

**MEKKÎ AYETLERDE İMAN
ESASLARININ İŞLENİŞİ**

Cumhur DEMİREL

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE
2012**

Her hakkı saklıdır

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Cumhur DEMİREL

MEKKÎ AYETLERDE İMAN ESASLARININ İŞLENİŞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE**

ERZURUM-2012

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

26.06.2012

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "**MEKKÎ AYETLERDE İMAN ESASLARININ İŞLENİŞİ**" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun 3 (Üç) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

26.06.2012

Cumhur DEMİREL

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE danışmanlığında, Cumhur DEMİREL tarafından hazırlanan bu çalışma 26 / 06 / 2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Temel İslam Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Osman GÜRBÜZ

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Hasan YILMAZ

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MEKKÎ-MEDENÎ İLMİ VE İMANIN İSLAM VE AMEL İLE İLİŞKİSİ

1.1. MEKKÎ-MEDENÎ İLMİ	3
1.1.1. Mekkî-Medenî Sûre ve Ayetlerin Tespitinde Kullanılan Kriterler.....	3
1.1.2. Mekkî-Medenî Sûreler	7
1.1.3. Mekkî Sûrelerdeki Medenî Ayetler/ Medenî Sûrelerdeki Mekkî Ayetler	8
1.1.4. Mekkî-Medenî Sûrelerin Alametleri.....	10
1.1.5. Mekkî-Medenî Sûrelerin Özellikleri	11
1.1.6. Mekkî-Medenî İlmî İle İlgili Çalışmalar.....	14
1.2. İMAN ESASLARI	15
1.2.1. İman-İslam İlişkisi	16
1.2.2. İman-Amel İlişkisi	17

İKİNCİ BÖLÜM

İMAN ESASLARININ İŞLENİŞİNDE MEKKÎ-MEDENÎ AYETLER

ARASINDAKİ ÜSLUP FARKLARININ TESPİTİ

2.1. ALLAH'A (C.C.) İMAN	19
2.1.1. Allah (c.c.) Lafzı'nın Mahiyeti.....	19
2.1.2. Allah'ın (c.c.) Varlığına İman	20
2.1.3. Allah'ın Birliğine İman	31
2.1.3.1. Kur'ân'ın Şirk ile Mücâdelesini.....	37
2.2. MELEKLERE İMAN.....	43
2.2.1. Meleklerin Özellikleri.....	43
2.2.2. Meleklerin Görevleri	51

2.3. KİTAPLARA İMAN	57
2.3.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Tevrat, Zebur, İncil ve Suhuf.....	60
2.3.2. Kur'ân-ı Kerîm	64
2.4. PEYGAMBERLERE İMAN	67
2.4.1. Peygamberlere İmanın Mahiyeti.....	68
2.4.1.1. Peygamberlerin Şefaati.....	70
2.4.1.2. Ulu'l-Azm Peygamberler	73
2.4.1.3. Bütün Peygamberlerin Yerine Getirmekle Yükümlü Oldukları Ortak Görevler	74
2.4.1.4. Peygamberlik Kesbî Değil Vehbîdir	75
2.5. AHİRETE İMAN	77
2.5.1. Ahiret Hayatının Safhaları	81
2.5.1.1. Ahiret Hayatının Son Safhası Cennet-Cehennem.....	95
2.6. KAZAYA VE KADERE İMAN	103
2.6.1. Hayır ve Şerrin Allah (c.c.) Tarafından Yaratılmış Olması Meselesi...111	
SONUÇ.....	113
KAYNAKÇA	116
ÖZGEÇMİŞ.....	123

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEKKÎ AYETLERDE İMAN ESASLARININ İŞLENİŞİ

Cumhur DEMİREL

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

2012, 123 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

Doç. Dr. Osman GÜRBÜZ

Y. Doç. Dr. Hasan YILMAZ

Mekkî-Medenî ilmi, ayet ve sûrelerin Mekke-Medîne’de veya hicretten önce ya da sonra inzâl olmasının rivâyetler neticesinde tespit edilmesi hasebi ile nakle dayanan bir ilim olduğu gibi, onun sınırlarını belirleyen tariflerin, bazı alimlerin zihinsel gayretleri neticesinde oluşması yönüyle de aklî bir ilimdir.

İman esaslarının işlendiği ayetlerden Mekkî olanlar ile Medenîler arasında üslup cihetinden önemli farklar mevcuttur. Bunun en önemli sebebi ise Mekke’de Peygamber’e (s.a.s.) ve müminlere işkence eden inkârcı bir toplumla muhatap olunmasıdır. İslamın ilk muhatapları olan bu zümreye söz konusu esasların ilk etapta tüm incelikleri ile topyekün sunulmasının onlara ağır geleceği âşikârdır. Dolayısı ile Kur’ân-ı Kerîm bir Allah (c.c.) inancından başlayarak diğer inanç esaslarını ve bu esaslara dair teferruatı Mekke-Medine dönemlerine, muhataplarının seviyesini gözeterek teşmil etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ayet, Sure, Mekkî, Medenî, İman.

ABSTRACT

MASTER THESIS

THE STUDY OF FAITH PRINCIPLES IN MECCÎ VERSES

Cumhur DEMİREL

Thesis Advisor: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

2012, page: 123

**Jury: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE
Assoc. Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ
Asst. Prof. Dr. Hasan YILMAZ**

Meccî -Medanî scholarly which is not only a discipline based on the transfer as a result of the establishment of the reports from verses and sura in Mecca-Medina or before or after the hegira(emigration) is also a rational discipline as consequence of the mental efforts of some scholars who determine its scopes.

Among the verses studying the faith principles, there are significant differences in terms of style between those are Meccî and Medanî. The main key reason of this is the collocutor with the denial community who torment the Prophet (s.a.s.) and the believers in Mecca. It is clear that it will be a heavy burden to be presented in exhaustive detail the so-called principles to this community who are the first speakers of Islam. Therefore, Koran has expanded the level of speakers in Mecca-Medina period concerning these principles by taking into consideration the other faith principles from the beginning Allah faith (c.c.).

Keywords: Verse, Sura , Meccî, Medanî, Faith.

KISALTMALAR

a.s.	aleyhisselâm
bkz.	bakınız
b.	bin
c.c.	celle celâlühû
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
D. İ. B.	Diyânet İşleri Başkanlığı
diğ.	diğerleri
EKEV	Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
H.z.	Hazreti
İFAV	Marmara Üniversitesi İlâhiyât Vakfı
kv.	kerremallahü vecchêhû
mad.	maddesi
mad. yaz.	madde yazarı
r.a.	radıyallâhü anhü
r. anhâ	radıyallâhü anhâ
s.	sayfa
s.a.s.	sallallâhu aleyhi ve selem
T.D.V.	Türkiye Diyanet Vakfı
terc.	tercüme
tsz.	tarihsiz
vs.	vesaire
yay. haz.	yayına hazırlayan

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, bizzat kendisinin Hâtem'ül-Enbiyâ vasfını verdiği Hz. Muhammed'e (s.a.s) yirmi üç yıllık bir zaman diliminde peyderpey indirilmiş olan ilâhî bir kelimedir. Diğer semâvî kitaplar ile kıyaslandığında onun öne çıkan özelliği, nâzil olduğu gibi korunmuş olmasıdır. İnsanlığı zulmetten nura, batıldan hakka kılavuzlayan bu eşsiz kelim, hayat devam ettikçe, mahlukatın ferdî ve toplumsal ihtiyaçlarına cevap verme potansiyeline sahip olarak beşer ne zaman, neyi putlaştırırsa, ona karşı koyabilecek ve onu alaşağı edebilecek güçtedir.

İndiriliş gayesi insanları doğru yola iletmek ve toplumsal hayatı düzenlemek olan bu ilâhî kelim, sağlam bir iman, berrak bir şuur ile Allah'ın (c.c.) dinine bağlılık göstermeleri halinde muhataplarının dünyevi ve uhrevi saadeti elde edeceklerini beyan etmekle, onlara iki cihanda mutlu olma formülünü sunmuştur.

Biri söz diğeri ise eylem olan iki ana unsurdan oluşan imanın nasıl gerçekleşeceği ve nasıl muhafaza edileceği konusunda bugüne kadar bir çok hacimli çalışma ortaya koyulmuş olup, İslam alimleri bu babda insanlığa hizmet noktasında üzerlerine düşen görevi layıkıyla yerine getirmişlerdir. Onların, ilme ve ilmî çalışmalara dört elle sarılmalarında ve bunu da bir ibadet şevki ile yapmalarında, İslam dininin, mensuplarına ilmi farz kılması son derece etkili olmuştur.

Biz, yapmış olduğumuz bu mütevazı çalışma ile bu sahada küçük de olsa bir katkıda bulunma maksadını taşımaktayız. Bu maksada mebni olarak, yukarıda bahsettiğimiz mümtaz şahsiyetlerin bu konu hakkındaki görüşlerinden çokça istifade ederek, giriş ve iki bölümden müteşekkil olan bu çalışmayı vücuda getirmiş bulunmaktayız. Araştırmamızın giriş bölümünde, tez çalışmamızın konusu, önemi, çalışma esnasında takip ettiğimiz metod ve istifade ettiğimiz kaynakları ortaya koymaya gayret ettik.

Çalışmamızda ele aldığımız konuyu Mekkî-Medenî ayetler bağlamında, mukayeseli olarak inceleyecek olmamız hasebiyle, birinci bölümü, bizlere Kur'ân'ın özel tarihi hakkında birçok kıymetli bilgi sunan Mekkî-Medenî ilmîne ve bu ilim hakkında geçmişten günümüze, yapılmış olan çalışmalara hasrettik.

İkinci bölümde, araştırmamızın ana konusunu teşkil eden İman esaslarının Mekkî-Medenî sûrelerdeki işleniş usulundaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaya çalıştık.

Tüm eksikliğine rağmen İslama hizmet sahasında faydadan hâli olmamasını murat ettiğimiz bu çalışmamızın sonuç bölümünde ise, konumuz hakkında ulaştığımız nihai kanaatimizi bir değerlendirme olarak sunmaya gayret ettik.

Son olarak çalışmamızın konusunun tespiti aşamasında ve yazım ile ilgili teknik konularda kendilerinden çokça istifâde ettiğim değerli arkadaşlarım Arş. Gör. Davut AĞBAL'a ve Arş. Gör. Osman Nuri KARADAYI'ya, gerek yönlendirilmesi gerek neticelendirilmesi hususunda desteklerini esirgemeyen muhterem hocam ve tez danışmanım sayın Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE'ye, kıymetli hocalarım sayın Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ'ye, sayın Doç. Dr. Osman GÜRBÜZ'e, sayın Y. Doç. Dr. Hasan YILMAZ'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Erzurum-2012

Cumhur DEMİREL

GİRİŞ

1. Konu ve Önemi

Tezimizde Kur'ân'ın nüzûl süreci içerisinde iman esaslarının yoğun olarak işlendiği Mekkî ayetlere öncelik vermek ve akabinde söz konusu esasların Medenî ayetlerde nasıl işlendiğini tespit etmek sûreti ile her iki guruba dahil olan ayetlerin üslubundaki benzerlik ve farklılıklar ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

İman, genel bir bakış açısıyla dini içselleştirmenin temelidir. Dolayısıyla İslam'ın inşa etmeyi arzuladığı "birey" in hem kendisi hem de etkileşimde bulunduğu varlıklar ile tutarlı ve düzeyli bir ilişkide bulunmasını tesis eden önemli bir etkidir. Bundan dolayı Allâh'ın (c.c.) bu olguya ait esasların kullarına bildirilmesinde nasıl bir tedric metodu ve üslup benimsediğinin bilinmesinin insanlık için önemli bir hizmet olacağında şüphe yoktur. İşte bu açıdan bu konuda yapılacak bilimsel çalışmaların, bireyin olduğu kadar toplumun da gelişmesine katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

2. Yöntem

Araştırmamızda öncelikli olarak Kur'ân-ı Kerim eksenli bir okuma, ilgili ayetleri sınıflandırma, değerlendirme ve karşılaştırma yöntemi kullanılacaktır. Bu bağlamda konuyla doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili literatür incelemesine de sıkça başvurulacaktır. Bir sonraki aşamada bu ilkeler esas alınarak İman esaslarının Kur'ânî açıdan tahlili üzerinde yoğunlaşmaya çalışılacaktır.

3. Kaynaklar

Çalışmamızın isminden de anlaşılacağı üzere öncelikli kaynağımız Kur'ân-ı Kerîm olacaktır. Konumuzun içeriğini oluşturan kavramın tarihsel süreçte çok ilgi görmüş ve hakkında çok söz söylenmiş olması hasebiyle, öncelikle bu alanda öne çıkmış eserler ciddi bir şekilde incelenecek ve konuyu ele alırken sözü edilen eserlerden yoğun bir şekilde istifade edilecektir. Bunlardan en sık başvurulacak olanlar arasında şunları zikredebiliriz: Hadis eserlerinden Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin sahihleri. Ulûmu'l-Kur'ân eserlerinden Bedreddîn ez-Zerkeşî'nin *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*,

Celâleddîn es-Suyûtî'nin *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, ve Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî'nin *Menâhilü'l-İrfân* adlı eserleri. Tefsirlerden, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Kesîr'in *Tefsîru İbni Kesîr*, Fahrüddîn er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-Ğayb*, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî'nin *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, adlı tefsirleri. Akaiden, Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî'nin *Kitâbu't-Tevhîd*, Ömer Neseî'nin *Metnu Akâid*, Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî'nin *Temhîdu'l-Evâil ve Telhîsu'd-Delâil* adlı eserleri.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEKKÎ-MEDENÎ İLMİ VE İMANIN İSLAM VE AMEL İLE İLİŞKİSİ

1. 1. MEKKÎ-MEDENÎ İLMİ

1.1.1. Mekkî-Medenî Sûre ve Ayetlerin Tespitinde Kullanılan Kriterler

Rasulullah (s.a.s.) Mekke şehrinde doğmuş, uzun yıllar bu şehirde yaşamış ve peygamberlikle görevlendirilmesi de burada vaki olmuştur. Bu kutsal görevi icra ettiği yirmi üç yıla yakın zaman diliminde, Kur'ân ayetleri kendisine tedrici olarak inzal olunmuştur. Bu sürenin on üç yılı Mekke'de, on yılı ise Medine'de yaşanmış olması hasebiyle Kur'ân-ı Kerîm'deki yüz on dört sûre Mekkî ve Medenî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm Allah'ın (c.c.) kelâmı olması hasebiyle, İslâmî ilimlere gönül veren şahsiyetler, onun daha iyi anlaşılabilmesi hususunda son derece özverili çalışmalara imza atmışlar, bununla beraber bir kimsenin Kur'ân hakkında konuşabilmesi için onu lâyıkıyla tanınması gerektiğini ifade etmişlerdir. Sûre ve ayetlerin hicretten önce mi sonra mı? Yazın mı kışın mı? Gece mi gündüz mü? Hazarda mı seferde mi? Yerde mi gökte mi? Nazil olduğu hususundaki tespitler de bu ilk müslümanların, dinlerinin muhafazası uğruna vermiş oldukları müthiş mücadelenin ürünüdür.¹

Sözünü etmiş olduğumuz mümtaz şahsiyetlerden biri olan Ebu'l-Kâsım Habib en-Neysâbûrî, Mekkî ve Medenîleri tanımanın Kur'ân İlimlerinin en şerefliyelerinden olduğunu söyledikten sonra bu konuyu hakkıyla bilmeyen ve Mekkî-Medenînin aralarını ayıramayan kimsenin Allah'ın (c.c.) kitabı hakkında söz söylemesinin doğru olmayacağını ifade etmiştir.²

Yakın zamanda yaşamış olan ve Kur'ân ilimleri hakkında eser yazmış olan âlimlerden Subhî es-Salih'in, Neysâbûrî'ye ait bu sözleri değerlendirirken yapmış olduğu itiraf, bu ilimlerin gelişmesi uğruna büyük emek sarf etmiş olan müstesna

¹ ez-Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân* I-II, (2. Baskı), Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1996, I,164,165.

² ez-Zerkeşî, Bedreddîn, *el-Burhân Fî Ulûmi'l-Kur'ân* I-IV, (2. Baskı), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1994, I, 279,280.

zevatın hakkını teslim eder mahiyettedir: “ İtiraf etmeliyim ki, bu ihtilâfı bütün bu tafsilatı ile tam olarak anlatabilecek durumda değilim. Zira bu konulardan her biri büyük bir cildi dolduracak mahiyettedir. Dahası, böyle bir cilt bile, maksadı anlatmaya yetmez ve susuz kişinin susuzluğunu gideremez. Alimlerin bu hususta sarf ettiği gayreti göstermek bakımından bazı rivâyetler üzerinde durmamız yeterli olacaktır. Bu rivâyetleri nakleden kişiler, onların hicretten önce veya sonra indiğini söylemekle kalmamış, onların bu yüce kitap hakkındaki gayretleri, araştırma, inceleme ve tetkiklerin zirvesine çıkmıştır. Onlar, en basit ayrıntıları ve en küçük cüzleri dahi zikretmeden geçmemişlerdir.”³

Gerek Neysâbûrî gerek es-Salih’in ifadelerinden anlaşılan odur ki Mekkî-Medenî ilmi, sûre ve âyetlerin Mekke-Medîne şehirlerinden herhangi birinde veya hicretten önce ya da sonra inzâl olmasının rivâyetler neticesinde tespit edilmesi hasebi ile nakle dayanan bir ilim olduğu gibi, onun sınırlarını belirleyen tariflerin kişilerin zihinsel gayretleri neticesinde oluşması yönüyle de aklî bir ilimdir. Kur’ân ilimleri içerisinde müstesna bir konuma sahip olan bu ilme vakıf olmak için nüzûl ortamı hakkında yeterli bilginin kişide mevcut olması büyük önem arz etmektedir.

İslam alimleri Mekkî-Medenî’nin tespiti hususunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bu görüşlerden her birerinde farklı kriterler temel alınması itibarı ile her bir usule göre Mekkî-Medenî’nin adetlerinde farklılıklar olabilmektedir. Mekân, şahıslar ve hicret olguları dikkate alınarak ortaya koyulan bu usuller klasik “Ulûmu’l-Kur’ân eserlerinde üç kısımda ele alınır.

Birinci görüşte vahyin nazil olduğu mekân dikkate alınmaktadır. Şöyle ki Mekke ve civarında nâzil olanlara Mekkî, Medine ve civarında nâzil olanlara Medenî denmiştir. Bu tarif ile bağlantılı olarak, Mu’cemü’l-Kebîr isimli eserinde Taberânî, Velîd bin Müslim vasıtasıyla Ebû Ümâme’den (r.a.) Rasulullah’ın (s.a.s.) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: “Kur’ân üç mekânda inzâl olunmuştur: Mekke, Medine ve Şam.” Bu sözde zikrolunan “Şam” ifadesi ile kast olunan mekân, Velîd bin Müslim’e göre Beytü’l Makdis, İmâdüddîn bin Kesîr’e göre ise “Tebük”tür. Bu tarif doğrultusunda Mînâ, Arafat ve Hudeybiye gibi yerlerde inen ayetler Mekkî; Bedir, Uhud gibi mekânlarda nâzil olanlar ise Medenîdir.

³ Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi Ulûmi’l-Kur’ân*, (17. Baskı), Dâru’l-İlm lil-Melâyîn, Beyrut 1990, s. 170.

İkinci görüşte vahyin muhatapları dikkate alınmaktadır. Kur'ân'ın nüzul sürecinde Mekke halkının çoğu kâfir olduğu için kendilerine genellikle “ Ey İnsanlar” şeklinde hitap edilmiştir. Medine halkının büyük bir kısmı müslüman olması hasebiyle onlara yapılan hitaplarda” Ey İman Edenler” ifadesi kullanılmıştır. Birinci ifadenin kullanıldığı sûre ve ayetler Mekkî, ikinci hitabın bulunduğu sûre ve ayetler Medenîdir.

Üçüncü görüşte ise hicret dikkate alınmaktadır. Hicretten önce nazil olanlar Mekkî, sonra nazil olanlar Medenîdir. Bu görüşe göre, hicretten sonra, gerek Mekke’de gerek Medine dışında herhangi bir yerde nazil olan ayetler Medenîdir. Osman bin Sa’d er-Râzî’den yapılan rivâyet, bu görüşe sahip olanların ne derece hassas bir tavır sergilediklerini göstermektedir. Söz konusu rivâyete göre Yahya bin Sellâm şöyle demektedir: “Rasulullah(s.a.s.) Medine’ye varmadan önce, Mekke’de ve Medine yolundayken inen ayetler Mekkîdir.”⁴

Mekke, Medine ve onlara ilhak edilen yerler dışında da birçok ayet nâzil olmuştur. Bu sebeple ilk tarif Kur'ân-ı Kerîm’deki tüm ayetleri kapsayamamaktadır.

Kur'ân-ı Kerîmde söz konusu iki ifade ile başlamayan sûreler mevcuttur. Bununla beraber, Kurân ayetlerinin Mekke veya Medine halkına hitap ederken, sözü edilen hitaplardan birini tercih etmesi gibi bir zaruret pek de akla yatkın değildir. Örneğin, Mekke’de inen bir ayet ”Ey iman edenler” ifadesi ile başlamış olup, söz konusu ayetin içeriğinde sunulan konunun o zamana kadar iman etmemiş olan kişilerin de istifadesine sunulmuş olması gayet doğaldır. Ayrıca, Medine halkı içerisinde de gayrı müslimlerin yoğun olarak yaşadığı göz önünde bulundurulur ise, ikinci tarifin yetersizliği daha net ortaya çıkacaktır.

Üçüncü tarif Mekkî-Medenî’yi birbirinden ayırma hususunda ilk ikisinden daha başarılı bulunmuş, daha fazla kabul görmüştür. Tercihe şayan olan bu üçüncü görüş esas alınarak herhangi bir sûrenin Mekkî mi, Medenî mi olduğunun tespiti esnasında ise, iki ayrı yöntem kullanılmıştır. Birinci yöntemde sûrenin içerdiği ayetlerin ekserisinin Mekkî-Medenî oluşuna itibar olunmuş, ikincisinde ise söz konusu sûrenin baş kısmının Mekkî-Medenî oluşu belirleyici olmuştur.⁵

⁴ es-Suyûtî, Celalettin, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân* I-II, (3. Baskı), Dâru İbni Kesîr, Dımaşk 2000, I, 26, 27; İsmail Karagöz ve Diğ. (yay. haz.), *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (5. Baskı), D. İ. B. Yayınları, Ankara 2010, s. 420.

⁵ Ali Eroğlu, *Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimleri Üzerine*, EKEV Yayınevi, Erzurum 2002, s. 81.

Bazı İslam alimlerinin Mekkî-Medenî'nin tespitinde mekân, şahıslar ve hicret olguları ile beraber, dördüncü bir unsur olan “Konu” olgusunun da göz ardı edilmemesi gerektiği görüşünü savunmaları oldukça isabetli bir yaklaşım olabilir. Ancak biz bu ilme dair yapılmış ve yapılacak tarifler içerisinde “hicret” olgusunun olmazsa olmaz bir kriter olduğunu düşünmekteyiz. Dolayısıyla söz konusu olgu dikkate alınmadan yapılan bütün tariflerin yetersiz kalacağı kanaatindeyiz.

Kur’ân-ı Kerîm’in 60. sûresi olan “Mümtehine” sûresine baktığımızda, bu sûrenin, mekân göz önünde bulundurulduğu takdirde başından sonuna kadar Medine’de nazil olduğunu, zamanı göz önünde bulundurduğumuzda hicretten sonra nâzil olduğunu görmekteyiz. Söz konusu sûre şahıslar göz önünde bulundurulduğunda ise Mekke ehline hitap etmektedir. Ancak konusunu öğrenmek istersek bu sûre müminlerin kalplerinin temizlenmesini ve onları olgunlaştırmayı hedefleyen bir rehberliği içermektedir.⁶ Bu sebeple, alimler bu sûreye söz konusu taksimat içerisinde yer verirken, Mekkî veya Medenî olduğunu söyleyip geçmemişler, onun Medine’de nazil olduğunu ancak hükmünün Mekkî olduğunu ifade etmişlerdir. Yine bu sûre gibi, “R’ad” sûresinin tamamı, “Nahl” sûresinin 41. ayetinden sûre sonuna kadar olan kısmı ve “Tevbe” sûresinin ilk yirmi sekiz ayeti de Medine’de nazil olup hükmü Mekkî olan sûrelerdendir.⁷ Yine Allah’ın (c.c.) “Ey insanlar! Doğrusu biz sizleri bir erkek ve bir dişiden yarattık. Sizi milletler ve kabileler hâline koyduk ki birbirinizi kolayca tanıyasınız”⁸ hitab-ı celilesi mekân yönünden Mekke’de, zaman olarak ise hicretten sonra, fetih günü nâzil olmuştur. Konuyu dikkate aldığımızda, tanışmaya davet etmekte ve bütün insanların aslının bir olduğuna vurgu yapmaktadır. Hitap edilen şahıslar ise hem Mekke ve hem de Medine halklarıdır. Bu sebeple, alimler onun Mekkî olduğunu söylemedikleri gibi, Medenî’dir deyip geçmemişlerdir de.⁹ Bilakis onu, Mekke’de nâzil olup da, hükmü Medenî olanlar arasında zikretmişlerdir.

Tıpkı bu ayet gibi “Mâide” sûresindeki “Bugün, size dininizi bütünledim, üzerinize olan nimetimi tamamladım, din olarak sizin için İslam’ı beğendim.”¹⁰ ayet-i

⁶ es-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur’ân*, s. 168.

⁷ ez-Zerkeşî, I, 283.

⁸ 49. Hucurât: 13.

⁹ es-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur’ân*, s. 168.

¹⁰ 5. Mâide: 3.

celilesinden, aynı sûrenin beşinci ayetine kadar olan kısım da, Mekke’de nâzil olmasına rağmen, hükmü Medenî olan ayetlerdendir.¹¹

1.1.2. Mekkî-Medenî Sûreler

Daha önce ifade etmiş olduğumuz sebepten dolayı Mekkî Medenî sûrelerin adetleri hususunda ihtilaf vardır. Suyûtî’ye göre Kur’ân sûrelerinin 82’si Mekkî, 20’si Medenî, 12 tanesi de ihtilaflıdır. Zerkeşî ise 85’inin Mekkî, 29’unun Medenî olduğunu savunur.¹² 86’sı Mekkî, 28’i Medenîdir diyenler de vardır.¹³ Biz çalışmamızda Suyûtî’nin taksimini esas alacak olmamız hasebiyle, bu taksim hakkında malumat vermeye çalışacağız. Suyûtî’ye göre Mekkî sûreler şunlardır: En’âm, Âraf, Yûnus, Hûd, İbrahim, Hicr, Nahl, İsrâ, Kehf, Meryem, Tâhâ, Enbiyâ, Hacc, Müminûn, Furkan, Şuarâ, Neml, Kasas, Ankebût, Rûm, Lokmân, Secde, Sebe, Fâtır, Yasîn, Sâffât, Sâd, Zümer, Mümin, Fussilet, Şûrâ, Zuhuruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Kâf, Zâriyât, Tûr, Necm, Kamer, Vâkıa, Mülk, Kalem, Hâkka, Meâric, Nuh, Cinn, Müzzemmil, Müddessir, Kıyâme, İnsân, Mürselât, Nebe, Nâziât, Abese, Tekvîr, İnfîtâr, İnşikâk, Burûc, Târik, A’la, Ğâşiye, Fecr, Beled, Şems, Leyl, Duhâ, İnşirâh, Tîn, Alak, Âdiyât, Kâria, Tekâsür, Asr, Hümeze, Fîl, Kureyş, Mâûn, Kevser, Kâfirûn, Leheb sûreleridir.

Medenî olanlar ise Bakara, Âli İmrân, Nisâ, Mâide, Enfâl, Tevbe, Nûr, Ahzâb, Muhammed, Kıtâl, Feth, Hucurât, Hadîd, Mücadele, Haşr, Mümtehine, Cum’a, Munâfikûn, Talâk, Tahrîm, Nasr sûreleridir.¹⁴

İhtilâflı olanlar 12 tane olup Fâtiha, Ra’d, Rahmân, Saff, Teğâbün, Tatfif, Kadr, Beyyine, Zilzâl, İhlâs, Felâk, Nas sûreleridir.¹⁵ Bu sûreler içerisinde Fâtihâ ve İhlas sûrelerinin ayrıca ele alınması gerekmektedir Söz konusu iki sûreden biri olup, aynı zamanda Kur’ân mushafının da tertip bakımından ilk sûresi olan “Fâtihâ” sûresi hakkında, İbni Abbas, Dahhâk, Mukâtil ve Atâ (r.a.) O Mekkî’dir derken, Mücâhid bu sûrenin Medenî olduğunu söylemektedir. Bununla beraber âlimler, vahye tazim için veya vahyin unutulmasını engellemek için, bazı sûrelerin ve ayetlerin iki defa nazil olduğunu ifade etmektedirler. Bazı âlimler Fâtihâ sûresi ile beraber,¹⁶ İbni Mes’ûd,

¹¹ ez-Zerkeşî, I, 282.

¹² ez-Zerkeşî, I, 281.

¹³ Abdülhamit Birişik (mad. yaz.), “Sûre” mad., *DİA*, I-XL, T.D.V. İstanbul 2009, XXXVII, 538.

¹⁴ ez-Zerkânî, I, 163.

¹⁵ ez-Zerkânî, I, 163.

¹⁶ ez-Zerkeşî, I, 123,282.

Hasan, Atâ, İkrime ve Câbir'in (r.a.) Mekkî, İbni Abbas, Katâde, Dahhâk ve Süddî'nin (r.a.) ise Medenî sûreler içerisinde mülâhaza ettikleri İhlâs¹⁷ sûresini de bu gruba dâhil etmişlerdir.¹⁸ Bu görüşte olanlara göre her iki sûre de biri Mekke, diğeri Medine'de olmak üzere ikişer defa nazil olmuştur.

1.1.3. Mekkî Sûrelerdeki Medenî Ayetler/ Medenî Sûrelerdeki Mekkî Ayetler

Mekkî ve Medenî terimleri yalnızca Kur'ân-ı Kerîm'deki sûreler için kullanılan iki kavram olmayıp aynı zamanda ayetlere de nispet olunabilmektedir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de tamamı Mekkî veya tamamı Medenî olan sûreler mevcut olduğu gibi, Mekkî sûreler içerisinde Medenî ayetler, Medenî sûreler içerisinde Mekkî ayetler olabilmektedir. Mekkî sûrelerdeki Medenî ayetlere şu ayetler örnek verilebilir: En'âm 91, 93, Müminûn 12, A'raf 163'den 171'e kadar. Ayrıca Nahl sûresi, evvelinden, "Haksızlığa uğratıldıktan sonra, Allah (c.c.) yolunda hicret eden kimseleri, and olsun ki, dünyada güzel bir yerde yerleştiririz. Ahiret ecri ise daha büyüktür, keşke bilseler!"¹⁹ ayet-i celilesine kadar Mekkî, geriye kalan kısmının tamamı Medenî'dir. İbrahim sûresinin ise "Allah'ın verdiği nimeti nankörlükle karşılayanları ve milletlerini helak olacakları yere, yaslanacakları cehenneme götürmeleri görmüyor musun?"²⁰ mealindeki iki ayeti hariç tamamı Mekkî'dir. Bunlarla beraber, her bireri başka bir sûrede yer alan "Seni, sana vahyettiğimizden ayırıp başka bir şeyi Bize karşı uydurman için uğraşırlar. O zaman seni dost edinirler.",²¹ "Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek O'na yalvaranlarla beraber sen de sabret. Dünya hayatının güzelliklerini isteyerek gözlerini o kimselerden ayırma. Bizi anmasını kendisine unutturduğumuz ve işinde aşırı giderek hevesine uyan kimseye uyma.",²² "Kendilerine daha önceden kitap verdiklerimiz buna da inanırlar.",²³ "De ki: "Ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım! Allah'ın (c.c.) rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Doğrusu Allah(c.c.) günahların hepsini bağışlar. Çünkü O, bağışlayandır, merhametlidir."²⁴ ayetleri Medenî olup, içerisinde buldukları sûreler olan İsrâ, Kehf, Kasas ve Zümer sûrelerinin geriye kalan ayetlerinin tamamı Mekkî'dir. Son bir örnek olarak Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ve "Hâ Mîm" ifadesi ile

¹⁷ eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadîr* I-V, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1983, V, 513.

¹⁸ es-Suyûtî, el-İtkân, I, 42.

¹⁹ 16. Nahl: 41.

²⁰ 14. İbrahim: 28, 29.

²¹ 17. İsrâ: 73.

²² 18. Kehf: 28.

²³ 28. Kasas: 52.

²⁴ 39. Zümer: 53.

başlayan sûrelerin tamamı, Ahkâf sûresindeki “De ki: "Eğer bu Kitap Allah katından ise ve siz de onu inkâr etmişseniz; İsrailoğulları’ndan bir şahit de bunun böyle olduğuna şahadet edip de inanmışken, siz yine de büyüklük taslarsınız, bana söyleyin kendinize yazık etmiş olmaz mısınız?" Doğrusu Allah (c.c.) zalim milleti doğru yola erdirmez.”²⁵ ayeti hariç Mekkîdirler.

Medenî sûrelerdeki Mekkî ayetlere ise Enfâl sûresindeki “Oysa, sen içlerinde iken Allah(c.c.) onlara azap etmez. Onlar bağışlanma dilerlerken de elbette Allah(c.c.) azap edecek değildir.”²⁶ ayet-i celilesini örnek göstermek mümkündür. Bunun yanında, Tevbe sûresinin son iki ayeti olan ”Ey inananlar! And olsun ki, içinizden size, sıkıntıya uğramanız kendisine ağır gelen, size düşkün, inananlara şefkatli ve merhametli bir peygamber gelmiştir. Eğer yüz çevirirlerse de ki: Allah(c.c.) bana yeter; O'ndan başka tanrı yoktur, yalnız O'na güveniyorum; O büyük arşın Rabbidir.”²⁷ ayetleri hariç geriye kalan ayetlerinin tamamı Medenî’dir. Ra’d sûresinin tamamı Medenî olup, yalnızca 31. ayet “Oysa bütün işler Allah’a (c.c.) aittir” kısmına kadar Mekkî’dir. Hac sûresi Medenî olup içerisinde dört tane Mekkî ayet bulundurmaktadır. Onlar da “Senden önce gönderdiğimiz hiçbir resul ve nebi yoktur ki, bir şeyi arzuladığı zaman, şeytan onun arzusuna vesvese karıştırmamış olsun. Fakat Allah (c.c.) şeytanın attığını derhal iptal eder, sonra kendi ayetlerini sağlamlaştırır. Allah (c.c.) bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. Allah (c.c.) şeytanın karıştırdığını, kalplerinde hastalık bulunan ve kalpleri kaskatı olan kimseleri sınamayı vesile kılar. Zalimler şüphesiz derin bir ayrılık içindedirler. Bu, kendilerine ilim verilenlerin Kur’ân’ın, senin Rabbi’nden bir gerçek olduğunu bilip de ona inanmaları ve gönüllerini bağlamaları içindir. Allah (c.c.) inananları şüphesiz doğru yola erdirtir. İnkâr edenler, ceza saati kendilerine ansızın gelene veya gecesi olmayan günün azabı çatana kadar Kur’ân’dan şüphe etmekte devam ederler.”²⁸ ayetleridir.²⁹ Ayrıca başta zikretmiş olduğumuz tamamı Mekkî olan sûrelere Müddessir sûresini, tamamı Medenî olanlara ise Âl-i İmrân sûresini örnek vermek mümkündür.³⁰

²⁵ 46. Ahkâf: 10.

²⁶ 8. Enfâl: 33.

²⁷ 9. Tevbe: 128, 129.

²⁸ 22. Hacc: 52-55.

²⁹ ez-Zerkeşî, I, 287-290.

³⁰ ez-Zerkânî, I, 164.

Ulûmü'l-Kur'ân eserlerinde Mekkî-Medenî ilmine dair yapılan diğer bir taksimat ise muhtelif mekânlarla, örneğin Mekkedden Medineye veya Medineden Habeşistana taşınan ayetler ile ilgilidir. Bu tarz bir ayırımın Mekkî-Medenî ilmine ne gibi bir katkı sağlayacağı hakkında herhangi bir fikre sahip değiliz. Zira söz konusu taksimatta zikri geçen ayetlerin, bir mekândan diğer bir mekâna taşınmasının, onların Mekkî-Medenî oluşları noktasında herhangi bir tesiri olmadığı gayet açıktır. Ancak ayetlerin böyle bir ayırıma tabi tutulması geçmiş ulemanın bu ilme karşı ne derece hassas bir tavır sergilediklerini ortaya koymaktadır. Biz, bu taksimatın konumuzla doğrudan bir ilgisi bulunmaması hasebi ile Medineden Mekkeye taşınan ayetlere bir misal vermekle yetineceğiz. Rivâyete göre Abdullah b. Cahş,³¹ Hz. Peygamber'e (s.a.s.) Mekkeli müslümanlardan bir mektup getirmişti. Söz konusu mektup, müşriklerin İbnu Hadramî'nin öldürülmesinden dolayı müslümanları sıkıştırmak sûretiyle rahatsız ettiklerinden ve haram aylar içerisinde iken mallarını alıp kendilerini de esir aldıklarından bahsediyordu. Abdullah b. Cahş'da Mekke'deki müslümanlara "Eğer onlar sizi rahatsız ediyorlar ise, aynı şekilde siz de onları rahatsız edin" diye yazdı.³²

1.1.4. Mekkî-Medenî Sûrelerin Alametleri

Asıl itibarı ile Kur'ân-ı Kerîm'deki sûre ve ayetlerin Mekkî veya Medenî oluşunun belirlenmesinin tek yolu sahabe ve tâbiûndan bize intikal eden sahih rivâyetlerdir. Ancak bunun yanı sıra, kesin olmamakla birlikte hangilerinin Mekkî, hangilerinin Medenî olduğunu anlamamızı sağlayan bazı işaretler vardır.³³ Söz konusu işaretleri zikretmeden önce Sahabe-i Kirâm'ın önde gelen şahsiyetlerinden bazılarının konumuzla ilgili önemli açıklamalarına yer vermek gerektiği kanaatindeyiz. Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah'(c.c.)a yemin olsun, ki O'ndan başka hak mabud yoktur; Allah'ın (c.c.) kitabından nâzil olan her sûrenin nerede indiğini, her ayetin ne hakkında olduğunu bilirim. Eğer Allah'ın (c.c.) kitabını benden iyi bilen ve bulunduğu yere vasıta ile ulaşabileceğim birinin var olduğunu öğrenseydim, kesinlikle

³¹ Bu zat Hz. Peygamber'in, Dâr-ı Erkâm'a girip, orada halkı gizlice İslâmiyete davet etmeye başlamasından önce Müslüman olmuştur. Ayrıca, ikinci Habeşistan hicretine katılmış ve döndükten sonra da tüm ailesiyle beraber Medine'ye hicret etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, I-XVIII, Şamil Yayınevi, İstanbul 1989, III-IV, 193, (İbnu Sa'd, *Tabakât*, III, 89,90'dan naklen).

³² el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân* I-XXII, (2. Baskı), Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1996, III-IV, 44,45; ez-Zerkeşî, I, 291; Suyûtî, el-İtkân, I, 55.

³³ Eroğlu, s. 77.

deveye biner ve yola çıkardım.”³⁴ Ebû Eyyûb el-Ensârî’den (r.a.) bir adamın İkrime’ye (r.a.) bir Kur’ân ayetinin nerede nazil olduğunu sormasının akabinde onun söz konusu ayetin nâzil olduğu mekânı işaret ederek : “Şu dağın eteğinde” dediği rivâyet olunmuştur.³⁵

Bu malumatın akabinde Mekkî sûrelerin alametlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Hac sûresi hariç içerisinde “Ey İnsanlar “ hitabı bulunup da “Ey İman Edenler” hitabı bulunmayan sûreler Mekkîdirler.

2. İçerisinde “Kella” lafzı bulunan her sûre Mekkîdir.

3. Bakara ve Âli İmrân hariç evvelinde hece harfi bulunan sûreler Mekkîdirler. R’ad sûresinde ihtilâf edilmiştir.

4. Bakara sûresi hariç içerisinde Adem (a.s.) ve İblis kıssası geçen her sûre Mekkîdir.³⁶

5. Bakara hariç içerisinde enbiyanın ve geçmiş ümmetlerin kıssası bulunan her sûre Mekkîdir.³⁷

Medenî sûrelerin alametleri ise şunlardır:

1. İçerisinde cihada izin verilen ve cihad hükümleri beyan edilen her sûre Medenîdir³⁸

2. Ankebût hariç içerisinde münafıklardan bahsedilen her sûre Medenîdir.

3. İçerisinde cezalar ve miras paylarından bahsedilen her sûre Medenîdir.³⁹

1. 1.5. Mekkî-Medenî Sûrelerin Özellikleri

Konumuzla ilgili diğer bir husus da Mekkî ve Medenî sûrelerdeki ayetlerin yapıları ile birlikte ifadelerinde ve üsluplarında görülen açık farklılıktır. Ayet ve sûrelerin uzun veya kısa oluşu, içerdikleri konuların mahiyeti, okuyucuya, onların Mekkî veya Medenî oluşları hakkında fikir vermektedir.

³⁴ el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahihi Buhârî* I-IX, Kitab’ü Fezâilü’l Kur’ân,1427, Dârü’l Erkâm, Beyrut tsz. V-VI, 587.

³⁵ es-Suyûtî, el-İtkân, I, 27.

³⁶ ez-Zerkeşî, I, 275.

³⁷ es-Suyûtî, el-İtkân, I, 53.

³⁸ ez-Zerkânî, I, 163.

³⁹ es-Suyûtî, el-İtkân, I, 53,54.

Söz konusu özellikler İslam'ın takip ettiği tedric hikmetini tasvir eder mahiyettedir. Haddi zatında Medine ehline yapılan hitabın, Mekke ehline yapılanın aynısı olması düşünülemez. Zira Medine'deki yeni çevre, yeni toplumun kurulması ile ilgili açıklamaların yapılmasını gerekli kılıyordu. Daha evvel yapılmış olan veciz anlatımın yerine, şimdi itnâba ve mücmeli tafsile ihtiyaç duyulmaktaydı. Her sûre ve ayette muhatapların durumu gözetilmeliydi.

Mekke'de, Peygamber'e (s.a.s.) ve müminlere işkence eden, hem azgın hem de inatçı bir toplum vardı. Bu sebeple Rasulullah'a (s.a.s.) "Onların söylediklerinin seni üzeceğini elbette biliyoruz",⁴⁰ "Senden önce nice peygamberler yalanlandı",⁴¹ "Onlara gökten bir kapı açsak da, oradan çıkmağa koyulsalar: "Gözlerimiz döndü, biz herhalde büyülendik" derler."⁴² gibi ayetlerin nâzil olması uygun düşerdi. Müşriklerin yerildiği, düşüncelerinin basitliği ile alay edildiği ve Peygamber(s.a.s.) ile müminlerin teselli edildiği, onlara, müsamahanın ve yumuşak davranmanın öğütlendiği ayetlerin inmesi gayet doğaldı.⁴³ Mekke'de Kur'ân'ın ilgilendiği temel vâkıa müşriklerin her yönden adalet, dürüstlük ve doğruluk ilkelerine göre düzeltilmesiydi.⁴⁴ Meseleye, çalışmamızın ana konusunu teşkil eden iman esasları açısından bakıldığında, İslamın ilk muhatapları olan bu zümreye söz konusu esasların ilk etapta tüm incelikleri ile topyekün sunulmasının onlara ağır geleceği âşikârdır. Dolayısı ile Kur'ân-ı Kerîm bir Allah (c.c.) inancından başlayarak diğer inanç esaslarını ve bu esaslara dair teferruatı Mekke-Medine dönemlerine, muhataplarının kaldırabileceği bir seviyeyi gözeterek teşmil etmiştir.

Hicretten sonraki Medine'de ise üç sınıf insan mevcut idi. Bunlardan birincisi, mallarını, mülklerini Mekke'de bırakıp, Allah(c.c.) yolunda hicret ederek Medine'ye gelen insanlardı ki onlara "Muhacir" denmekte idi. Yine, müslümanlardan oluşan ikinci zümre, Allah(c.c.) için hicret ederek Medine'ye gelen müslümanlara kucak açarak, ellerindeki onlarla paylaşan ve bu yardımseverlikleri neticesinde İslam tarihine isimlerini "Ensar" olarak yazdıran müstesna topluluk idi. Üçüncü zümreyi teşkil edenler ise, çok eski tarihlerde Medine'ye gelip yerleşmiş olan ve orada sanatla, bilhassa

⁴⁰ 6. En'âm: 33.

⁴¹ 6. En'âm: 34.

⁴² 15. Hicr: 14,15.

⁴³ es-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 184.

⁴⁴ Hasan Yılmaz, *Kur'ân ve Muhtevâsı*, (1. Baskı), Fecr Yayınları, Ankara 2008, s. 91.

kuyumculukla iştilgal eden “Yahudiler” idi.⁴⁵ Daha önce de ifade edildiği üzere, farklı kültürlerle sahip unsurların bir araya gelmesi ile oluşan bu yeni topluma hitap edecek sûre ve ayetlerde gerek şekil gerekse de içerik yönünden, önceki sûre ve ayetlere nispetle farklılıklar olması kaçınılmazdı.

Medine dönemi Mekke dönemi üzerine bina edildiği gibi, Medenî ayetler de içerik bakımından Mekkî ayetler üzerine kurulmuştur. Söz konusu bina edilmenin, bir mücmelin beyanı, bir umum ifadenin tahsisi bir mutlak ifadenin sınırlandırılması ya da açıklanmamış bir ifadenin tafsili şeklinde de olabilmesi mümkündür. Asıl itibarı ile genel manada İslam şeriatının da evvelki şeriatlar üzerine bina edildiğini söylemek mümkündür. Nitekim, Rasulullah’a (s.a.s.) indirilen dinin, İbrahim’in (a.s.) getirmiş olduğu “Hanif” dininin cahiliye toplumu tarafından bozulan yönlerini düzeltmek ve onu tamama erdirmek için geldiği bilinen bir gerçektir.

Söz konusu özelliklerden Mekkî ayetlere ait olanları şöyle sıralayabiliriz:

1. Kısa ve vecizdirler, kolay ezberlenirler.
2. Şirk ve putperestliğe karşı kati tavır ortaya koyulmuştur.
3. Allah’ın (c.c.) birliği, itikat ve ahiretle ilgili iman esasları ele alınmıştır.
4. Daha önceki ümmetlerin tevhit uğruna yaptıkları mücadele anlatılarak müminlerin, müşriklerden gelen sıkıntılara sabretmeleri istenmiştir.

Genel olarak Mekkî vahyin muhtevasına nazar edildiğinde tevhid ilkesi vasıtasıyla eski inançların değiştirildiği, teşbihler yoluyla hayranlık uyandırılmak sûretiyle, hitap edilen zümrenin gözündeki dünyaya anlam kazandırılmaya çalışıldığı ve yeni bir hayat anlayışına zemin oluşturma çabasına girildiği görülmektedir. Zira vahiy, bir anlamlandırma tarzı olup, ilk günden itibaren kitlelere yön vermektedir.

Medenîlerin özellikleri ise şunlardır:

1. Şeriatın konulması ve tatbikiyle ilgili esasları içerir.
2. İbadet ve muamelâtta ve cemiyet ilişkilerinden bahseder.
3. Yahudi ve Hıristiyanların ahvalinden bahseder.

⁴⁵ Hasan Arıkan, *Siyeri Nebî*, (4. Baskı), Fazilet Neşriyat, İstanbul 1999, s. 161,162.

4. Konular, uzun ayetlerle ifade edilmiştir.⁴⁶

1. 1.6. Mekkî-Medenî İlmî İle İlgili Çalışmalar

Gördüğümüz kadarıyla bu konu, gerek uzak ve yakın tarihte, gerek günümüzde yoğun bir ilgi görmüş ve görmeye devam etmektedir. Genel itibarı ile, İslamî ilimler ile iştiğal eden şahsiyetler, Kur’ân İlimlerine ve Tefsir Usulüne dair yazmış oldukları eserlerinde Mekkî-Medenî olgusuna temas etmeden geçmemişlerdir. Ne var ki, bu ilim ile ilgili yazılıp çizilenlerin çoğu Suyûtî’nin *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’an* ve Zerkeşî’nin *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, adlı eserlerindeki bilgilerin tekrarı mahiyetindedir. Bununla beraber, yapılan bu çalışmaların birçoğunun, sadece Mekkî-Medenî konusuna hasredilmiş eserler olmayıp, söz konusu ilmin, “Esbâb-ı Nüzûl”, “Nâsih-Mensûh” ve diğer Ulûmü’l Kur’ân ile beraber ele alınmış olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Sözünü ettiğimiz eserler arasında, çalışmamız esnasında da yoğun bir şekilde istifade ettiğimiz ve az önce isimlerini zikrettiğimiz iki eserle birlikte, Zerkânî’nin *Menâhilü’l-İrfân*, Subhî es-Salih’in *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Muhammed Sabbâğ’ın *Lemehât fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Ali Eroğlu’nun *Kur’ân Tarihi ve Kur’ân İlimleri Üzerine*, Mehmet Sofuoğlu’nun *Tefsîre Giriş*, adlı eserlerini saymak mümkündür. Bunların dışında, yalnızca Mekkî-Medenî konusuna tahsis edilmiş olup, içerisinde bu ilme dair yeni bir taksimat denemesinin yapıldığı Mustafa Ünver’e ait *Tefsîr Usûlünde Mekkî-Medenî İlmî*, isimli çalışma da bu alanda telif edilen önemli eserlerdendir.

Mekkî-Medenî ilmi tarih boyunca müslüman ilim adamlarının ilgisini çekmiş olmakla beraber, son birkaç yüzyıl zarfında müsteşriklerinde bu ilme yoğun bir alaka göstermekte olduğu görülmektedir. Müsteşriklerin bu alanla ilgili çalışmaları, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çalışmalardan ikisi, Kur’ân-ı Kerîm’i beşi Mekke biri Medine’de olmak üzere altı merhaleye taksim eden William Muir’in *Life of Mahomet* ve *The Coran, its Composition and Teaching* adlı çalışmalarıdır. Müellif bu çalışmalarında, Rasulullah’ın (s.a.s.) hayatı ile ilgili rivâyetlerden yoğun bir şekilde istifade etmiştir. Ne var ki, asılsız rivâyetlere dayanmak sûretiyle, birçok hatâ yapmaktan kurtulamamıştır.

⁴⁶ ez-Zerkânî, I, 167-168.

Bu sahadaki diğerk bir çalışma ise, G.Weil'in, İslamî rivâyet ve senetlere hiçbir şekilde yer vermediği *Historisch-Kritische, Einleitung in der Koran* isimli çalışmasıdır. Bu eserde Kur'ân merhaleleri, üçü Mekke biri Medine olmak üzere dörde ayrılmaktadır.

Bu isimlerin dışında, Noldeke, Schwall ve Blachere'de bu ilimlere ilgi duyan müsteşrikler arasında gösterilebilir.⁴⁷

Mekkî-Medenî ile ilgili yakın zamanda yapılan diğerk bir çalışma da, Mısır Kralı Fuâd'ın desteği ile hicrî 1342 senesinde gerçekteşmiştir. Sözü edilen tarihte bastırılan Kur'ân'ı Kerîm bu sahada gayret gösteren ilim adamlarından yoğun ilgi görmüştür. Söz konusu Mushaf'ta her sûrenin başında özetle sûrenin Mekkî-Medenî oluşu; Mekkî sûrelerde Medenî ayetler; Medenî sûrelerde Mekkî ayetler; her sûrenin hangi sûreden sonra nâzil olduğu; her sûrenin içerdii ayetlerin sayısına dair bilgiler verilmektedir. Ayetler Kûfe ulemasının usulü üzere sayılmış olup, bu sayım neticesinde Kur'ân-ı Kerîm'de mevcut ayetlerin 6.238'i bulunduğu anlaşılmıştır. Bu Mushaf'ın tab'ına büyük bir özen gösterilmiştir.⁴⁸

1.2. İMAN ESASLARI

Birini, söylediği sözde tasdik etmek, söylediğini kabul etmek,⁴⁹ anlamlarına gelen imanın kelime manasının da gösterdiği gibi, iman hâliyle insan endişe duygusundan uzaklaşarak kapsamlı ve sarsılmaz bir güvene kavuşmaktadır. İmanla insanın kavuştuğu güven, onun, hayatının başlangıcından itibâren kurtulmak istediği güvensizliğin, en mükemmel bir şekilde giderilmiş hâlidir. Bilindiği gibi insan dünyaya gözlerini açtığı ilk günden itibaren güven içinde olmayı ister. Güvenlik arayışı insanın dünyaya ilk adım attığı günlerde başlayan ve hayatı boyunca doyumak istediği temel bir ihtiyacıdır.⁵⁰

Rasulullah'ın (s.a.s.) Allah'tan (c.c.) getirmiş olduğu ve zarurat-ı diniye olarak bilinen hükümleri tasdik⁵¹ olarak ifade edilen İman'ın tanımı ve mahiyeti konusunda bazı farklılıklar bulunmaktadır. İman'ı sadece "Kalp ile bilmek veya dil ile ikrardan ibaret" şeklinde tanımlayanlar olmuştur. Ancak ehl-i sünnet âlimlerinden Eş'ari ve Mâturidî İmanın kalp ile tasdik olduğunu Ebû Hanife ise kalp ile tasdik ve dil ile ikrar

⁴⁷ es-Sâlih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s.176,177.

⁴⁸ Eroğlu, s. 82.

⁴⁹ Osman Cilacı, *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, (1.Baskı), Damla Yayınevi, İstanbul 2001,s. 176.

⁵⁰ Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002, s. 99.

⁵¹ İbni Manzûr, *Lisânü'l-Arab* I-XV, (6. Baskı), Dâru Sâdır, Beyrut 1997, XIII, 23.

olduğunu söylemiştir. ” Kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organlarla amel etmek”⁵², “Dilin ve kalbin birlikte tasdik etmesi”⁵³ şeklinde tarif edenler de vardır.

İmanın zıddı ise “küfür”dür.⁵⁴ “Küfür” kelimesi lugatte ”örtmek”, “gizlemek” demektir.⁵⁵ Bu anlamlarla birlikte “şükr”ün zıddı olarak “nankörlük”, “iman”ın zıddı olarak “inkâr” manalarına da gelmektedir.⁵⁶ Dini kullanımda “Peygamberin din namına getirmiş olduğu hususları tasdik etmemek” anlamındadır. Küfrü benimseyen kişi fitrî kabiliyetini örttüğü ve körelttiği için kendisine “kâfir” denilmiştir.⁵⁷

İslam dininde inanılması zorunlu olan altı iman esası vardır. İmanın şartları diye isimlendirilen bu esaslar şunlardır: Allah’ın (c.c.) varlığına ve birliğine, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kazaya ve kadere yani hayır ve şerrin Allah(c.c.) tarafından yaratıldığına inanmak.⁵⁸

1.2.1. İman-İslam İlişkisi

İman ve İslam kelimeleri sözlükte farklı anlamlara gelmelerine rağmen bu iki terim arasında sıkı bir ilişki vardır. Matüridî ve Neseî, İman ve İslamın aynı şeyler olduğu görüşüne sahiptirler.⁵⁹ Bu iki kavram her ne kadar farklı lafızlarla isimlendirilmiş olsalar da uygulamada her ikisinden de aynı şey amaçlanmaktadır. Sa’düddîn Taftâzânî, Neseî’nin Metnu Akaid’ine yapmış olduğu şerhte bu meseleyi şöyle izah etmektedir: İslam eğilmek ve itaat etmektir. Bu ise dinin hükümlerinin kabul edilmesi ve samimiyetle benimsenmesi manasına gelir. Tasdik mahiyeti ve hakikati de zaten budur. Şu ayet İmanla İslamın aynı manaya geldiğini teyit etmektedir: ”Bunun üzerine suçlu kavimler arasında bulunan müminleri çıkardık. Zaten orada müslümanlardan bir tek ev halkını bulmuştuk.”⁶⁰

Netice olarak herhangi bir kimse için” mümindir fakat müslüman değildir” veya ”müslümandır ancak mümin değildir” demek şer’an doğru değildir. İman ve İslam

⁵² el-İsfahânî, Râğıb, *Müfredât*, (1. Baskı), Dâru’l-Mârif, Beyrut 2005, s. 36.

⁵³ el-Bağdâdî, Abdülkâhîr, *el-Fark Beyne’l-Firak*, Mektebetü Dâri’t-Türâs, Kâhire tsz. s. 214.

⁵⁴ Firûzâbâdî, *Kâmûsu’l-Muhîr*, (2.Baskı), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1987, s. 605.

⁵⁵ el-İsfahânî, s. 435.

⁵⁶ H. Mehmet Soysaldı, *Kur’ân Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan Yayınları, İzmir 1997, s. 43, 47.

⁵⁷ Mustafa Sinanoğlu (mad. yaz.), “Küfür” mad., *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 533,534.

⁵⁸ Karagöz ve Diğ. s. 315.

⁵⁹ Toshihiko İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, (2. Baskı),(Terc. :Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul 2000, s. 84.

⁶⁰ 51. Zâriyât: 51, 53.

birdir dediğimiz zaman bundan başka bir şey kastetmiyoruz. Kalam alimlerinin” İman ve İslam birbirinden başka şeyler değildir “sözlerinden anlaşılabilir ki, onlar bu sözleri ile ”Bunlardan birini diğerinden ayırmak mümkün değildir” anlamını kastetmişlerdir. Değilse mefhûm ve kavram yönünden ikisi birdir demek istememişlerdir.⁶¹

Eğer “Bedevîler dediler ki: İman ettik. Sen de ki, iman etmediniz, fakat İslam olduk deyiniz.”⁶² ayeti celilesi iman olmadan İslamın tahakkuk edeceğini açıkça ifade eder şeklinde bir itiraz varid olursa, cevaben denilebilir ki ki: Şeriatçe muteber olan İslâm, İman olmaksızın tahakkuk etmez. Ayette geçen “İslam” kelimesi içten bir bağlılık ve kabullenme söz konusu olmadan sadece zahirî bir itaat ve boyun eğme durumunu ifade etmektedir. Tıpkı İman konusunda tasdik olmadan kelime-i şehadetin söylenmesi gibi.⁶³ Bu ayetten anlaşılabilir ki “islam”, “iman”a doğru atılmış ilk adımdır. İmanın henüz kalbe yerleşmediği, hazırlayıcı bir safha olan bu merhaledeki “islam” tanımı çöl bedevileri içindir. Sıradan müslümanlar için Kur’ân, böyle bir tanım yapmamaktadır.⁶⁴

1.2.2. İman-Amel İlişkisi

“Amel” kelimesi, sözlükte, eylem,⁶⁵ davranış, hareket, iş ve çaba etmek anlamlarına gelmektedir. Dini terim olarak ise niyet ve irade ile yapılabildiği, dünyada veya ahirette ceza ya da mükâfat konusu olan iş davranış ve bilinçli fiillerdir.⁶⁶ İman-amel ilişkisindeki tartışma amellerin imana dahil olup olmadığı hususunda cereyan etmektedir. Bu konu İslam ilahiyatının Mürcî’lerden miras aldığı ”İman artar mı, eksilir mi?” meselesi içerisinde tartışılmaktadır. Çünkü bu soruya verilen cevap, doğal olarak, bir kimsenin, ameli, imanın öz terkiibine dâhil edip etmemesine bağlı olarak farklılık arz etmekte idi. Onu hariç kılanların olumsuz cevabı seçmesi doğaldı. “Yapma”nın iman’ın ayrılmaz bir parçası olduğunu ikrar edenler ise olumlu cevabı seçmekteydiler.⁶⁷ Bu

⁶¹ Taftâzânî, Sa’düddîn, *Şerhu’l- Akâid*, Fazilet Neşriyat, İstanbul tsz. , s. 159, 160.

⁶² 49. Hucurât: 14.

⁶³ Taftâzânî, *Şerhu’l- Akâid*, s. 161.

⁶⁴ Toshîhiko İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, (Terc. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul tsz., s. 67.

⁶⁵ el-İsfahânî, s. 351.

⁶⁶ Cilacı, s. 28; Karagöz, s. 24.

⁶⁷ İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, s. 213, 214.

konuyla alâkalı olarak Metni Akaid'de geçen "İman artmaz, eksilmez"⁶⁸ ifadesinin şerhinde Taftâzânî şunları zikretmektedir:

Ameller imana dâhil değildir. Kur'ân'da ve hadislerde, amel, imanın üzerine atfedilmiştir. Allah (c.c.) "İman eden ve iyi amel işleyen kimseleri cennetlerimize koyarız"⁶⁹ buyurmaktadır. Atıf, matuf ile matufun aleyhin farklı şeyler olmalarını ve birinin diğerine dâhil olmamasını icap ettirir. Bu husus katidir.

İman, amelin sıhhatinin şartı kılınmıştır. ayet-i celilede "Kim imanlı olduğu hâlde iyi ameller işlerse zulme uğramaktan ve hakkının yenmesinden korkmaz"⁷⁰ buyurulmuştur. Meşrût, şarta dâhil değildir. Çünkü bir şeyin, kendisinin şartı olması mümkün değildir. Bu husus da katidir. Bazı amelleri terk edenlerin imanlarının mevcut olduğundan bahsedilmiştir."Eğer müminlerden iki taife birbirleriyle savaşırsa..."⁷¹

Netice itibarı ile amel ve iman birbirlerinden farklı şeylerdir. Yüce yaratıcımız iyi ve güzel işler ile meşgul olmamızı tekrar tekrar emir buyurmasına rağmen, yanlış işler ile meşgul olanları ve emirlerini yerine getirme hususunda ihmal gösterenleri bizatihi kendisi mümin olarak vasıflamıştır.

İman ile amel arasında gayet sıkı bir bağın var olduğu açıktır. Birçok ayet-i celilede iman ve salih amelin birlikte zikredilmiş olması bunun en kuvvetli delilidir.

⁶⁸Ömer Neseî, *Metnü Akâid*, Fazilet Neşriyat, İstanbul tsz. s. 7.

⁶⁹ 4. Nisâ: 57.

⁷⁰ 20. Tâhâ: 112.

⁷¹ 49. Hucurât: 9.

İKİNCİ BÖLÜM

İMAN ESASLARININ İŞLENİŞİNDE MEKKÎ-MEDENÎ AYETLER ARASINDAKİ ÜSLUP FARKLARININ TESPİTİ

2.1. ALLAH'A (c.c.) İMAN

2.1.1. Allah (c.c.) Lafzı'nın Mahiyeti

“Allah” (c.c.); Yüce Yaratıcı'ya ait özel isimdir.⁷² Bu sebeple Arapça'da çoğulu olmayan tek kelimedir.⁷³ Bu isim, O'nun kemâl, cemâl ve celâl sıfatlarının tamamını kapsamaktadır.⁷⁴ Hem cahiliyye hem de İslam devrinde kullanılmıştır.⁷⁵ Esasen Kur'ân'ın inanç ile ilgili görüşünün teşekkülünde hayati önem arz eden tüm anahtar terimler İslamdan önce şu veya bu şekilde kullanılmış olup Kur'ân'da yeni bir anlam kazanmıştır.⁷⁶ Hz. Muhammed'in (s.a.s.), muhaliflerine Allah (c.c.) adına hitap ederken bunu gayet basit ve kesin bir biçimde yapması da bu ismin, muhatapların kafalarında önemli bir mana taşıdığını biliyor olması sebebiyle idi.⁷⁷

“Allah” (c.c.) lafzının herhangi bir kökten türemiş olmayıp lugat manası taşımadığı ve gerçek mabudun özel adını teşkil ettiği yâhut sözlükte bir anlamı olsa dahi gerçek mabuda ad olunca bu anlamı kaybettiği genellikle benimsenmektedir. Alimleri bu konuda bu tarz farklı görüşler ortaya koyma çabasına sevk eden amil ise bu ismin ifade ettiği manası ile Allah'a (c.c.) ait oluşu ve bu isimle çağırılan başka varlıkların olmamasının lüzumudur. Bununla birlikte onun çeşitli köklerden türemiş olabileceğini söyleyenler de mevcuttur.⁷⁸ “Allah” (c.c.) isminin çeşitli asıllardan türediği ileri sürülmekle beraber “el-ilâh” kelimesinden hemze olan elifin düşürülmesi neticesinde elde edildiği görüşü tercih edilmektedir.⁷⁹ Allah (c.c.) lafzı ile ilgili dikkat çeken diğer bir husus da Mekkî ayetlerde bu kelime yerine daha ziyade “Rab” ifadesinin kullanılmış olması, Medine döneminde nâzil olan ayetlerde ise “Allah (c.c.) kavramının öne çıkarılmış olmasıdır. Bunun sebebi ise müşriklerin, ilk yaratılışın Allah (c.c.) tarafından

⁷² Heyet, *İlmihâl* I-II, (14. Baskı), T.D.V. İstanbul 1999, I, 85.

⁷³ Cilacı, s. 25.

⁷⁴ Karagöz ve Diğ., s. 23.

⁷⁵ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 120.

⁷⁶ Soysaldı, s. 106, 199.

⁷⁷ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 121.

⁷⁸ Bekir Topaloğlu (mad. yaz.), “Allah” mad., *DİA*, İstanbul 1989, II, 471.

⁷⁹ el-İsfahânî, s. 31; Karagöz ve Diğerleri, s. 23.

başlatıldığına ve ilahlarının bunda bir dahlinin olmadığına,⁸⁰ yani “rububiyet”e⁸¹ inanıyor olmalarıdır. Kur’ân-ı Kerîm âdetâ, ilk muhâtapları olan müşrik Arapların Allah’ın (c.c.) tanıdıkları ve ikrâr ettikleri “rubûbiyyet” sıfatlarından onlara yaklaşarak, üzerlerinde hiç hakkı olmayan hayâlî şeyleri bırakarak, onca hakkı bulunan Allah’a (c.c.) yönelmeleri hususunda vicdanlara hitap etmiştir.⁸²

2.1.2. Allah’ın (c.c.) Varlığına İman

Allah’ın (c.c.) varlığına iman islam dininin inanç esaslarının en önemlisi olup özünü teşkil etmektedir.⁸³ Kur’ân-ı Kerîm Allah’ı (c.c.) yalnızca üstün varlık olarak değil aynı zamanda var denmeye layık tek gerçek varlık olarak tanıtmaktadır.⁸⁴ Yaratılış itibarı ile her insanda Allah (c.c.) inancını kabul etme potansiyeli mevcuttur. Hz. Peygamber’in her çocuğun İslam fitratı üzerine doğduğunu daha sonra anne ve babası tarafından farklı inançlara yönlendirildiğini ifade buyurduğu hadisi şerif⁸⁵ buna delil teşkil etmektedir. Bununla beraber tarihe göz attığımızda en ilkel topluluklarda dahi yüce bir kudretin varlığına inanıldığını görmekteyiz.⁸⁶ Tüm bunlar İslam kelamcılarını, herhangi bir peygamberin tebliği kendisine ulaşmayan insanların dahi Allah’ın (c.c.) varlığına inanmakla yükümlü olduklarını beyan etmeye yönlendirmiştir.⁸⁷ Onlara göre akli selim sahibi her insan Kâinattaki eşsiz düzeni ve yaratılış gerçeğini fark ederek yüce bir yaratıcı gerçeğini kabul etmelidir. Zira akıl teklifin menâtıdır.⁸⁸

İslam filozofları inanmayanlara Allah’ın (c.c.) varlığını ispatlamak için birçok delil kullanmışlardır. Bir kısmı akla, diğer bir kısmı ise akıl ile birlikte nakle dayanan bu deliller içerisinde, konumuzu teşkil eden ayetlerde ve Kur’ân-ı Kerîm’in genelinde diğerlerine nispetle daha çok ele alınmış olması hasebiyle, Gazâlî ve İbni Rüşd’ün de üzerinde hassasiyetle durduğu “Nizam ve Gaye” delili bu bölümde yoğun olarak işlenecektir. Ayrıca bu delilin, Allah’ın (c.c.) varlığını ispatta eskiden beri ileri sürülen

⁸⁰ Ebu’l Alâ el-Mevdûdî, *Tefhîm’ül-Ku’rân* I-VII, (Tercüme Kurulu: Muhammed Hân Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnali, Ali Ünal, Hamdi Aktaş), İnsan Yayınları, İstanbul 1997,II, 331.

⁸¹ Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde Tevhîd*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005, s. 49.

⁸² Veli Ulutürk, *Kur’ân-ı Kerîm Allah’ı Nasıl Tanıtıyor*, Nil Yayınları, İzmir 1988, 91.

⁸³ Heyet, *Yaşayan Dünya Dinleri*, (1. Baskı), D.İ.B. Yayınları, Ankara 2007, s. 55.

⁸⁴ İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, s. 93.

⁸⁵ Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhi Müslim* I-V, Kitâbu’l-Kader, 25,Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye tsz. IV, 2048.

⁸⁶ Ali Akdoğan, *Sosyal Değişme ve Din*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2004, s. 91;Heyet, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 17; Cilacı, s. 17,266

⁸⁷ Aliyyü’l-Kârî, *Şerhu’l-Emâlî*, Fazilet Neşriyat, İstanbul tsz. s. 29.

⁸⁸ Sa’düddîn Taftâzânî, *Şerhu’l-Mekâsîd* I-V, (2. Baskı), Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1998, II, 332.

en kuvvetli, en açık ve insan aklına en yakın delil olarak kabul edildiği bilinmektedir.⁸⁹ Bu delilde, evrendeki düzenin kendiliğinden meydana gelemeyeceğine, buna yön veren bir kudretin var olduğuna dikkat çekilmektedir. Kâinattaki varoluşun ve olayların bir plan ve programa, dolayısıyla da bir gayeye göre var olması⁹⁰ bu delilin çıkış noktasını teşkil etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın (c.c.) varlığına iman meselesinin ele alındığı birçok ayet-i celile mevcuttur ve bu ayetlerin ekserisi Mekki'dir. Örneğin peş peşe zikrolunan şu ayet-i celilelerde bir peygamberin, kavmini Allah'ın (c.c.) varlığına imana davet ediş metodu şöyle anlatılmaktadır: "Böylece biz İbrahim'e (a.s.) göklerin ve yerin melekûtunu (muhteşem varlıklarını) gösteriyorduk ki, kesin inananlardan olsun. Üzerine gece bastırınca, bir yıldız gördü:"Rabbim budur" dedi. Yıldız batınca da:"Ben batanları sevmem" dedi. Ay'ı doğarken gördü:"Rabbim budur" dedi. O da batınca:" Yemin ederim ki, Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapıklığa düşen topluluklardan olurum"dedi. Güneş'i doğarken görünce:"Rabbim budur bu hepsinden büyük" dedi. O da batınca dedi ki."Ey kavmim! Ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım". "Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben asla Allah'a (c.c.) ortak koşanlardan değilim".⁹¹

Bu ayetlerde sığınacağı bir varlık arama çabasında olan bir insanın, bu girişimi esnasında takip edeceği fikrî süreç gözler önüne serildiği gibi, âlemdeki mükemmellikler silsilesi aklî bir istidlâl ile esfel'den a'lâ'ya doğru samimi bir yöneliş ile takip edildiği takdirde, söz konusu sürecin kişiyi ilâhî gerçekliğe ulaştıracağı net bir şekilde ortaya koyulmaktadır. Zira ekmel varlık olarak Allah'tan (c.c.) daha mükemmelini tasavvur etmek mümkün değildir.

Müfessirler İbrahim'in (a.s.) bu ayetlerde zikrolunan makamı hususunda pek çok söz söylemişlerdir. Acaba bu makam tefekkür makamı mıdır, yoksa İbrahim (a.s.) kavmiyle münakaşa hâlinde olup tebliğ için böyle bir metod mu seçmiştir? Müfessirler bu ayetlerde geçen ifadelerin benimsemi olmayıp hasmı susturmak için söylenmiş

⁸⁹ Bekir Topaloğlu, *İslâm Kelamcıları ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı*, (8. Baskı), D.İ.B. Yayınları, Ankara 1998, s. 57.

⁹⁰ Hüseyin Aydın, *Yaratılış ve Gâyelilik*, (4. Baskı), D.İ.B. Yayınları, Ankara 1999, s. 129.

⁹¹ 6. En'âm:75-79.

olduğu görüşündedirler ⁹²Mevdûdî, "Eğer Rabbim beni hidayete erdirmeseydi" ayetini delil getirerek, İbrahim'in (a.s.) daha önce gerçeği bildiğini, dolayısıyla doğru yol üzere olduğunu söylemektedir. ⁹³ Kanaatimizce bu makamın tefekkür makamı olması oldukça uzak bir ihtimaldir. İbni Kesîr'in, Allah'ın (c.c.) başlı başına bir ümmet kıldığı, kendisine itaat eden bir muvahhid olan ve hiçbir zaman müşriklerden olmayan ⁹⁴ olarak vasıfladığı bir peygamberin bu makamda tefekkür edici olmasının mümkün olmadığı, bu makamın tefekkür değil münakaşa makamı olduğu, buna da söz konusu ayetleri takip eden "Kavmi onunla tartışmaya girişti..." ⁹⁵ ayeti celilesinin delil teşkil ettiği şeklindeki yorumu ⁹⁶ son derece isabetlidir. Ayrıca Allah'ın (c.c.) O'nun, babası Âzer'e "Sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu seni ve kavmini apaçık bir dalalet içerisinde görüyorum" ⁹⁷ demiş olduğunu haber vermesi de İbrahim'(a.s.)in, Rabbini bu hadiseden önce tanıyıp bildiğini göstermektedir. ⁹⁸ İbrahim'in (a.s.), kavmini tefekküre sevk edişinin anlatıldığı diğer ayet-i celilelerde de buna benzer bir metodun kullanılmış olması, ⁹⁹ bu makamın münakaşa makamı olduğu görüşünü teyit etmektedir.

Binaenaleyh İbrahim (a.s.) bu ayet-i celilelerde kavmini Allah'a (c.c.) imana davette tümdengelim metodunu kullanmakta, taptıkları varlıkların ibadete lâayık olmadığını ispat ettikten sonra onları hakiki mabuda inanmaya davet etmektedir. Ancak şu husus gözden kaçırılmamalıdır ki, bu ispat, korunmuş bir fitrata ve akıllı selime sahip insanları ikna edecek türdendir. Haddi zatında insan "Allah (c.c.) hakkında sahip olduğu kavramların mahiyeti gereği, bu inancını elle tutulur şekilde kesin olarak ispat edemez; fakat iman eder, onun doğruluğundan ve gerçekliğinden şüphe etmez. İmanın tabiatında akıllı ve duyuları aşan, fakat benliği harekete geçiren bir taraf vardır. Kişinin Allah'ın varlığını tahkik ve ispat edememesi, O'nun varlığını kabullenmesine bir engel teşkil etmez. İmanla birlikte kişi, sübjektif bir kesinlik duygusuna sahip olur. İspat edemeyeceğini bilmesi onun inancının kuvvetini azaltmaz. Aksine, tam bir güven

⁹² İbni Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Fusûsu'l-Enbiyâ*, (1. Baskı), Dâru İbni Kesîr, Beyrut 1992, s. 147; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* I-X, Zehrâveyn Yayınevi, İstanbul tsz. III, 454.

⁹³ el-Mevdûdî, I, 564, 565.

⁹⁴ 16. Nahl: 120-121.

⁹⁵ 6. En'âm: 80.

⁹⁶ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Muhtasaru Tefsîri İbni Kesîr* I-III, (2. Baskı), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1999, I, 595.

⁹⁷ 6. En'âm: 74.

⁹⁸ er-Râzî, Fahrüddîn, *Mefâtihi'l-Ğayb* I-XXXII, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, VII, 39.

⁹⁹ 21. Enbiyâ: 62, 63.

duygusu içerisinde, aklının ve duygularının ötesinde dünyayı aşan zat'a razı olarak, Onu açık ve kesin bir şekilde kabul eder."¹⁰⁰ Bununla beraber "İbrahim (a.s.) yaptığı entelektüel sorgulamayı, aklî istidlâli sadece rasyonel zemine oturtmamıştır. Onun tutarlılık arayışında aklıyla duyguları arasında bir irtibat vardır. "Ben batanları sevmem" ifadesinde görüldüğü üzere rasyonel bir yolu takip etmesine rağmen duygusal bir sonuca varmıştır. Bu sonuç insanın duyguları ve düşünceleri arasında tutarlılık aradığını ileri süren kuramlarla uyum arz etmektedir."¹⁰¹

Allah'ın varlığına iman meselesinin ele alındığı ayetlerin birçoğunda bu varlığı ispata dair enfüsî ve âfâkî deliller ortaya konulmaktadır. "Normal bir insanın, önce kendi varlığından başlayarak, Kâinattaki nizam va intizamı düşünmesi, bu düzenin kendi kendine veya tesadüfen olamayacağını, mutlaka kudretli ve bilgili bir varlık tarafından yaratıldığını anlamasına yeter."¹⁰² Ancak bizzat Allah (c.c.) tarafından, insanların birçoğunun bu delillerden ibret alıp gerçeğe ulaşma hususunda başarısız oldukları ifade edilmektedir:"Göklerde ve yerde nice ayetler vardır ki, yüzlerini çevirerek geçerler"¹⁰³

İfâde edilen delillerin sunuluşu esnasında muhatapların içerisinde yaşamakta olduğu toplumun gerektirdiği şartlar ve bu şartların onlarda oluşturduğu psikoloji de dikkate alınmaktadır. Nitekim İslam davetinin Mekke döneminde, bu toplumun öne çıkan şahsiyetlerinin himayesi olmadan emniyette olmanın neredeyse imkansız olduğu bilinmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, nüzûl ortamının öne çıkardığı bu hakikati, muhataplarını Allah'ın (c.c.) varlığına inanmaya davet ederken etkileyici bir üslup ile değerlendirmektedir: "Eğer biliyorsanız (söyleyin), her şeyin melekûtu kendisinin elinde olan, kendisi her şeyi himaye eden, fakat kendisi himaye edilmeyen (buna muhtaç olmayan) kimdir? diye sor."¹⁰⁴

Allah'ın (c.c.) varlığına delalet eden birçok ayet Kâinata serpiştirilmiş olduğu ve insanlar bu ayetlerle sürekli karşılaştıkları halde, kendilerine yapılan bu derin çağrının farkına varamamakta, Zemahşeri ve Râzî'nin tabirleri ile âlem tevhidin ve Allah'ın (c.c.) kudretinin delilleri ile dolu olduğu halde bu delillere itibar etmemekte ve onları

¹⁰⁰ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (2. Baskı), T.D.V. Yayınları, Ankara 1996, s. 156,157.

¹⁰¹ Alper, s. 177.

¹⁰² Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Sönmez Yayınevi, Samsun 1993,s. 51.

¹⁰³ 12. Yûsuf: 105.

¹⁰⁴ 23. Mûminûn: 88.

çiğneyip geçmektedirler.¹⁰⁵ ”Bir kimsenin hakikati gördüğü halde inanmamasının sebebi ne olabilir?“ sorusu ise muhtelif ayetlerde cevabını bulmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm bu durumdaki insanların kalplerinin ve kulaklarının mühürlendiğinden ve gözlerinde ise perde bulunduğundan¹⁰⁶ bahseder ve kalpleri olup da anlamayan, gözleri olup görmeyen, kulakları olduğu halde işitmeyen bu insanların hayvanlar gibi hatta onlardan daha alt mertebede olduklarını¹⁰⁷ ifade eder. Bu duruma düşmelerinin sebebi ise bizzat işlemiş oldukları günahların çokluğudur.¹⁰⁸ Peki Allah’ın (c.c.) varlığına dair delilleri görmezden gelen bu insanların mertebelerinin hayvanlardan daha aşağı olmasının sebebi nedir? Klasik akaid eserlerinden olan Emâlî Şerhi’nde bu sorunun cevabı gayet net bir şekilde ortaya koyulmaktadır: “Allah (c.c.) meleklerle şehvet duygusunu vermeyip akı vermiş, hayvanlara ise akıl vermeyip şehveti vermiştir. Ademoğluna ise akıl ve şehvetin her ikisini birden vermiştir. Onlardan her kimin akı şehvetine galip gelirse o, meleklerle ilhak olunur, hatta onlardan daha da kâmil bir mertebeye ulaşır. Kimin de şehveti aklına galip gelirse, o, hayvanlar mertebesinde, hatta onlardan da aşağıdadır.”¹⁰⁹

Her insanda yaratılıştan gelen ve vicdan adı verilen bir meleke vardır. Kişi yanlış bir davranış içerisine girdiği takdirde bu meleke sayesinde ikaz edilir ve psikolojik açıdan bir rahatsızlık hissetmeye başlar. Ne var ki insanı çevreleyen cinsel dürtüler, sıkıntılar v.s. söz konusu melekenin yetersiz kalmasına sebep olmakta ve onu daha güçlü bir kontrol mekânizmasına yönlendirmektedir. Kuşkusuz bu mekânizma ancak ve ancak iman ile tesis edilebilmektedir. İmandan yoksun kişilerin tarih boyunca toplumlara yaşatmış oldukları sıkıntılar bu hakikati ispat etmektedir.¹¹⁰

Nüzûlü Mekke’de gerçekleşen Nahl sûresinin muhtelif ayetlerinde Allah’ın (c.c.) varlığına dair deliller şöyle sunulmaktadır: “Odur size semadan su indiren, ondan içersiniz. Ve hayvanları otlattığımız bitki de onunla biter. Onunla size ekinler, zeytin ve hurma ağaçları, üzümler ve türlü türlü ürünler bitirir. Düşünen bir kavim için bunda ayet vardır. Geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin buyruğunuza verdi. Yıldızlar da O'nun

¹⁰⁵ ez-Zemahşerî, Ömer b. Mahmûd, *Tefsîru'l-Keşşâf* I-IV, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1995,II, 488; er- Râzî, IX, 178.

¹⁰⁶ 2. Bakara: 7.

¹⁰⁷ 7. A'râf: 179.

¹⁰⁸ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Muhtasarü Tefsîri İbni Kesîr*, I, 29.

¹⁰⁹ Aliyyü'l-Kârî, s. 29.

¹¹⁰ 28. Kasâs: 4, 38; İsmail L. Çakan, N. Mehmet Solmaz, *Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, (3. Baskı), Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 84.

buyruğu ile musahhar kılınmıştır. Bunda akleden bir kavim için ayetler vardır. Yeryüzünde rengârenk şeyleri de sizin için O, yaratmıştır. Öğüt alan bir kavim için bunda ayetler vardır.”¹¹¹ “Allah (c.c.); gökten su indirir de onunla yeryüzünü öldükten sonra tekrar diriltir. Muhakkak ki bunda, dinleyen topluluklar için ayet vardır Sizin için hayvanlarda da ibret vardır. Onların karınlarındaki fişkı ile kan arasından; size içenlerin boğazından kolaylıkla geçen dupduru bir süt içiririz. Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden; içki ve güzel rızık elde edersiniz. Akleden bir kavim için bunda bir ayet vardır. Ve Rabbin bal arısına vahyetti ki: Dağlarda, ağaçlarda ve hazırlanmış kovanlarda yuva edin. Sonra her tür üründen ye. Sonra da Rabbinin işleme için gösterdiği yoldan yürü. Karınlarından insanlara şifa olan renkleri çeşit çeşit bir içecek çıkar. Bunda düşünen bir kavim için şüphesiz ayet vardır.”¹¹²

Dikkat edilirse bu ayet-i celilelerde zikrolunan su, hayvanlar, bitkiler vs. insanoğlunun yaşamını idame ettirebilmesi için olmazsa olmaz unsurlardır. Vurgulanmak istenen asıl husus ise Kâinattaki her şeyin insanın ihtiyaçlarına göre tertip edilmiş olduğu ve bu uyumun bir tesadüf olamayacağı, dolayısıyla, irade sahibi yüce bir kudretin var olduğu ve bu kudretin aynı zamanda geniş bir rahmete sahip olduğu, ayrıca insanın iyiyi ve doğruyu bulabilmesi için düşünce kabiliyetinden de yararlanması gerektiğidir. Ayrıca ayetlerde geçen “sekr” ifadesi sarhoşluk veren içki manasına gelmektedir. Hemen akabinde güzel rızık ifadesinin kullanılması, güzel rızık içkiden başka bir şey olduğuna, dolayısıyla içkinin güzel bir rızık olmadığına işaret etmektedir. Ayet-i celilenin nüzûlü içki haram kılınmazdan önce gerçekleşmiştir ve onun haramlığına bir giriş yapmaktadır.¹¹³

Kur’ân-ı Kerîm, insanlara, gerek dış dünyada, gerek insanların kendi içlerinde Allah’ın (c.c.) varlığına işaret eden delillerin gösterileceğinden bahsetmektedir.¹¹⁴ Mücâhid, Hasan el- Basrî ve Süddî (r.a.) “kendi içlerindeki deliller” ile Bedir olayı ve Mekke’nin fethi benzeri hâdiselerin kastedildiğini ifade etmektedirler. “Dış dünyadaki deliller” ise, İslam futuhâtı ve İslam’ın bütün iklimlere ve diğer dinlere üstün

¹¹¹ 16. Nahl: 11-13.

¹¹² 16. Nahl: 65-69.

¹¹³ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân* I-V, (17. Baskı), Dâru’ş-Şurûk, Beyrut 1992, IV, 2181; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Muhtasarü Tefsîri İbni Kesîr*, II, 332.

¹¹⁴ 41. Fussilet: 53.

gelmesidir.¹¹⁵ Yine, daha önce Nahl sûresinden verdiğimiz örneklere ilave olarak, Kur’ân-ı Kerîm’de gece ve gündüzden, güneş ve aydan ve bunların bazı hususiyetlerinden ve hareketlerinden bahsedilerek bunların da Allahın (c.c.) varlığına işaret ettiği,¹¹⁶ ayrıca, ölü vaziyetteki yeryüzünün yağın yağmurlar neticesinde tekrar canlanmasının ve insanların ihtiyacı olan pek çok nimeti onlara bahşetmesinin,¹¹⁷ göğün, dağların, ikisi arasındaki canlı ve cansız varlıkların ve yeryüzünün mevcudiyetinin de¹¹⁸ düşünüp ibret alabilen insanı yüce bir yaratıcı fikrine ulaştırmasının kaçınılmaz olduğu ifade edilmiştir.

Örnek verdiğimiz bu tür ayetlerin tamamı adeta insanoğluna Kâinatın bizzat kendisinin her yönü ile Allah’ın (c.c.) varlığına delil olduğunu, şayet Allah (c.c.) var olmasa idi Kâinatın da var olamayacağını, bu eşsiz nizam ve ahengin, maddenin veya tabiatın eseri olamayacağını haykırmaktadırlar. Bu sessiz çılgınlığın farkına varabilen ve iradesini bu doğrultuda kullanan bahtiyar insanlar ise imanın ilk ve en önemli unsurunu yerine getirmiş olmaktadır.

İmanda iradenin fonksiyonu iman olgusunun kişi de ortaya çıkışı esnasında zuhûr etmektedir. İmanın başlangıcında iradenin rolü ile imanın karşılığı olan tasdik birbirleriyle yakinen irtibatlıdır. Çünkü “tasdik” terimi “habercinin haberinden anlaşılan şeye kalbini bağlamak”tan ibarettir. İradenin insanın psikolojik yönünü oluşturan unsurlar içerisinde bir seçme yetisi olarak var olduğunu ikrar etmek, aynı zamanda onun, imanın yapısı içerisinde de var olduğunu kabul etmek demektir. Çünkü iman küllî psikolojik bir haldir ve bunun neticesinde insanda var olan zihnî ve duygusal unsurları içermekle kalmayıp, iradeyi de kapsamaktadır. Dolayısıyla irade de, iman halindeki insanın psikolojisini oluşturan diğer birimler gibi imana göre form kazanmaktadır.¹¹⁹

“İnsandaki psikolojik eğilimler, kişiyi farklı yönlerde tercihe zorlayan bir “karmaşıklık” özelliğine sahiptir. “Çatışma” kavramı, günümüzde psikolojinin önemle üzerinde durduğu bir psikolojik süreçtir. İnsan, çok yönlü ihtiyaç ve istekleri, talep ve ideallerinin güdülemesiyle davranışta bulunan, gerilimli bir tabiata sahiptir. İnsanın gerilimli tabiatı, Allah ile kurulan iman ilişkisini, bunalım ve çatışmaların merkezi

¹¹⁵ Elmalılı, VI, 568; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Muhtasarı Tefsîri İbni Kesîr*, III, 267.

¹¹⁶ 36. Yâsîn: 37-40; 41. Fussilet: 37; 45. Câsiye: 5; 28. Kasas: 71-73; 29. Ankebût: 61.

¹¹⁷ 36. Yâsîn: 33-36; 41. Fussilet: 39; 45. Câsiye: 5; 27. Neml: 60; 29. Ankebût: 63.

¹¹⁸ 88. Gâşiye: 17, 18-20, 61; 42. Şûrâ: 29, 32; 67. Mülk: 19, 30; 56. Vâkıa: 58-72.

¹¹⁹ Alper, s. 131, 135.

hâline getirebilmektedir. Esasen iman, psikolojik gerilimleri denge hâlinde tutan bir güven ilişkisi olarak gerçekleşir. Fakat, ilişkiye dayalı bir hareket olarak imanı oluşturan unsurların her biri, duygusal bir karşı hareketi davet etmeye elverişlidir. İnsan tabiatında imana olduğu kadar inançsızlığa doğru da çeken eğilimler karşı karşıya yer almaktadır. Bu durum, imanın oluşumunda ortaya çıkan krizlerin gerçek sebebidir. Kriz anında mümin kişinin durumu şöyledir: Dini tebliğ onun için anlam kazanır. İmanın teklif ettiği şey ona makul gözüktüğü gibi, kendi arzu ve ideallerine de uygun olduğunu hisseder. Elbetteki bu durumdaki kişi kendisini, Dini tebliğ ile önceden kurulmuş bir uyum içerisinde bulmaz. Zekanın uyanmasından itibaren, tenkitçi bir dikkat ile dini mesajı dinler; sorular sorar ve şüphelerini dile getirir. Aynı şekilde inanan kişi, uzun bir zaman çelişen arzularının gerilimini yaşayabilir. Fakat sonuçta, devam edip giden kabul ve tasdik varoluşu yönlendirmektedir. Bu anlamda iman, bir yandan soruların, şüphelerin ve karşıt eylemlerin altüst ettikleri ve diğer taraftan iman fiil ve ifadelerinin tasdik ve teyit ettikleri bir ruhî durumdur.”¹²⁰

İman ile alakalı bir diğer konu da, onun makbul olabilmesi için, kişi nasıl bir psikoloji içerisinde iken kendisinde zahir olması gerektiği meselesidir. Acaba kalben tasdik lisanen ikrâr kişiyi her halukârda mümin yapmaya yeterli midir? Bu sorunun cevabı konumuzun ana kaynağını oluşturan Mekkî sûreler içerisinde verilmektedir. Allah (c.c.) bu hususta “Mümin” sûresinde şöyle buyurmaktadır: “Artık, vakta ki o çetin azabımızı gördüler : “Allah’a (c.c.) bir olarak inandık. Ona eş tutmakta olduğumuz şeyleri inkâr ettik” dediler. Fakat hışmımızı gördükleri zaman imanları fayda verecek değildi. Allah’ın (c.c.) kullarına cari olagelen âdeti (budur). İşte kâfirler burada hüsrana uğradılar.”¹²¹

Yine, Kur’ân-ı Kerîm, daha önceleri “Ben sizin en yüce rabbinizim”¹²² demek sûretiyle halkı kendisine kulluğa davet eden Firavun’un, suda boğulacağını anlayınca, “İnandım. Hakikat İsrailoğulları’nın iman ettiğinden başka Tanrı yokmuş. Ben de müslümanlardanım”¹²³ sözleriyle hakkı itiraf edişi karşısında, kendisine “Şimdi mi?! Halbuki sen bundan evvel isyan etmiş, daima fesatçılardan olmuştun”¹²⁴ denilmek

¹²⁰ Hökelekli, s. 168,169.

¹²¹ 40. Mümin: 84, 85.

¹²² 79. Nâziât: 24.

¹²³ 10. Yûnus: 90.

¹²⁴ 10. Yûnus: 91.

sûretiyle ümitsizlik hâlindeki iman etme çabasının sonuçsuz kaldığını bildirmektedir. Allah'ın (c.c.) daha önce kibir ve inatlarından dolayı iman etmedikleri halde çaresiz kalınca imana yönelen bu tarz şahısların imanını kabul etmemesine rağmen, Ammâr bin Yâsir¹²⁵ gibi, kalbi iman ile dolu iken, ikrah sebebi ile dili ile inkârda bulunmak zorunda kalan kişileri mümin addetmesi¹²⁶, imanda “samimiyet” unsurunu ön plana çıkarmaktadır.

Dikkati şayandır ki yeis ve ikrâh meselelerinden her birerinde öne çıkan şahsiyetler söz konusu hadiselerin akabinde buldukları halden bir başka hâle intikal etmemişler, kâfir olan, ümitsizlik hâlindeki iman girişiminin neticesinde küfür dairesinden çıkmaya muvaffak olamamış, mümin olan, ikrah sebebi ile işlemiş olduğu fiil ile mevcut hâlden bir başka hâle intikal etmeyip, yine iman dairesi içerisinde kalmıştır. Kur'ân müminleri “yeis” içerisinde olmaktan nehyetmiştir.¹²⁷ Klasik akaid eserlerinde de, söz konusu olgunun kişiyi küfre götürdüğünden bahsedilmektedir.¹²⁸ Ancak buradaki yeis, “Kişinin, Allah'ın (c.c.) rahmetinden ümidini kesip, ebedi kurtuluşunun mümkün olmadığını düşünmesi” olarak anlaşılmalıdır. Yoksa, Firavun ve benzeri şahsiyetlerin izhar ettiği gibi, “Hayatta kalabilme ümidini yitirmek” değildir.

Müfessirlerden bazıları, “Ama Rabbinin bazı ayetleri geldiği gün daha önce inanmamış ya da imanında bir hayır kazanmamış kimseye, artık inanması fayda sağlamaz. De ki: “Bekleyiniz, biz de beklemekteyiz”¹²⁹ ayet-i celilesine istinaden, yeis hâlinde iman etme girişiminde bulunanların bu girişimlerinin sonuçsuz kalmasına, diğer insanlar için gayb olarak nitelendirilen bazı şeylerin onlar için gayb olmaktan çıkmasını sebep göstermekte ve Firavun'un, boğulurken iman ettiğini söylemesine rağmen bu imanın geçersiz sayılmasının da yine imanın gaybi vasfını kaybetmesi sebebi ile olduğunu ifade etmektedirler.¹³⁰ Bu görüş tercih edilse dahî, imanın duygusal yönünü oluşturan unsurlardan biri olan samimiyet olgusunun, “iman” kavramının içeriğinde üstlenmiş olduğu rolü inkâr kâbil değildir.

¹²⁵ et-Taberî, İbni Cerîr, *Câmiu'l-Beyân* I-XXX,(1. Baskı), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2001, XIII-XIV, 216.

¹²⁶ 16. Nahl: 106.

¹²⁷ 12. Yûsuf: 87.

¹²⁸ Ömer Neseffî, s. 13.

¹²⁹ 6. En'âm: 158.

¹³⁰ er-Râzî, XVII-XVIII, 124.

İmanın rasyonel bir yönü olduğu gibi, görünen bir yönü (ameller) de mevcuttur. Kelâm ilmine ait eserlerde bu iki husus yoğun olarak işlenmesine rağmen, imandaki duygusal unsura dair yeterli açıklamaya rastlanamamaktadır. Kelâm'ın bu husustaki eksikliği, bir hâl ilmi olan tasavvuftaki zengin bilgiler ile telafi edilmektedir. Hususiyle, hâl ve makamlar ile ilgili açıklamalar müminin duygusal yapısını izah etmektedir. Tasavvuftaki “güven”, “sabır”, “tevekkül”, “rıza”, “sevgi” gibi kavramlar ile, daha önce vurguda bulunduğumuz “samimiyet” olgusu arasında yakın irtibat vardır. Mümindeki güven duygusuna gelince, bu duygu onun asla sıkıntıya maruz kalmayacağı anlamına gelmez. Lâkin yaratıcısı ile arasındaki bu samimi duygu onu tevekkül, sabır, sevgi ve rıza basamaklarından çıkması ve başına gelen sıkıntılara göğüs germesi hususunda destekler.¹³¹ Rasulullah'ın (s.a.s.) şu hadisi bu durumdaki müminin, içerisinde bulunduğu psikolojiyi gayet net ortaya koymaktadır: “Müminin hâline şaşarım. O, her zaman hayırdadır. Böyle bir hâl ancak mümin içindir. Rahatta iken şükreder, bu onun için hayırdır, sıkıntıda olduğu zaman sabreder, bu onun hayrınadır.”¹³²

İmanın dışı olan yansıması normal şartlarda kendisini itaat şeklinde göstermesi icap ederken, duygusal boyuttaki bazı eksiklikler sebebiyle bazen itaatsizlik olarak zuhur edebilir. Örneğin sabır ve tevekkül duyguları kişide iyice yerleşmediği takdirde küçük bir musibet dahî kişiyi isyana sürükleyebilir.

İmanın insan hayatına gerek bireysel gerek toplumsal yönden tesir ettiği bilinen bir hakikattir. Ruh hastalıklarının tedavisi ile ilgilenen günümüz batılı uzmanları, diğer yöntemlerin çaresiz kaldığı durumlarda bu hastalıkların tedavisinin çaresini Allah'a (c.c.) imanda bulmuşlardır. Onlardan bazılarının bu konuyla ilgili açıklamaları şöyledir: “Gerçekten dindar bir insanda sinir illeti olmaz” Brill¹³³ “Son otuz sene içinde dünyanın bütün Medenî memleketlerinden bana müracaat edenler oldu. Yüzlerce hastayı tedavi ettim. Hastalarımın hayatın ikinci yarısına erenler, yani otuz beş yaşını geçmiş olanlar arasında hiçbir kimse yoktur ki, müşkilini halletmek için son başvurduğu şey dînî bir bakış bulmaktan ibaret olmasın. Diyebilirim ki, her birinin hastalanmasına sebep, her devirde her yaşayan dinin salıklarına bahşettiği nimetlerden mahrum

¹³¹ Alper, s. 95, 103.

¹³² Müslim b. el-Haccâc, Kitâbu'z-Zühd, 2999, IV, 2295.

¹³³ Dale Carnegie, *Üzüntüyü bırak Yaşamaya Bak*, (Terc.: Ömer Rıza Doğrul), Tan Matbaası, İstanbul 1959, s. 155.

olmasıdır. Hem de dînî görüşü yeniden kazanmayanlardan hiçbiri gerçekten iyileşmedi.” Jung ¹³⁴

Henri Link ise ruhsal hastalıkların asıl nedeninin imandan yoksun olmak olduğunu keşfetmiş ve hastalarına imanı ve dini müesseselere devam etmeyi tavsiye etmiştir.¹³⁵

Toplumsal tesir ise imanın insanları birleştirici özelliğe sahip olmasıdır. Bir araya gelerek toplumu meydana getiren fertlerin her bireri asıl itibarı ile ayrı ayrı şahsiyetler olmalarına rağmen, aynı dine inanmaları sebebiyle, ortak amaçlar etrafında aralarında nesep bağı varmışçasına kenetlenirler.

İslam dini sözünü ettiğimiz birlik ve beraberliğe özel bir önem vermiş¹³⁶ ve muhafazası için gayet sert tedbirler almıştır.¹³⁷ Hakikatte aynı ırka, aynı renge ve aynı dünyevî menfaatlere sahip olmak gibi beşerî bağlar insanları birleştirme hususunda iman kadar müessir değildirler. Çünkü kâmil bir iman, sahibine Allah (c.c.) ve Rasûlü (s.a.s.) ile birlikte tüm müminleri sevmeyi emreder.¹³⁸ Hz. Peygamber’in teşekkül ettirmiş olduğu islam toplumunun fertlerinin daha önce aralarında var olan düşmanlığa rağmen imanla şereflenmelerinin akabinde tek vücut hâline dönüşmeleri de¹³⁹ söz konusu birleştiricilik vasfının ne derece ileri boyutta olduğunu gözler önüne sermektedir.

Buraya kadar Allah’a (c.c.) iman konusu ile ilgili ifade edilmeye çalışılanlardan anlaşılabilir ki, bu konu ile ahlak arasında yakın ilişki vardır. Uygulamaya yansımayan, kişideki iç ve dış ahlaki güzellikleri harekete geçirmeyen kuru bir imanın durumu tartışmalıdır. Hakiki bir imanın, sahibinde yaratıcısının onun üzerinde görmeyi murad ettiği güzel hasletleri doğurmaması mümkün değildir.

¹³⁴ Carnegie, s. 159.

¹³⁵ Mikdat Yalçın, *İman ve Ahlâkın Hayâtî Değerleri*, Hikmet Yayınları, İstanbul 1981,s. 35,36; Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur’ân’da İman Psikolojisi*, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul 1997,s. 93.

¹³⁶ 3. Âl-i İmrân: 103.

¹³⁷ Müslim b. el-Haccâc, *Kitâbü’l-İmâret*,59, III, 1479.

¹³⁸ Müslim b. el-Haccâc, *Kitâbü’l-İman*,93, I, 74.

¹³⁹ Heyet, *Kısâsı Enbiyâ ve Tevârîhi Hulefâ’dan Peygamber Efendimizin Hayâtı*, (2. Baskı), Çamlıca Yayınevi, İstanbul 2011, s. 54.

2.1.3. Allah'ın Birliğine İman

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Allah'a (c.c.) iman, iman esaslarının en önemlisi, bu esaslar içerisinde asıl olandır. Zira imanın diğer şartlarını kabul etmek ancak Allah'ın (c.c.) varlığına inandıktan sonra mümkün olabilmektedir. Peygamberlere ve kitaplara iman etmek için öncelikle onları gönderene inanma mecburiyeti vardır. Yine, öldükten sonra dirilmeye inanmak, ancak, yeniden diriltecek bir zata imandan sonra mümkün olabilmektedir.

Kâinatın yaratıcısının varlığını ortaya koyan ayetler ele alındıktan sonra, sıra bu yaratıcının birliği meselesine gelmektedir. Allah'ı (c.c.) birlemek Dini terim olarak "Tevhid" kelimesi ile ifade edilmektedir.¹⁴⁰ Söz konusu kelimenin lugavi manası ise "Bir şeyin tekliğine hükmetmek"tir.¹⁴¹ Kur'ân ayetlerinden anlaşılan odur ki, bütün peygamberler insanları imana davet ederken "tevhid" olgusuna özel bir önem vermişlerdir. Enbiyâ sûresinde bu husus şöyle ifade edilmektedir.

"Senden önce hiçbir rasul göndermedik ki ona: "Benden başka ilah yoktur; şu halde bana kulluk edin" diye vahyetmiş olmayalım."¹⁴²

"İman"ın zıddı "küfür" olduğu gibi, "tevhid"ın zıddı da "şirk"tir. "Şirk" kelimesi lugatte "ortak olmak", "ortaklık",¹⁴³ dini kullanımda ise, "Allah'a (c.c.), rububiyette ortak koşmak"¹⁴⁴ manalarına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm Tanrı tanımayanlardan ziyade, tanımaya rağmen anlama ve kavramada başarısız olup sapıtan kimselerin hatalarını düzeltme çabasında olmuştur.¹⁴⁵ Meşhur kavle göre, şirk ilk kez Nuh (a.s.) kavminde ortaya çıkmıştır.¹⁴⁶ Ayrıca, "İşlenilen dînî eylemde Allah'tan (c.c.) gayrısının da hoşnutluğunu kazanmaya çalışmak" manasına gelen "riya" kavramı da "küçük şirk" olarak nitelendirilmiştir.¹⁴⁷

İnsanlık tarihine bakıldığında, geçmişte bazı şahsiyetlerin, kendilerinde bulunan bir takım yetenekler ve kabiliyetlerin abartılması sonucunda, diğer insanlar tarafından tanrı olarak algılandığını görmekteyiz. Bazen de topluluklar kendi zihin dünyalarının

¹⁴⁰ Heyet, *Mu'cemü'l-Vasît* I-II, Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul tsz. I-II, 1016.

¹⁴¹ Karagöz ve Diğ., s. 659.

¹⁴² 21. Enbiyâ: 25.

¹⁴³ Mustafa Sinanoğlu (mad. yaz.), "Şirk" mad. *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 193.

¹⁴⁴ İbni Manzûr, X, 449.

¹⁴⁵ Özler, s. 230.

¹⁴⁶ Hâfız İbni Ahmed, *Meâricü'l-Kabûl*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1999, s. 364.

¹⁴⁷ el- İsfahânî, s. 262.

ürünü olan yarı tanrı yarı insan varlıklar tahayyül ederek onlara tapmışlardır. Bu tarz, hayal ederek yüceltmenin en çarpıcı örnekleri eski Yunanlılarda görülmektedir. Bu toplumun inanç dünyası incelendiğinde, insanoğlunun gördüğünü yüceltmesi, o da yetmezse, hayal edip, uydurup, yüceltmeye olan meyli noktasında çok ilginç örneklerle karşılaşılır.¹⁴⁸

Yüceltme olgusu, yücelten ile yüceltilen arasında karşılıklı etkileşim sonucunda ortaya çıkabildiği gibi çoğu zaman yüceltilen kişi ya da nesnenin bir dahli ve vebali bulunmaksızın da gerçekleşebilir.

Bir varlığı yüceltmede aşırı gitmek, zamanla ilahi aştırmaya yol açabilecek olmasına rağmen, ibadet edercesine yüceltilen şahsiyetler Allah (c.c.) katında makbul ve aslında böyle bir tazimden uzak kimseler bile olabilirler. Yüceltildiklerinden habersiz olmaları dahî mümkündür. Buna, Hıristiyanların Hz. İsa ile Hz. Meryem'i, Yahudiler'in Hz. Üzeyr'i, ve bu iki din mensuplarının, din büyüklerini; yine müşriklerin melekleri tazimde ileri gitmeleri, onlara uluhiyete mahsus birtakım hususiyetler vermeleri örnek verilebilir.¹⁴⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de kelâm alimlerinin Allah'ın (c.c.) birliğini aklî yönden delillendirirken başvurdukları, Mekkî sûreler içerisinde yer alan üç ayet-i celile vardır. Aşağıda peş peşe zikredeceğimiz bu ayetlere istinaden kelimde "Temânu Delili" adı altında müstakil bir delil ortaya koyulmuştur.¹⁵⁰

"Eğer dedikleri gibi, Allah'la (c.c.) beraber başka tanrılar da bulunsaydı, o takdirde bu ilahlar arşın sahibi olmaya yol ararlardı."¹⁵¹

"Göklerde ve yerde, Allah'tan (c.c.) başka tanrılar olsaydı, gökler de yer de bozulurdu"¹⁵²

"Allah (c.c.) çocuk edinmemiştir. Onunla beraber hiçbir tanrı da yoktur. Eğer olsaydı, her tanrı kendi yarattığı ile gider ve mutlaka biri diğerine galip gelmeye çalışırdı"¹⁵³

¹⁴⁸ Rasim Adasal, *Yeryüzü Tanrıları*, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul 1982, s. 64-72.

¹⁴⁹ Suat Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1987, s. 298.

¹⁵⁰ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 62.

¹⁵¹ 17. İsrâ: 42.

¹⁵² 21. Enbiyâ: 22.

¹⁵³ 23. Müminûn: 91.

Zikredilen bu ayetler aynı konuya, benzer ifadelerle vurgu yapmaktadır. Tamamen aynı kelimelerin kullanıldığı birçok ayet-i celilenin varlığı da bilinmektedir. Medenî ayetlere nispetle, Mekkî ayetlerin genelinde daha çok görülen bu tekrar keyfiyeti, iman esaslarının işlendiği ayetlerin genelinde de sıkça göze çarpmaktadır. Örneğin Mekkî sûrelerden olan Mürselât sûresinde, ahirete iman konusuna vurgu yapılan ve toplam on defa tekrar eden şu ifade dikkat çekicidir. “O gün yalanlamış olanların vay haline!”¹⁵⁴

“Temânu” kelimesi “men etmek”,¹⁵⁵ anlamına gelen m-n-a, kökünden olup “tefâul” babından gelmesi hasebiyle, “müşareket” manası içermekte,¹⁵⁶ dolayısıyla da “birbirine engel olmak” anlamına gelmektedir. Bir an için iki tanrının varlığı kabul edilmiş olsun ve sözde ikisinden biri A şahsının yaşamasını, diğeri de, aynı kişinin ölümünü dilemiş olsun. Şu halde üç durum söz konusudur:

1. Her ikisinin isteği de gerçekleşir. Bu ise imkansızdır. Çünkü ölüm ve hayat gibi birbirine zıt olan iki olgunun bir arada bulunmasını, yani söz konusu kişinin aynı anda hem ölü hem de diri olmasını gerektirir.

2. Hiçbirinin muradı gerçekleşmez. Şu halde her ikisi de ilah olamaz. Çünkü isteğin yerine gelmemesi güçsüzlük belirtisidir. Bu ise ilahlık vasıfları ile zıttır.

3. Birinin muradı yerine gelirken diğerrinin isteği gerçekleşmez. Bu durumda isteği gerçekleşmeyen ilah olamaz. Dileği gerçekleşen ise tek ve yüce olan Allah’tır (c.c.).¹⁵⁷

Böylelikle tek ve kudret sahibi bir yaratıcının varlığına ulaşılmış olur. Bu aklî süreç ise “Temânu delili” diye isimlendirilmiştir.

Yine bu ayetlerde âlemde var olan ve daha önce “Allah’ın (c.c.) Varlığına İman” bölümünde zikretmiş olduğumuz ayet-i celilelerde de işlemiş olduğumuz nizam, intizam ve mükemmellik olgularına vurgu yapılarak, birden fazla ilah olsa idi bu mükemmelliğin olamayacağı, ilahlığın gereği olarak her bireri kendi takdir ve görüşüne göre hareket edeceğinden, âlemde düzensizliğin hâkim olacağı dile getirilmiştir.

Tevhid konusunun ele alındığı ayetleri incelediğimizde, bu ayetlerde Allah’ın (c.c.) birliğinin işlenişi ile ilgili üç farklı üslup görürüz. Söz konusu ayetlerin

¹⁵⁴ 77. Mürselât: 15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 48, 49.

¹⁵⁵ İbni Manzûr, VIII, 343.

¹⁵⁶ es-Sermârî, Ahmed b. Abdullâh, *Kitâbü'l-Bina*, Fazilet Neşriyat, İstanbul tsz. s. 10.

¹⁵⁷ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 63.

bazılarında yalnızca Allah'ın (c.c.) bir olduğu¹⁵⁸ vurgulanmakta iken diğer bir kısmında ise Allah'tan (c.c.) başka ilahın olmayışı¹⁵⁹ üzerinde durulmaktadır. Diğer bir gurubu teşkil eden ayetlerde ise bu hususların her ikisine birden değinildiğini görmekteyiz.¹⁶⁰ Sözü ettiğimiz kabilden olan ayetlerden anlaşılabilir ki, tevhid, Allah'ın (c.c.) varlığına inanmaktan ibaret olmayıp, insanların zihnindeki bütün yanlış ilah düşüncelerinden uzak bir dünya görüşüne sahip olmayı da gerektirir. Dolayısıyla tevhid, Allah'tan (c.c.) başka ilah olmadığını kabul edenlerin, tüm ilgi ve dikkatleri ile ona yönelip teslim olmaları, kudretin yegâne sahibi olarak onu görmeleri ve yalnız ona kulluk yapmalarıdır. Nitekim Kur'ân'ın ilk muhataplarının, Allah'ı (c.c.) bir kavram olarak tanıdıkları halde, O'nu "Tek Rab" olarak kabul etmeyip, O'nunla beraber, şefaatçi yarı tanrılar kabul ettikleri ve bu sebeple kendilerine "müşrik" denildiği bilinmektedir.¹⁶¹ Onlara, mümin değil de müşrik denilmesinin sebebi ise, imanlarının, Allah'a (c.c.) yaraşır bir mahiyette olmayışdır ki, bu da, onların, Allah'a (c.c.) ait bir niteliği, O'ndan başka varlıklara yakıştırmalarıdır.¹⁶²

Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı sûreler yemin ile başlar. Yemin manası içeren ayetlerin çoğu Mekke döneminde nâzil olmuştur. Bu ayetlerde kendisine yemin edilen varlıklara, güneş,¹⁶³ fecr,¹⁶⁴ gece, gündüz,¹⁶⁵ kuşluk vakti,¹⁶⁶ incir, zeytin,¹⁶⁷ Tûr dağı,¹⁶⁸ atlar,¹⁶⁹ vs. örnek verilebilir. Söz konusu yeminler, üzerine yemin edilen varlığın önemini göstermek için kullanılmıştır.¹⁷⁰ Bir takım nesnelere yemin edilip hemen akabinde çok önemli konuların işlendiği sûreler de mevcuttur. Buna, içerisinde konumuzun özünü oluşturan "tevhid" olgusunun vurgulanması itibarıyla, Kur'ân-ı Kerîm'in 37. Sûresi olup Mekke nüzüllü olan "Sâffât" sûresinin ilk ayetlerini örnek vermek mümkündür. Allah(c.c.) söz konusu ayetlerde şöyle buyurmaktadır: "Andolsun o saf bağlayıp duranlara. O haykırıp da sürenlere. Ve o yolda zikir okuyanlara. Ki sizin ilâhınız birdir.

¹⁵⁸ 16. Nahl: 22.

¹⁵⁹ 20. Tâhâ: 8; 23. Müminûn: 116.

¹⁶⁰ 38. Sâd: 65; 16. Nahl: 51; 20. Tâhâ: 98; 40. Mümin: 65.

¹⁶¹ İsmail Surti, *Kur'ân'da Şirk Kavramı*, Akabe Yayınları, İstanbul 1985, s. 41.

¹⁶² Mustafa İslâmoğlu, *Âlemlerin Rabbi Allah (c.c.) Bilmek Tanımak Anlamak*, (1. Baskı), Denge Yayınları, İstanbul 2006, s. 31.

¹⁶³ 91. Şems: 1.

¹⁶⁴ 89. Fecr: 1.

¹⁶⁵ 92. Leyl: 1, 2.

¹⁶⁶ 89. Fecr: 1.

¹⁶⁷ 95. Tîn: 1.

¹⁶⁸ 52. Tûr: 1.

¹⁶⁹ 100. Âdiyât: 1.

¹⁷⁰ Eroğlu, s. 214.

Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabbi'dir, doğuların da Rabbi'dir¹⁷¹ “Bu ayetlerde, kâinatın sahibi ve hükümdarı kim ise, gerçek ilâh ve mabudun da ancak O'nun olabileceği vurgulanmaktadır. Emir sahibinin terbiye eden ve yetiştiren olması mabudun bir başkası olmasını akla ve mantığa aykırı kılar. Çünkü kendisine ibadet edilecek olan varlık, insana fayda ya da zarar verebilmeli, onun ihtiyaçlarını karşılamalı, kısmet ve kaderini tayin etmeli ve hatta insanın hayatının devam edip etmemesine karar verebilmelidir. Mabud bu özelliklere sahip olduğu takdirde kendisine teslim olmak ve kulluk etmek insan fitratına uygun olur. Yukarıdaki temel ilkeleri kavrayan bir kimse, ancak yetki sahibi olanın mabud kabul edileceği, yetki sahibi olmayanın ise mabud kabul edilmeyeceği sonucuna kendiliğinden varacaktır. Dolayısıyla Allah'tan (c.c.) başkalarını mabud kabul etmek, onlara dua ve münacaatta bulunmak saçmalaktan başka bir şey değildir. Çünkü onların hiçbir gücü ve yetkisi olmadığı halde ağlayıp yakararak bir kimsenin onlardan isteklerde bulunması anlamsızdır.”¹⁷²

Tevhid inancına sahip olan kişiye “Muvahhid” denilir.¹⁷³ Malumdur ki İslam dini “Lâ İlâhe İllallah” sözü ile özetlenmiştir.¹⁷⁴ Her kim bu sözü inanarak söyler ise o mümindir ve İslam dininin bütün esaslarını peşinen kabul etmiştir. Dolayısıyla bu söz, o kişi ile Allah(c.c.) ve müminler arasında bir anlaşma mahiyetindedir. Mümin olabilmek için öncelikle zihindeki bütün tanrı düşüncelerini nefyedip, akabinde tek Allah (c.c.) inancını kabul etmek gerekmektedir. İmâmı Rabbânî'nin Mektûbâtında zikredilen şu beyitte bu husus gayet güzel bir şekilde vurgulanmaktadır: “İllallah köşkünde, la (sözü) ile mâsivâ'nın boynuna vurmaya devam etmedikçe, (Allah'a c.c.) vâsıl olamazsın”¹⁷⁵

Tamamı on iki harften oluşan bu kelime, ehli tasavvufa göre içerisinde birçok sırları barındırmaktadır. Sûfîler, söz konusu kelimenin, ”La” lafzı ile başlamasının, kalbin Allah'tan (c.c.) başka her türlü düşünceden temizlenmesinin lüzumuna işaret ettiği görüşüne sahiptirler. Zira kalp, mâsivâ'dan hâlî olmadıkça, Allah'ın (c.c.) nurunun kalbe yerleşip orayı aydınlatması mümkün değildir. Malumdur ki evine çok önemli bir misafir çağıran kimse, o gelmezden önce muntazam bir temizlik yapar. Allah (c.c.) inancını kalbine yerleştirmek isteyen kişi de, evvelâ kalbini kötülüklerden

¹⁷¹ 37. Sâffât: 1-5.

¹⁷² el-Mevdûdî, V, 11.

¹⁷³ Heyet, *Mu'cemü'l-Vasît*, I-II, 1016.

¹⁷⁴ Zekiyyüddîn Abdülazîm, *Muhtasar Sahîhi Müslim*, Kitâbü'l-İman,1, Dârü'l-Mustafâ, Dımaşk 2011, s. 11.

¹⁷⁵ İmâmı Rabbânî Ahmed Fârûk es-Serhendî, *Mektûbât I-II*, Fazilet Neşriyat, İstanbul tsz. I, 67.

arındırmalıdır. Dolayısıyla âlimler, Kelime-i Tevhid'deki “nefy” kısmının kirlerden temizlenme, ikinci kısmın ise Allah'ın (c.c.) nurlarının tecellisi olduğunu ifade etmektedirler.¹⁷⁶ Tevhid dinine giriş esnasında söylenen bu söz içerisindeki “nefy” kısmının ne derece önem arz ettiği şu ayet-i celilede gayet açık bir şekilde ortaya koyulmaktadır: “De ki: “Şahitlik yönünden hangi şey daha büyüktür?”. De ki: "Allah, (c.c.) benimle sizin aranızda şahittir ve bana bu Kur'ân vahyolundu ki, onunla hem sizi, hem de sizden sonra kendisine ulaşan herkesi uyarayım. Allah'la (c.c.) beraber başka ilâhlar olduğuna siz gerçekten şahitlik eder misiniz?" De ki: "Ben buna şahitlik etmem". "O, ancak ve ancak bir tek ilâhtır ve gerçekten ben, sizin ortak tuttuğunuz şeylerden uzağım" de.”¹⁷⁷

Ayet-i celilede, en büyük şahitliğin Allah'ın (c.c.) şahitliği olduğu ve islam dinine girmek isteyen kişinin “Ben şahadet ederim ki Allah'tan (c.c.) başka ilâh yoktur, ve şahitlik ederim ki Muhammed (s.a.s.) onun kulu ve resulüdür” şahadetinin peşinden “ve ben sizin ortak tuttuğunuz şeylerden uzağım” ifadesinin delâleti üzere, açık bir şekilde diğer dinlerden uzak olduğunu söylemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak “hiçbir ilâh yoktur” sözü bu manayı içerdiğinden âlimler söz konusu açıklık kazandırmanın müstehab olduğu sonucuna varmışlardır.¹⁷⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de üzerinde en fazla durulan konu “Tevhid”dir. Zira insanlık ailesinin en önemli meselesi tevhid ile şirk arasındaki seçimdir. Bu seçimin öznesi konumunda olan insanoğlu, yapacağı tercihin sonucuna katlanmak durumundadır. Bir kimse fitratın kendisine yüklemiş olduğu inanma ihtiyacını yalnızca Allah'a (c.c.) yönlendirmediği takdirde, başka ilahlara yönelmiş sayılır ki bu durum o kişiyi küfre sokar. Dolayısıyla Allah'ın (c.c.) varlığını kabul etmekle beraber, O'nun dışındaki varlıklardan herhangi birine, bir ilâha gösterilmesi gereken saygıyı gösteren kişiler de şirk koşanlar kapsamındadır ve mahşer günü bu fiillerinden dolayı suale tâbî tutulacaklardır. Şimdi zikredeceğimiz ayet-i celile bu hususa vurgu yapmaktadır: “O gün hepsini mahşere toplayacağız. Sonra Allah'a (c.c.) ortak koşanlara: " Hani nerede o Allah'a (c.c.) ortak saydığımız ortaklarınız?" diyeceğiz “¹⁷⁹

¹⁷⁶ Ahmet Çelik, *Kur'ân ve Sünnet Işığında Kelime-i Tevhîdin Amelî Boyutu*, EKEV Yayınevi, Erzurum 2002, s. 45, 46, 47(Bedreddin ez-Zerkeşi, *Ma'nâ Lâ İlâhe İllallah I*, Lübnan 1986, s. 82'den naklen).

¹⁷⁷ 6. En'âm: 19.

¹⁷⁸ Elmalılı, III, 400, 401.

¹⁷⁹ 6. En'âm: 22.

2.1.3.1. Kur'ân'ın Şirk ile Mücâdelesini

Özü itibarı ile “şirk” kelimesi, ilahlığın herhangi bir özelliğini, Allah'(c.c.)ın gayrı bir varlığa yakıştırmaktır. Bu yakıştırmaya ister o varlığın iradesinin Kâinattaki hâdiseler üzerinde etkili olduğuna inanılması, ister ibadetlerin ve adakların o varlığa sunulması, isterse de hayatın kurumlarını düzenlemek amacı ile Allah'ın (c.c.) dışındaki kaynaktan yasa ve mesaj almak şeklinde olsun, bunların her biri ayrı birer şirk çeşididir. Kur'ân-ı Kerim'de kıyamet sahneleri, söz konusu şirk, müşrik, put türlerinin tamamını içerecek şekilde sunulmuş olup, farklı müşrik portreleri arasında ahiretteki akıbetleri bakımından herhangi bir ayırım yapılmamaktadır.

Eski Araplar arasında tüm bu şirk çeşitleri mevcut idi. Onlar mahlukattan olan bazı varlıkların, hâdiseleri ve kaderi yönlendirmede katkıları olduğuna inanmakta idiler. Onlara göre, söz konusu varlıklar bu etkilerini, Allah (c.c.) katında sahip oldukları şefaathet yetkisi aracılığı ile veya bizzat sahip oldukları eziyet verme ve etkileme güçleri yolu ile, veya her ikisi aracılığı ile gösterirlerdi. Örneğin, meleklerin, cinlerin ve ölmüş ataların, çeşitli yöntemlerle hayatlarını etkilediklerine inanırlardı. Bunların her birerini birer put ile simgeler ve o putların, söz konusu varlıkların ruhlarını taşıdıklarına inanırlardı. Onlara göre kâhinler putların sözcüleri idiler ve onlar adına haram helal koymaya yetkisine sahip idiler. Aslında bu haram ve helalleri koyanlar kâhinlerin ta kendileri idi. Dolayısıyla Allah'a (c.c.) “ortak” koşulan da onlardı.¹⁸⁰ İnsanlık için kök mesâbesinde olan ulûhiyet inancının bu derece çıkmaza girdiği bir toplumda tabii olarak sosyal hayatta da birçok bozukluk baş göstermiştir. Bu kadim toplumun lisanları, hürriyete düşkünlükleri ve cömertliklerinden başka bozulmadık tarafları kalmamıştı.¹⁸¹

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, “Tevhid”, Kur'ân-ı Kerim'in en fazla vurguda bulunduğu konudur. Bu durum, insanoğlunun geçmişten günümüze, Allah'ın (c.c.) varlığından çok birliği hususunda hataya düştüklerini göstermektedir. Dolayısıyla peygamberlerin tebliği de daha ziyade bu doğrultuda olmuştur. Kur'ân sûreleri içerisinde biri vardır ki, başlı başına Allah'ın (c.c.) birliği ve ulûhiyeti konularına hasredilmiştir. Bu sûre Mekkî-Medenî oluşu hususunda ihtilaf bulunan ve bazılarının göre biri Mekke diğeri Medine'de olmak üzere iki defa nazil olan “İhlâs”

¹⁸⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, II, 1063.

¹⁸¹ Ulutürk, s. 6.

sûresidir.¹⁸²İbni Mes'ûd, Hasan, Atâ, İkrime ve Câbir (r.a.), bu sûreyi Mekki sûreler içerisinde mülâhaza etmişlerdir.¹⁸³ Allah(c.c.) söz konusu sûrede şöyle buyurmaktadır: “De ki: O, Allah (c.c.) birdir, Allah (c.c.) sameddir. O, doğurmamış ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey O'na denk değildir.”¹⁸⁴

Rivâyete göre bu sûre müşriklerin Rasulullah'(s.a.s.)a gelerek, kendilerine Allah'(c.c.)ın altından mı, gümüştan mi zebercedden mi yoksa yakuttan mı olduğunu sormalarının akabinde nazil olmuştur.¹⁸⁵Teslis inancına sahip Hıristiyanlara ve Allah'ın (c.c.) evladı ve nesli olduğunu iddia eden müşriklere bir reddiye mahiyetindedir. Allah 'ın (c.c.) muttasıf olduğu yüceliğe ve mükemmelliğe dair vasıfları, son derece veciz bir üslup ile ortaya koyar, ve O'nu, acizliğe ve noksanlığa delalet eden sıfatlardan tenzih eder. Birinci ayette Yüce Allah'ın (c.c.) birliği vurgulanmak sûretiyle çok ilah inancı reddedilmekte, ikinci ayette ise Allah'ın (c.c.) hiçbir şeye muhtaç olmadığı gibi, her şeyin ona muhtaç olduğu ifade edilmektedir. Üçüncü ayet O'nun ezeli ve ebediliğini ispatlayarak, nesil ve üreme gibi beşerî vasıfları ondan uzaklaştırır. Sûrenin dördüncü ve son ayetinde ise O'nun yüceliği, benzerinin ve zıddının olmadığı hususları vurgulanır.¹⁸⁶Yine diğer bir Kur'ân ayetinde, “İhlâs” sûresinin üçüncü ayetinde işlenen konu daha tafsilatlı olarak şöyle yer almaktadır: “Eğer Allah (c.c.) bir çocuk edinmek isteseydi, elbette yaratacağından, dileyeceğini seçecekti. Ama o bundan münezzehtir. O, tek ve kahredici olan Allah'tır (c.c.)”¹⁸⁷

Gerek “İhlâs” sûresinde gerekse de bu ayet-i celilede ele alınan Allah'ın (c.c.) çocuk edinmekten münezzehe oluşu şöyle izah edilebilir ki, çocuk edinme ihtiyacı ancak noksan kimselerde bulunan bir vasıf olup, fani kişilerin böyle bir isteğe sahip olmalarının nedeni, ölümlerinden sonra isimlerinin devam etmesini arzulamalarıdır. Nitekim başkalarına ait çocukları evlat edinen kimselerin bu fiili işleme sebebi de, kendilerinde büyük bir eksiklik hissetmeleridir. Bununla beraber, çocuk edinmek karşı cinsi de gerektirmektedir. Oysa Allah (c.c.) bu tarz noksanlıklardan münezzehtir.¹⁸⁸

¹⁸² es-Suyûtî, el-İtkân, I, 42.

¹⁸³ eş-Şevkânî, V, 513.

¹⁸⁴ 112. İhlâs: 1-4.

¹⁸⁵ ez-Zemahşerî, IV, 812.

¹⁸⁶ Muhammed Ali es- Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr* I-III, (1. Baskı), Dâru'l Fikr, Beyrut 1996, III, 594-596.

¹⁸⁷ 39. Zümer: 4.

¹⁸⁸ el-Mevdûdî, V, 95.

Tevhid konusunun ele alındığı ayetlerin bazılarında, Allah'ın (c.c.) birliğine yapılan vurgunun hemen akabinde "bir Allah" (c.c.) inancını içselleştiremeyen kişiler yumuşak bir üslup ile uyarılmaktadır:

"Yok eğer bunun üzerine size cevap vermedilerse, artık bilin ki, bu Kur'ân ancak Allah'ın (c.c.) ilmiyle indirilmiştir. O'ndan başka ilah yoktur. Artık müslüman oluyorsunuz, değil mi?"¹⁸⁹

Diğer bazı ayetlerde ise, Allah'ın (c.c.), kendilerine bahsetmiş olduğu birtakım nimetler hatırlatılarak onlara, hangi sebeple böyle bir yanılmanın içine düştükleri sorulmaktadır: "Ey insanlar! Allah'ın (c.c.) üzerinizdeki nimetini anın. Allah'tan (c.c.) başka bir yaratıcı mı var? O size gökten ve yerden rızık verir. O'ndan başka ilah yoktur. O halde (haktan) nasıl çevrilirsiniz?"¹⁹⁰ " O, sizi bir nefisten yarattı. Hem sonra onun eşini de ondan var etti. Sizin için yumuşak başlı hayvanlardan sekiz çift indirdi. Sizi analarınızın karınlarında üç karanlık içinde yaratılıştan yaratılışa yaratıp duruyor. İşte Rabbiniz Allah (c.c.) O'dur. Mülk O'nundur, O'ndan başka tanrı yoktur. O halde nasıl haktan çevrilirsiniz?"¹⁹¹ "İşte Rabbiniz, her şeyin yaratıcısı olan o Allah'tır (c.c.). O'ndan başka ilah yoktur. O halde (haktan) nasıl çevrilirsiniz?"¹⁹²

Yapılan tüm bu uyarılara rağmen inanmamakta direnenler içinse daha sert bir üslup kullanılarak kendilerine onları bekleyen akıbet hatırlatılmıştır: "İşte O, Allah'tır (c.c.). O'ndan başka tanrı yoktur. Önünde de, sonunda da hamd O'nundur, hüküm O'nundur. Ve ancak O'na döndürüleceksiniz." "Allah (c.c.) ile birlikte başka bir tanrıya tapıp yalvarma! O'ndan başka tanrı yoktur. O'nun zatından başka her şey helak olacaktır. Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz."¹⁹³ "O, günah bağışlayıcı, tevbe kabul edici, azabı şiddetli, kerem sahibi Allah'tandır (c.c.) ki O'ndan başka ilâh yoktur. Hem dönüş O'nadır" "O gün onlar kabirlerinden meydana fırlarlar. Kendilerinin hiçbir şeyi Allah'a (c.c.) karşı gizli kalmaz. "Bugün mülk kimindir?" (diye sorulur. Cevaben): "Tek ve kahhar olan Allah'ındır (c.c.)." (denir)."¹⁹⁴ "Ey Muhammed! (s.a.s.) De ki: "Ben sadece sizin gibi bir insanım, ancak bana ilâhınızın bir tek ilâh

¹⁸⁹ 11. Hûd: 14.

¹⁹⁰ 35. Fâtır: 3.

¹⁹¹ 39. Zümer: 6.

¹⁹² 40. Mümin: 62.

¹⁹³ 28. Kasas: 70, 88.

¹⁹⁴ 40. Mümin: 3, 16.

olduğu vahyediliyor. Artık hep O'na yönelin ve O'ndan bağışlanma dileyin. Vay O'na ortak koşanların haline! Onlar ki; zekat vermezler. Ve onlar, ahireti inkâr edenlerdir”¹⁹⁵

En son zikretmiş olduğumuz ayette geçen “Onlar zekat vermezler” ifadesini, Ali bin Ebû Talhâ, İbn-i Abbas’tan (r.a.) Rivâyetle “Onların, Allah’tan (c.c.) başka ilâh olmadığına şehadet etmemeleri” şeklinde tefsir etmiştir. İkrime de (r.a.) bu hususta onunla aynı görüşe sahiptir. Buna göre malum ayet, şu ayetlerle aynı manayı tezammun etmektedir: ” Kendini arıtan saadete ermiştir. Kendini fenalıklara gömen kimse de ziyana uğramıştır.”¹⁹⁶ “Arınmış olan, Rabbinin adını anıp namaz kılan saadete erişecektir”¹⁹⁷ “Ona de ki: Arınmaya niyetin var mı?”¹⁹⁸ Buradaki “Zekat” kelimesi ile kast olunan, nefsi kötü huylardan temizlemektir. Bu temizlikte en önemli unsurlardan ilki, onu şirkten temizlemektir. Söz konusu ayette geçen “Zekat” kelimesinin bahsetmiş olduğumuz manada kullanıldığına delilimiz ise, bu ayetin Zekat farz kılınmazdan evvel nazil olmasıdır. Birçoklarına göre zekatın farz kılınması, hicretten sonraki ikinci sene vâkî olmuştur. Bu ayet ise Mekkî’dir.¹⁹⁹

Konumuz ile alâkalı ayetlerin bazılarında dikkat çeken diğer bir husus ise, bu ayetlerde Allah’ın (c.c.) birliğinin vurgulanışı esnasında, gök-yer, karanlık-aydınlık, doğu-batı, yaşatmak-öldürmek gibi birbirine zıt kavramların kullanılmasıdır. Allah’ın (c.c.) tek oluşuna vurgu yapılmazdan evvel çift kavramların kullanılmış olması, ifadeyi son derece etkili kılmaktadır : “Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a (c.c.) mahsustur. (Bunca Ayet ve delillerden) sonra kâfir olanlar (hâlâ putları) Rab'leri ile denk tutuyorlar”²⁰⁰ “ Gökteki ilâh da yerdeki ilâh da O'dur. O hüküm ve hikmet sahibidir her şeyi bilir.”²⁰¹ “O, doğunun ve batının Rabbidir. Ondan başka tanrı yoktur. O halde yalnız O'nu vekil tut.”²⁰² “ Ondan başka hiçbir ilâh yoktur. O hem yaşatır, hem öldürür. O sizin de Rabbiniz, sizden önceki babalarınızın da Rabbidir.”²⁰³

¹⁹⁵ 41. Fussilet: 6, 7.

¹⁹⁶ 91. Şems: 9, 10.

¹⁹⁷ 87. Alâ: 14, 15.

¹⁹⁸ 79. Nâziât: 18.

¹⁹⁹ İbni Kesîr, *Tefsîru İbni Kesîr* I-IV, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1986, IV, 93.

²⁰⁰ 6. En'âm: 1.

²⁰¹ 43. Zuhruf: 84.

²⁰² 73. Müzzemmil: 9.

²⁰³ 44. Duhân: 8.

Zikretmiş olduğumuz bu ayetler, Kâinatta var olan düzeni; onun yaratıcısı ve idare edicisi olan Allah'ın (c.c.) birliğine apaçık bir delil saymakta ve bizlerden de, var olan bu mükemmel düzen ve bu düzenin sağlamlığı ve bütünlüğü üzerine düşünmemizi ve bu yolla tevhid fikrine ulaşmamızı istemektedir. Ayetlerde geçen zıt kavramların Mekke döneminde uçsuz bucaksız çöllerde sık sık yalnız kalıp tefekkür etme durumunda olan Arap bedevilerinin gönüllerini harekete geçirme noktasında son derece etkili olduğu açıktır. Medine döneminde Allah'a (c.c.) iman konusunu işleyen ayetlerde muhatabı tefekküre sevk eden bu tarz ifadeler daha az rastlanır: “Göklerde olan ve yerde olan ancak O'nundur. O'nun izni olmadan katında şefaet edecek kimdir? Onların işlediklerini ve işleyeceklerini bilir, dilediğinden başka ilminden hiçbir şeyi kavrayamazlar. Hükümranlığı gökleri ve yeri kaplamıştır”²⁰⁴

Netice itibarı ile “Tevhid”, beşeriyetin bütün bu zikrolunan delilleri müşahade etmek sûretiyle sahte ilahları reddetmesi ve yalnızca, ortağı ve benzeri olmayan Allah'a (c.c.) kul olmasıdır. İslâmî davetin en önemli unsuru Tevhidin ispatı ve şirkin reddidir.

Allah'a (c.c.) iman konusu içerisinde buraya kadar zikretmiş olduğumuz ayetler, Kur'ân'ın tedric metodunu açık bir şekilde yansıtmaktadır. Mekki ayetlerde Allah'ın (c.c.) varlığına ve birliğine dair deliller işlenmekte, kıyaslamalar yapılmakta ve tüm gerekçeleri ile bu hakikatlere inanmanın luzumu ortaya koyulmaktadır. Zira muhataplar bir Allah (c.c.) inancına tamamen yabancıdır. Bir sonraki aşamada yine aynı guruba dahil ayetler vasıtası ile yumuşak bir üslup kullanılarak bu gerçeği kabullenmeye teşvik vardır:”Artık müslüman oluyorsunuz değil mi?”²⁰⁵ “O halde haktan nasıl çevrilirsiniz?”²⁰⁶ Son aşamada ise medeni ayetlerde, muhataplara hitaben emir sığısı kullanılmakta “Ey İnananlar! Allah'a (c.c.), Peygamberine, Peygamberine indirdiği Kitap'a ve daha önce indirdiği Kitap'a inanmakta sebat gösterin.”²⁰⁷ ve bu imana kavuşma neticesinde mümin olan kişiye taalluk eden güzel hasletler haber verilmekte, müminler bu amellere teşvik edilmektedir. “Yüzlerinizi doğudan yana ve batıdan yana çevirmeniz iyi olmak demek değildir; Lakin iyi olan, Allah'a (c.c.), ahiret gününe, meleklerle, Kitap'a, peygamberlere inanan, O'nun sevgisiyle, yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolculara, yoksullara ve köleler uğruna mal veren, namaz kılan, zekat

²⁰⁴ 2. Bakara: 255.

²⁰⁵ 11. Hûd:14.

²⁰⁶ 35. Fâtır:3.

²⁰⁷ 4. Nisâ: 136.

veren ve ahidleştiklerinde ahidlerine vefa gösterenler, zorda, darda ve savaş alanında sabredenlerdir. İşte onlar doğru olanlardır ve sakınanlar ancak onlardır.”²⁰⁸ “Şüphesiz, inananlar, Yahudi olanlar, Hıristiyanlar ve Sabiilerden Allah'a (c.c.) ve ahiret gününe inanıp yararlı iş yapanların ecirleri Rablerinin katındadır.”²⁰⁹ “Ey İnananlar! Allah'tan (c.c.) sakının, inanmışsanız, faizden arta kalmış hesabdan vazgeçin.”²¹⁰ “Ey inananlar! Size ne oldu ki, "Allah (c.c.) yolunda, savaşa çıkın" dediği zaman yere çöküp kaldınız? Oysa dünya hayatının geçimi ahirete göre pek az bir şeydir.”²¹¹ “Eğer mümin kişilerdenseniz, Allah (c.c.) buna benzer bir şeye bir daha dönmemenizi tavsiye eder.”²¹² “Sana, ganimetlere dair soru sorarlar, de ki: Ganimetler Allah'ın (c.c.) ve Peygamberindir. İnanıyorsanız Allah'tan (c.c.) sakının, aranızdaki münasebetleri düzeltin, Allah'a (c.c.) ve Peygamberine itaat edin. İnananlar ancak, o kimselerdir ki Allah (c.c.) anıldığı zaman kalbleri titrer, ayetleri okunduğu zaman bu onların imanlarını artırır. Ve Rablerine güvenirler; namaz kılarlar; kendilerine verdiğimiz rızıktan yerli yerince sarf ederler.”²¹³

Bu yeni dönem, müminlerin imanlarından dolayı kimseye hesap vermek zorunda olmadıkları, inançlarınının gereğini özgürce ve doyasıya yaşama imkanına sahip oldukları bir ortam sunmaktadır. Daha önce Mekke döneminde nazil olan ayetlerde imanlarından caymaları için baskı gördüklerine dair ifadeler bulunan müminler, bu yeni dönemde hakim otorite konumundadırlar. Mekke'de nazil olan Nahl sûresindeki “Gönlü imanla dolu olduğu halde, zor altında olan kimse müstesna, inandıktan sonra Allah'ı (c.c.) inkâr edip, gönlünü kafirliğe açanlara Allah (c.c.) katından bir gazap vardır; büyük azap da onlar içindir.”²¹⁴ ayet-i celîlesi müminlerin müşrikler karşısında o dönem zayıf konumda olduklarını göstermekte iken, Medine döneminde nazil olan ”Dinde zorlama yoktur; Artık hak ile batıl iyice ayrılmıştır. Tağutu (saptırcıları) inkâr edip Allah'a (c.c.) inanan kimse, kopmak bilmeyen sağlam bir kulpa sarılmıştır. Allah (c.c.) işitendir,

²⁰⁸ 2. Bakara: 177.

²⁰⁹ 2. Bakara: 62.

²¹⁰ 2. Bakara: 278.

²¹¹ 9. Tevbe: 38.

²¹² 24. Nûr: 17.

²¹³ 8. Enfâl: 1-3.

²¹⁴ 16. Nahl: 106.

bilendir.”²¹⁵ ayeti bu yeni dönemde, rollerin değiştiğini, müminlerin artık gayri müslimlere kuvvetli baskı uygulayabilecek konuma yükseldiklerini göstermektedir.

2.2. MELEKLERE İMAN

Nurdan yaratılmış,²¹⁶ yemesi, içmesi, uyuması, erkekliği, dişiliği, gençliği, ihtiyarlığı ve ağırlığı olmayan, günah işlemeyen, ruhanî ve latif varlıklar olarak nitelendirilen melekler içerisinde dördü büyük melek olup, “Cebrail”, “Mikail”, “İsrafil”, “Azrail” (a.s.) şeklinde isimlendirilirler. Bilinen diğer meleklerin isimleri ise şunlardır: Münker-Nekir, Kirâmen Kâtibîn (Hafaza), Hamele-i Arş, Hazin, Zebani, Mâlik, Rıdvan.²¹⁷

Mekkî-Medenî bağlamında meleklerle iman konusunun işlendiği ayetlerde dikkat çeken hususiyetler aşağıda da ifade edeceğimiz üzere Mekkî ayetlerde, melek kavramı hakkında muhatapların zihinlerindeki yanlış bilgileri izale etmek maksadı ile bu varlıkların özelliklerini ve ne tarz görevleri ifa ettiklerini haber vermek şeklinde tezahür etmekte olup, diğer bir husus ise, Kur’ân ayetlerinde bizzat ismi zikredilen iki melek olan Cebrâîl (a.s.) ve Mikâîl’in (a.s.) adlarının geçtiği ayetlerin tamamının Medenî ayetler içerisine dahil olmasıdır. “Allah'a (c.c.), meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e (a.s.) düşman olan kimse inkâr etmiş olur. Allah (c.c.) şüphesiz, inkâr edenlerin düşmanıdır.”²¹⁸“Ey Peygamber'in eşleri! Eğer ikiniz de Allah'a (c.c.) tevbe ederseniz, kaymış olan kalpleriniz düzelmiş olur. Eğer eşinizin aleyhinde yardımlaşarak bir şey yapmağa kalkarsanız, bilin ki Allah (c.c.) onun dostu, bundan başka Cebrail (a.s.), iyi müminler ve melekler de yardımcıdır.”²¹⁹

2.2.1. Meleklerin Özellikleri

Kâinatta, göremediğimiz nice varlıklar mevcuttur. Onların varlığı, ancak ilahi beyanlar neticesinde bilinir. Başından itibaren peygamberler, onların varlığını insanlara bildirmelerine rağmen, insanlar zaman içerisinde bu bilgileri tahrif etmişlerdir. Bu sebeple her yeni gelen peygamber bu konuda ortaya çıkan yanlışlıkları düzeltmiştir. Hz.

²¹⁵ 2. Bakara: 256.

²¹⁶ Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *Kitâbü't-Târîfât*, (2. Baskı), Dârü'n-Nefâis, Beyrut 2007, s. 316; Cilacı, s. 237.

²¹⁷ Karagöz ve Diğ., s. 421, 423.

²¹⁸ 2. Bakara: 98.

²¹⁹ 66. Tahrîm: 4.

Muhammed'in (s.a.s.) getirmiş olduğu İslam dini de bu meseleye değinmiş ve bu husus Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli vesilelerle anılmış, izah edilmiştir.²²⁰

Melekler “nûr”dan yaratılmış olmaları hasebiyle, duyular ile algılanması, göz ile görülmesi mümkün olmayan varlıklardır. Bu sebeple, insanlar için, onların varlığına dair tek bilgi kaynağı Kur'ân-ı Kerîmdir. Kur'ân-ı Kerîm meleklerin nasıl yaratıldıklarına dâir açık bir beyanda bulunmamıştır. Onlar, tenâsül yoluyla çoğalmadıkları için tek tek yaratılmışlardır.²²¹ Kur'ân-ı Kerîmde mahiyetleri hakkında bilgi olmayıp, yalnızca birtakım özelliklerinden bahsedilmektedir. Meleklerle İman'ın, iman esasları içerisinde ikinci sırada yer almasının sebebi, gerek iman edilmesi istenen hususların zikredildiği ayetlerde²²² gerek bu konuyla ilgili meşhur Cibrîl hadisinde²²³ Allah'a (c.c.) İman'ın hemen akabinde zikredilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla beraber vahye ve peygamberliğe inanmak için öncelikle meleklerle inanmak gerekmektedir. Çünkü Allah'ın (c.c.) emir ve yasaklarını peygamberlere melekler bildirmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerin özelliklerinin bildirildiği sûreler incelendiğinde, bu sûrelerin neredeyse tamamının Mekkî olduğu müşahade edilmektedir. Söz konusu vasıflar içerisinde, Kur'ân'ın en fazla vurguda bulunduğu hususların başında, meleklerin herhangi bir cinsiyete sahip olmayıp, Allah'ın (c.c.) kulları oluşları gelmektedir. Bu konu muhtelif ayetlerde şöyle zikredilmektedir: “ Rabbiniz oğulları size ayırdı, seçti de kendisi için kız olarak melekleri mi edindi? Doğrusu siz büyük söz söylüyorsunuz.”²²⁴ “Yoksa melekleri kız olarak yarattığımızda onlar hazır mı idiler?”²²⁵ "Rahman çocuk edindi" dediler. Hâşâ; hayır, melekler şerefli kılınmış kullardır.”²²⁶ “Ama onlar kullarından bir kısmını O'nun bir parçası saydılar. İnsan, gerçekten apaçık bir nankördür. Yoksa Allah (c.c.), yarattıkları arasından kızları kendisine alıp oğulları size mi ayırdı? Ama Rahman'a isnad edilen kız evladla onlardan birisi müjdelenince; yüzü kapkara kesilir de öfkesinden yutkunur durur. Yoksa süs içinde yetiştirilip de mücadelede açık olmayanı mı? Onlar, Rahman'ın kulları olan

²²⁰ Lütfullah Cebeci, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Melekler*, İstişare Yayınları, Kayseri 1989, s. 130.

²²¹ Ulutürk, s. 42.

²²² 2. Bakara: 285; 4. Nisâ: 136.

²²³ el- Buhârî, Kitâbü'l-İman, 49, I-II, 89.

²²⁴ 17. İsrâ: 40.

²²⁵ 37. Sâffât: 150.

²²⁶ 21. Enbiyâ: 26.

melekleri de dişi saydılar. Yaratılışlarını mı görmüşler. Onların bu şehadetleri yazılacak ve sorguya çekileceklerdir. Ve derler ki: Eğer Rahman dilemiş olsaydı, biz onlara ibadet etmezdik. Onların bu konuda bir bilgileri yoktur. Onlar, yalnız yalan söyleyip dururlar.”²²⁷

Yukarıdaki ayetlerde vurgulanan bu hususiyetler klasik akaid eserlerinde “Melekler Allah’ın (c.c.) kullarıdır. Erkeklik ve dişilikle vasıflandırılmazlar.”²²⁸ Şeklinde dile getirilmişlerdir. Bu hususta naklî herhangi bir delil olmadığı gibi, aklında, onların erkeklik veya dişilik gibi cinsiyetlerden herhangi birine sahip olduklarına dair bir bilgiye ulaşması mümkün değildir. Dolayısıyla putperestlerin melekleri Allah’ın (c.c.) kızları sanmaları batıl bir inançtan ibarettir.²²⁹

Mezkûr ayetlerde geçen ” onlar kullarından bir kısmını O’nun bir parçası saydılar” ifadesinden anlaşılacağı üzere, müşriklerin bu zihniyetleri düpedüz bir şirk örneğidir. Bununla beraber “Rahmân'a isnad edilen kız evlat ile onlardan birisi müjdelence; yüzü kapkara kesilir de öfkesinden yutkunur durur” sözü ile, müşriklerin Allah'a (c.c.) isnad etmiş oldukları kızlarla kendileri müjdelendikleri zaman tiksiniş bundan hoşlanmadıkları, kendilerine verilen müjdenin kötülüğünden vücutlarını üzüntü kapladığı ve bu utançtan dolayı insanlardan gizlendikleri gerçeği yüzlerine vurulmakta ve onlara “sizler, kendiniz bundan tiksiniş olduğunuz halde, Allah'a (c.c.) nasıl isnad edersiniz?” suali yöneltilmektedir.²³⁰ Taberî, Zuhuf sûresinde peş peşe zikrolunan bu ayetlerde müşriklerin kınanmasına sebep olarak, onların, oğulların kendilerine, kızların ise Allah’a (c.c.) ait olduğunu söylemelerini göstermiştir.²³¹

Bununla beraber, onların “Eğer Rahman dilemiş olsaydı, biz onlara ibadet etmezdik” demek sûreti ile işlemiş oldukları bu hatayı kadere yüklemeleri de, yerilmelerinin diğer bir sebebidir. Bu ise, müşriklerin, seçmiş oldukları batıl zihniyeti meşrû göstermek için sık sık başvurdukları bir yöntemdir.²³² Bu cahil topluluk, dünyada herşeyin Allah’ın (c.c.) dilemesiyle olması sebebiyle, O’nun rızasının da buna muvafık bulunduğunu düşünmektedirler. Oysa onlar, Allah’ın (c.c.) dilemesi, yani izni

²²⁷ 43. Zuhuf: 15-20.

²²⁸ Ömer Neseî, s. 9.

²²⁹ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 173.

²³⁰ İbni Kesîr, *Tefsîru İbni Kesîr*, IV, 126.

²³¹ et-Taberî, XXV-XXVI, 67.

²³² 6. En’âm: 148.

ile, onun rızasını birbirine karıştırmaktadırlar. Eğer onların bu mantığı kabul edilecek olursa, o takdirde yalnız şirk değil, insanların bile kabul edilebilir fiiller olarak tasvip etmediği hırsızlık, cinayet, zina, rüşvet gibi birçok suçun Allah'a (c.c.) dayandığı ve O'nun da bu suçlardan razı olduğu iddia edilmiş olur. Oysa böyle bir iddia doğru olamaz. Çünkü, Allah'ın (c.c.) herhangi bir ameli tasvip edip etmediğinin bilgisi, dünyada vuku bulan olaylardan değil, bizzat kendisinin peygamberleri vasıtasıyla gönderdiği Kitab'tan öğrenilmelidir. Zira O, Kitabı'nda hangi düşünceleri, ahlâkı ve davranışları tasvip ettiğini, hangilerini ise reddettiğini açıkça bildirmiştir.²³³

Müşriklerin, akli selimin kabul etmeyeceği bu tarz batıl inanışlara sahip olmaları, yaratıcılarından uzak olmalarından mütevellid korku ve vehimlerinden kaynaklanmaktadır. Ölümün soğuk ve ürkütücü yüzü, yok olma korkusunun nedeni olmuştur.²³⁴

Kur'ân-ı Kerîm “melek” kavramını muhataplarının zihinlerine tedrici olarak yerleştirmiştir. Yukarıda zikretmiş olduğumuz türden yanlış inançlara sahip bir toplum karşısında öncelikle yapılması gerekenin onların zihinlerindeki yanlış algıları ortadan kaldırmak olacağına şüphe yoktur. İşte Kur'ân, Mekkî ayetleri vasıtası ile evvela meleklerle ait özellikleri ve onlarda var olan bir takım vasıfları sunmakla bu bâtil anlayışı tashih etmiş, daha sonra da Medenî ayetlerde diğer iman esasları ile birlikte bu olguya da bildirdiği şekli ile iman edilmesini emretmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerde var olduğu bildirilen diğer bir özellik de, onların, insanlarda bulunan yorulma, usanma gibi vasıflardan berî olmalarıdır. Ayetlerde, onların, Allah'a (c.c.) karşı, bitmek tükenmek bilmeyen bir hırsıyla ibadete koştuklarından bahsedilmekte, hatta, nerede bir melek bahsi geçse, orada mutlaka, ibadet olarak yapılan bir fiil zikredilmektedir.²³⁵ “Eğer büyüklük tasarlarsa kendi aleyhlerinedir. Rabbinin katında bulunanlar hiç usanmadan, O'nu gece gündüz tesbih ederler.”²³⁶“Göklerde ve yerde bulunan her canlı ve melekler, büyüklük taslamaksızın Allah'a (c.c.) secde ederler.”²³⁷

²³³ el-Mevdûdî, V, 268.

²³⁴ Necâti Öner, *Stres ve Dînî İnanç*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1985, s. 15-17.

²³⁵ Cebeci, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Melekler*, s. 20

²³⁶ 41. Fussilet: 38.

²³⁷ 16. Nahl: 49.

Övülmelerine sebep olan diğer bir husus ise, onların, Allah'ın (c.c.) emirlerini yerine getirme hususundaki hassasiyetleridir: "Allah'tan (c.c.) önce söz söyleyemezler; ancak O'nun emri üzerine iş işlerler."²³⁸ "Üstün olan Rablerinden korkarlar ve emir oldukları şeyleri yaparlar."²³⁹

Bu nevi ayetlerden anlaşılabilir ki; melekler, Allah'ın (c.c.) son derece itaatkar kullarıdır ve onlar bütün hal ve hareketlerini O'nun emriyle yapmaktadırlar ve onlar, "bu tavsife sığmayan ibadet ve itaatlerine rağmen, Taberani'de Câbir'den (r.a.) rivâyet edilen bir hadiste belirtildiği gibi, "Kıyamet günü geldiği zaman: Ya Rabbi; biz sana layıkıyla ibadet edemedik, ancak şirksiz bir imanla karşına geldik." diyeceklerdir."²⁴⁰

Meleklerin, Allah'ın (c.c.) emirlerine bu derece iştiaqla sarılmaları ve ibadet noktasındaki üstünlükleri, onları Allah (c.c.) katında şerefli²⁴¹ mahluklar kılmıştır. Bu durum İslam alimlerini "Acaba melekler mi yoksa, içlerinde Allah'ın (c.c.), habîbim, halîlim, kelîmim sözleri ile vasıflandırdığı sevgili kulları olan peygamberler mi daha faziletlidir" sorusuna cevap aramaya yönlendirmiştir.²⁴² Matürîdî ekolünün temel kaynakları arasında öne çıkan, Ömer Neseffî'ye ait akaid metninde ele alınan son mesele olan bu konu, malum eserde şöyle neticelendirilmiştir: "Beşerin peygamberleri meleklerin peygamberlerinden daha faziletlidir. Meleklerin peygamberleri beşerin genelinden daha faziletlidir. Beşerin geneli meleklerin genelinden daha faziletlidir. Allah (c.c.), en iyi bilendir."²⁴³ Aynı tespit el-Îcî'ye ait "Mevâkîf" adlı eserde de mevcuttur.²⁴⁴

Meleklerle ait özelliklerden biri de onların çeşitli şekil ve kılıklara bürünebilme kabiliyetine sahip varlıklar olmalarıdır. Örneğin, şu ayet-i celilelerde Cebrail'in (a.s.) Hz. Meryem'e insan sûretinde görüldüğü ifade edilmektedir: "Kitapta Meryem'i de an. O, ailesinden ayrılarak, doğu yönünde bir yere çekilmişti. Sonra, insanlardan gizlenmek için bir perde germişti. Cebrail'i (a.s.) göndermiştik de ona tam bir insan olarak görünmüştü."²⁴⁵

²³⁸ 21. Enbiyâ: 27.

²³⁹ 16. Nahl: 50.

²⁴⁰ Cebeci, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Melekler*, s. 28, 24.

²⁴¹ 81. Tekvîr: 19-21.

²⁴² Cebeci, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Melekler*, s. 49.

²⁴³ Ömer Neseffî, s. 13.

²⁴⁴ el-Îcî, Adududdîn, *el-Mevâkîf fi İlmi'l-Kelâm*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut tsz. s. 367.

²⁴⁵ 19. Meryem: 16,17.

Mezkûr ayet-i celile, Hz. Meryem'in peygamberliği hususundaki ihtilafta, O'nun peygamber olduğunu savunanların delilidir. Zira bu ayet-i celilede, Meryem'e (a.s.) bir elçi gönderildiğinden bahs olunmaktadır. Peygamber olmadığı görüşünü savunanlara göre ise, melek onunla bir beşer imiş gibi konuşmuştur ve O'nun meleği görmesi, tıpkı Cebrail'in (a.s.) İman ve İslam hakkında soru sorar iken Dihye'nin (r.a.) sûretinde görülmesi gibidir.²⁴⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de, meleklerin kendilerine insan sûretinde gelişi hakkında bilgi verilen diğer iki zat Hz. İbrahim (a.s.) ve Hz. Lut'tur (a.s.) : “And olsun ki, elçilerimiz müjde ile İbrahim'e (a.s.) geldiler. "Selam sana" dediler, "Size de selam" dedi, hemen kızartılmış bir buzağı getirdi. Ellerini ona uzatmadıklarını görünce, durumlarını beğenmedi ve içine korku düştü. Onlar, "Korkma, biz Lut (a.s.) milletine gönderildik" dediler. Bu arada, İbrahim'in (a.s.) ayakta duran karısı gülünce, "Ona İshak'ı (a.s.) ardından Yakup'u (a.s.) müjdeleriz" dediler. "Vay başıma gelenler! Ben bir kocakarı, kocam da ihtiyar olmuşken nasıl doğurabilirim? Doğrusu bu şaşılacak bir şey" dedi. "Ey evin hanımı! Allah'ın (c.c.) rahmeti ve bereketleri üzerinize olmuşken, nasıl Allah'ın (c.c.) işine şaşarsın? O, övülmeye layıktır, yücelerin yücesidir" dediler. İbrahim'in (a.s.) korkusu gidip de müjde kendisine ulaşınca, Lut (a.s.), milleti hakkında elçilerimizle tartışmaya girişti. Doğrusu İbrahim (a.s.) çok içli, yumuşak huylu ve kendini Allah'a (c.c.) vermiş bir kimse idi. Elçilerimiz, "Ey İbrahim (a.s.)! Bundan vazgeç, doğrusu Rabbinin emri gelmiştir. Onlara, şüphesiz, geri çevrilemeyecek bir azap gelmektedir" dediler. Elçilerimiz Lut'a (a.s.) gelince, onun fenasına gitti; çok sıkıldı, "Bu çetin bir gündür" dedi."²⁴⁷ “Bu olay Hz. İbrahim'e (a.s) gelen meleklerin insan kılığında geldiklerini ve kimliklerini gizlediklerini göstermektedir. Bu yüzden İbrahim (a.s) onları yabancı misafir olarak değerlendirdi ve ağırlamak için de önlerine kızartılmış dana eti koydu.

Bazı müfessirlere göre, Hz. İbrahim'in (a.s) korkusu, onların ete elini uzatmamalarından kaynaklanmaktadır. Onlara göre, Hz. İbrahim (a.s) misafirlerin et yemediklerini görünce kötü bir niyetle geldikleri sonucuna varmıştır. Çünkü Arap geleneğine göre eğer bir yabancı, ağırlanmayı reddediyorsa, bu misafir olarak değil, yağmacı olarak geldiği anlamı taşırdı. Fakat bu görüş müteakip ayetle

²⁴⁶ el-Kurtubî, XI-XII, 96.

²⁴⁷ 11. Hûd: 69-77.

desteklenmemektedir. Cevaplarından anlaşıldığına göre Hz. İbrahim (a.s) yemeği reddetmelerinden onların melek olduklarını anlamıştı. Korkusu ziyaretlerindendi. Çünkü meleklerin insan kılığında gelmesi hayra alamet değildi; bunu biliyordu. Korkmuştu çünkü melekler ailesinden yahut hemşehrilerinden birinin veyahut da bizzat kendisinin işlediği bir kusurun hesabını sormaya gelmiş olabilirlerdi. Eğer mesele söz konusu müfessirlerin zannettiği gibi olsaydı, meleklerin cevabı şöyle olurdu: "Bizden korkma! Çünkü biz Rabbinden gelen melekleriz". Ancak korkusunu gidermek için verdikleri cevabın "Herhangi bir korkuya kapılma! Biz (sana değil) Lut (a.s.) kavmine gönderildik" şeklinde olması, Hz. İbrahim'in (a.s) onların melek olduklarını anladığını fakat insan şeklindeki ziyaretlerinin onu korkuya sevk ettiğini göstermektedir. Zira melekler ya bir kimseyi sert bir şekilde hesaba çekmek yahut da bir suçtan ötürü şiddetle cezalandırmak için geldiklerinde, insan kılığında gelirlerdi."²⁴⁸ Bu ayetlerde sözü edilen melekler, Muhammed bin Kâ'b'ın (r.a.) rivâyetinde Cebrail (a.s.) ile birlikte yedi kişi daha, Dahhâk'ın (r.a.) rivâyetinde dokuz, Süddî'nin (r.a.) rivâyetinde parlak yüzlü gençler sûretinde on bir, Mukâtil'in (r.a.) rivâyetinde ise on iki kişi olarak zikredilmişlerdir.²⁴⁹

“Onlara İbrahim'in (a.s.) konuklarını da anlat: İbrahim'in (a.s.) yanına girdiklerinde selam vermişlerdi. O: "Doğrusu biz sizden korkuyoruz" demişti de: "Korkma, biz sana, bilgin bir oğlun olacağını müjdelemeye geldik" demişlerdi. "Ben kocamışken bana müjde mi veriyorsunuz? Neye dayanarak müjdeliyorsunuz?" deyince: "Seni gerçekten müjdeliyoruz, umutsuzlardan olma" demişlerdi. "Zaten sapıklardan başka kim Rabbinin rahmetinden umudunu keser!" diyerek sormuştu: "Ey elçiler! İşiniz nedir?" Şöyle cevap vermişlerdi: "Biz şüphesiz suçlu bir millete gönderildik. Lut'un (a.s.) ailesi bunun dışındadır. Karısı hariç hepsini kurtaracağız. Karısının geride kalanlardan olmasını gerekli bulduk." Elçiler Lut'un (a.s.) ailesine gelince, Lut (a.s.) : "Doğrusu siz tanınmayan kimselersiniz" dedi. "Biz sana sadece şüphe edip durdukları azabı getirdik. Sana gerçeğe geldik. Şüphesiz biz doğru söyleyenleriz. Artık, geceleyin bir ara, aileni yola çıkar, sen de arkalarından git; hiçbiriniz arkaya bakmasın; emir olduğunuz yere doğru yürüyün" dediler."²⁵⁰ Mezkûr ayet-i celilelerde, Mekke'li müşriklere, meleklerin hak ile gelişlerinin keyfiyetini göstermek maksadı ile bu iki

²⁴⁸ el-Mevdûdî, II, 409.

²⁴⁹ Elmalılı, IV, 554,555.

²⁵⁰ 15. Hicr: 51-65.

peygamberden bahsedilmiştir. Onların (müşrikler), Peygamber'e (s.a.s.) eğer doğru sözlü ise kendilerine niçin melekleri getirmediklerine dair sormuş oldukları soruya cevap mahiyetindeki bu ayetlerde şu husus vurgulanmaktadır: Melekler indikleri takdirde hak ile inerler. Sizlerin, Hz. İbrahim'e gönderilmiş olan hakka layık olmadığımız âşikârdır. Bu durumda sizler, meleklerin Lut (a.s.) kavmine getirdiği hakkı mı talep ediyorsunuz?²⁵¹

Meleklerin son derece süratli, güçlü ve kanatlı oluşları, Kur'ân-ı Kerîm'in onlarda var olduğunu bildirdiği diğer özelliklerdir: "Melekler ve Cebrail (a.s.) o derecelere, miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselirler."²⁵² "Ona, çetin kuvvetlere sahip ve güçlü olan Cebrail (a.s.) öğretmiştir; en yüksek ufukta iken doğruluvermiş."²⁵³ "Hamd, gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler kılan Allah'a (c.c.) mahsustur. Yaratmada dilediğini artırır. Doğrusu Allah (c.c.), her şeye kadir olandır."²⁵⁴

Ayetin zahiri, buradaki cenah (kanat) kelimesinin, Arap lugatındaki bilinen manasıyla kullanıldığını göstermektedir. Ancak bu kanatların hakikati ve keyfiyeti bilinmemektedir ve kuşkanadı gibi tüyden olduğu da söylenemez. Bu ayet müteşâbihattandır. Dolayısıyla, bu hususta ne söylenirse söylensin, kast olunan mana hakkıyla ifade edilemez.²⁵⁵

Zümer sûresindeki: "Melekleri, arşın etrafını çevirmiş oldukları halde, Rablerini hamd ile överken görürsün."²⁵⁶ ayetinin tefsirinde, bazı müfessirlerin, meleklerin, arşın etrafını kanatlarıyla tavaf ettikleri ²⁵⁷ şeklindeki yorumlarının isabetli olduğu kanaatindeyiz.

Sonuç olarak, Allah'ın (c.c.), kendilerine, bir sonraki başlık altında ele alacağımız önemli birçok görevi tevdi edeceği meleklerini bir takım üstün özellikler ile techiz etmesi, kendilerine yüklenen ağır vazifelerin hakkını verebilmeleri açısından oldukça önemlidir. Yüce yaratıcımız bu vesileyle, biz kullarına, nimet-külfet dengesine riayet hususunda nasıl bir yol izlememiz gerektiğini, bizzat kendi fiili ile göstermektedir.

²⁵¹ el-Mevdûdî, II, 575.

²⁵² 70. Meâric: 4.

²⁵³ 53. Necm: 5-7.

²⁵⁴ 35. Fâtır: 1.

²⁵⁵ Cebeci, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Melekler*, s. 130.

²⁵⁶ 39. Zümer: 75.

²⁵⁷ İbni Hâim, *et-Tibyân fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ân*, (1. Baskı), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2003, s. 285.

2.2.2. Meleklerin Görevleri

Allah (c.c.) mahlukatından hiç birini sebepsiz yaratmamış, yoktan var ettiği her canlıya bir takım vazifeler yüklemiştir. Bu vazifelerin bir kısmı ilâhî kitaplar vasıtasıyla insanlara bildirilmiştir. İlâhî kitaplarda yaratılışının hikmeti hakkında bilgi bulamadıklarımıza gelince, insanoğlunun en lüzumsuz gördüğü varlıkların dahi, tabiatta bir takım görevleri ifa ettikleri, modern bilim tarafından tespit edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerden bahsedilen ayetlerde, onların memur edildiği beyan olunan görevler içerisinde en önemlisinin, Allah (c.c.) ile peygamberleri arasında elçilik yapma vazifesi olduğunda şüphe yoktur: “Bu Kur'ân, arşın sahibi katında değerli, güçlü, sözü dinlenen ve güvenilen şerefli bir elçinin getirdiği sözdür.”²⁵⁸

Sözü edilen şerefli elçi, bütün peygamberlere ilahi vahyin getirilmesine memur edilen, aynı zamanda meleklerin peygamberi olup, getirmiş olduğu vahyi onlara da tebliğ eden Cebrail'den (a.s.) başkası değildir. Kendisine verilen bu isim, “kuvvet” manasına gelen “cebra” ve “Allah (c.c.)” anlamındaki “Îl” den oluşmuş, “Allah'ın (c.c.) kuvveti” manasına gelen bir lafızdır.²⁵⁹

Rasulullah'ın (s.a.s.) vahiy meleği ile ilk karşılaşması, milâdî 611 yılının Ramazan ayında Hira dağındaki mağarada gerçekleşmiş olup, bu buluşma esnasında Cebrail (a.s.), O'na, asıl sûretiyle görünmüştür.²⁶⁰ Bu mülakat esnasında aralarında geçen ilk diyalog,²⁶¹ Alak sûresinde şöyle zikrolunmaktadır: “Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı pıhtılaşmış kandan (alak'tan) yarattı. Oku! Kalemle öğreten, insana bilmediğini bildiren Rabbin, en büyük kerem sahibidir.”²⁶²

Rasulullah (s.a.s.), bu ayetleri, Cebrail'in (a.s.) sesini takip ederek aynen bellemiş ve okumuştur. O'nun okuyuşu, vahiy meleği tarafından kelimesi kelimesine takip edilmiş, ilâhî kelamın O'nun diline ve kalbine yerleştiğini gördüğü anda, melek, ansızın kayboluvermiştir.²⁶³

Meleklerin yerine getirmekle mükellef oldukları görevlerden biri de insanların işlemiş oldukları amelleri iyi-kötü sınıflandırmasına tabi tutarak yazmalarıdır: “And

²⁵⁸ 81. Tekvîr: 19-21.

²⁵⁹ Karagöz ve Diğ., s. 85.

²⁶⁰ Heyet, *İslâm Tarihi*, II, 183.

²⁶¹ M. Ali Baltaş, *İlk Mesajlar*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 41.

²⁶² 96. Alak: 1-5.

²⁶³ Arıkan, s. 47,48.

olsun ki insanı biz yarattık; nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz; Biz ona şah damarından daha yakınız. Sağında ve solunda, onunla beraber oturan iki alıcı melek, yanında hazır birer gözcü olarak söylediği her sözü zaptederler.”²⁶⁴ “Oysa, yaptıklarınızı bilen değerli yazıcılar sizi gözetlemektedirler.”²⁶⁵ “Her can, kendisiyle beraber bir sürücü ve şahit bulunduğu halde gelir.”²⁶⁶

Meleğin bütün sözleri yazıp yazmadığı ihtilaflı bir konudur. Hasan el-Basrî ve Katâde’ye (r.a.) göre her sözü yazmaktadır. İbni Abbas’a (r.a.) ait iki kavilden birine göre ise, yalnızca sevabı veya azabı icap ettiren sözleri yazmaktadır. İbni Hâtim’in rivâyetinde, Ahnef b. Kays,²⁶⁷ kişinin sağındaki meleğin hayrı, soldakinin ise şerri yazdığını, sağdaki aynı zamanda soldakinin emîri olduğunu, kul herhangi bir hata işlediğinde sağdaki meleğin soldaki meleğe, o kula, istiğfar etmesi için süre vermesini emrettiğini, kul istiğfar etmediği takdirde de yazmasına izin verdiğini söylemektedir.²⁶⁸ Bununla beraber, hadis-i şerifte bu meleklerin, def-i hacet, cünüplük ve gusül haricinde insandan ayrılmadıkları bildirilmektedir.²⁶⁹ Ayrıca, sözleri ve fiilleri yazdıkları gibi²⁷⁰, ”yaptıklarınızı bilen” ifadesine, kalbe gelen düşünceler de dahildir denilmiştir. Çünkü bu düşünceler kalbin amelidir.²⁷¹ Mukâtil b. Süleyman (r.a.) tefsirinde, kişi hangi dili konuşur ise konuşsun, bu meleklerin, amelleri Süryanice yazdıkları ifade edilmektedir.²⁷² En son zikrettiğimiz ayette sözü edilenleri biri sevk eden, diğeri amellere şahitlik eden olmak üzere iki melek veya bu iki görevi birden yerine getiren tek melektir.²⁷³

Allah’ın (c.c.) ilmi bütün varlığı ihata etmesine rağmen amellerin yazılması görevini meleklerle tevdi etmesinde bir takım hikmetler vardır. Kişinin kendi amellerini kayda geçiren meleklerin varlığından haberdar olmasının, onu, işleyeceği amellerde

²⁶⁴ 50. Kâf: 16-18.

²⁶⁵ 82. İnfitâr: 10-12.

²⁶⁶ 50. Kâf: 21.

²⁶⁷ İslâmiyetin gelişinden önce doğmuş olduğu halde, Rasulullah’(s.a.v.)ı görme şerefine ulaşamamış olan bu zat, fetihleri, cesareti ve zekası ile öne çıkmış bir tâbiîdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Önkâl (mad. yaz.) “Ahnef b. Kays” mad., *DİA*, İstanbul 1989, II, 174.

²⁶⁸ İbni Kesîr, *Tefsîru İbni Kesîr*, IV, 220.

²⁶⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî* I-XVI, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1997, XVI, 115.

²⁷⁰ es-Sa’lebî, Ahmed, *el-Keşf ve’l-Beyân* I-X, (1. Baskı), Dâr’u İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 2002, X, 148.

²⁷¹ İbni Âşûr, Tâhir, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr* I-XV, Dâru Sehnûn, Tunus, tsz. XV, 180.

²⁷² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân* I-III, (1. Baskı), Dâru Kütüb’il-İlmiyye, Beyrut 2003, III, 459.

²⁷³ el-Beyzâvî, Muhammed, *Tefsîru’l-Beyzâvî* I-IV, (1. Baskı), Müessesetü’l-A’lemî, Beyrut 1990, IV, 179.

dikkatli davranmaya sevk etmesi bu hikmetler arasında zikredilebilir.²⁷⁴ Meleklerin bu fiilleri yazmasındaki diğer bir hikmet ise, kıyamet günü hesap esnasında, dünyada işlenen fiillerle ilgili somut delillerin olmasıdır.²⁷⁵ Bu ikinci sebep, Hulâsa'tül-Beyan'da şöyle ifade edilmektedir: "Meleklerin yazmasındaki hikmet, kulları iskât etmek, inkâr ve itiraz kapılarını kapamaktır. Zira; Cenâbı Hak kullarının muamelesini kendi defterleri üzerine bina edeceğinden, kimsenin bir diyeceği kalmaz ve dünyada kulların muamelesi defter ve şahitle olduğu gibi, ahirette dahi defterle ve şahitle olacaktır."²⁷⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerle ait olduğu bildirilen bir başka görev de, insanların dünyada işlemiş oldukları ameller neticesinde, ahirette karşılık görecekleri mekânlar olan Cennet ve Cehennem'in bekçiliğidir. Meleklerin Cehennem'deki vazifesi ile ilgili ayetler şunlardır: "Orada on dokuz bekçi vardır. Cehennemin bekçilerini yalnız meleklerden kılmışızdır. Sayılarını bildirmekle de, ancak inkâr edenlerin denenmesini ve kendilerine kitap verilenlerin kesin bilgi edinmesini ve inananların da imanlarının artmasını sağladık..."²⁷⁷ "İnkâr edenler, bölük bölük cehenneme sürülür. Oraya vardıklarında kapıları açılır; bekçileri onlara: "Size içinizden Rabbinizin ayetlerini okuyan ve bugüne kavuşacağınızı ihtar eden peygamberler gelmedi mi" derler. "Evet geldi" derler. Lakin azap sözü inkârcıların aleyhine gerçekleşir. Onlara: "Temelli kalacağınız cehennemin kapılarından girin; böbürlenenenlerin durağı ne kötüdür!" denir."²⁷⁸ "Cehennemde şöyle seslenilir: "Ey Nöbetçi! Rabbin hiç değilse canımızı alsın." Nöbetçi: "Siz böyle kalacaksınız" der."²⁷⁹ "Nerede ise öfkesinden paralanacak! İçine her bir topluluğun atılmasında, bekçileri onlara: "Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?" diye sorarlar."²⁸⁰

Ayet-i celilelerde, Zebani²⁸¹ adı verilen cehennem bekçisi meleklerle, orada azap gören insanlar arasında geçtiği haber verilen diyaloglar, bu görevi üstlenen meleklerin, diğer meleklerle nispetle sahip oldukları farklı bir vasfa işaret etmektedir ki o vasıf da, Allah'ın (c.c.), Cehennem'de bekçilik görevi verdiği meleklerde merhamet duygusunu

²⁷⁴ el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Te'vilât'ü Ehli's-Sünne* I-V, (1. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004, V, 400.

²⁷⁵ İlyas Üzüm (mad. yaz.), "Kırâmen Kâtibîn" mad., *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 60.

²⁷⁶ Mehmet Vehbi, *Hulâsatü'l-Beyân* I-XV, (4. Baskı), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1969, XV, 6372.

²⁷⁷ 74. Müddessir: 30,31.

²⁷⁸ 39. Zümer: 71,72.

²⁷⁹ 43. Zuhruf: 77.

²⁸⁰ 67. Mülk: 8.

²⁸¹ 96. Alak: 18.

yaratmamış olmasıdır.²⁸² Bu meleklerin güçleri birbirinden farklıdır.²⁸³ Nîşâbûrî, mezkûr ayetlerin ilkinde geçen on dokuz sayısının daha önceki kutsal kitaplarda da zikredildiğini ifade etmektedir.²⁸⁴ Bursevî bu ayeti "Cehennem ehline musallat olan on dokuz melek" şeklinde tefsir etmiştir.²⁸⁵ Ayette geçen "aşer" kelimesini, "a'sur" şeklinde cemi olarak okuyup, bu meleklerin doksan adet olduğunu ifade edenler de vardır.²⁸⁶ Sayılarının bildirilmesinin hikmeti ise, bizzat Allah (c.c.) tarafından "İnkâr edenlerin denenmesi, kitap verilenlerin kesin bilgi edinmesi ve inananların imanlarının artması"²⁸⁷ olarak ifade edilmiştir.

İbni Abbas'tan (r.a.) yapılan bir rivâyette, cehennemdekilerin zikredilen ayetlerden üçüncüsünde yapmış oldukları talebe, Cehennem bekçisi Mâlik'in, bin yıl geçtikten sonra icabet edeceği beyan edilmektedir.²⁸⁸

Cehennem'in bekçisi, Allah'ın (c.c.) "İşte azıp da dünya hayatını tercih edenin varacağı yer şüphesiz cehennemdir."²⁸⁹ ayet-i celilesinde geçtiği üzere, dünyaya mâlik olup, onu ahirete tercih edenlerden sorumlu olduğu için, kendisine "Mâlik" ismi verilmiştir. Tıpkı Cennet bekçisinin "Allah onlardan razıdır. Onlar da Allah'tan razıdır."²⁹⁰ ayetinde vasıflanan cennetliklerden sorumlu olduğu için "Rıdvan" diye isimlendirildiği gibi.²⁹¹

Cehennem'de görevli meleklerden bahsedilen ayetler ne kadar ürkütücü ise Cennette görevli meleklerden bahsedilen ayetler de bir o kadar iç açıcıdır: "Rablerine karşı gelmekten sakınanlar, bölük bölük cennete götürülürler. Oraya varıp da kapıları açıldığında, bekçileri onlara: "Selam size, hoş geldiniz! Temelli olarak buraya girin" derler."²⁹²

²⁸² İbrahim Hakkı, *Ma'rifetnâme*, Âlem Yayınları, İstanbul tsz. s. 47.

²⁸³ Subhî es-Sâlih, *Ölümden Sonra Diriliş*, (2. Baskı), (Terc. : Şerafettin Gölcük), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1981, s. 62.

²⁸⁴ en-Nîşâbûrî, Muhammed b. Ebu'l-Hasen, *Vazhu'l-Kur'an fi Müşkilâti'l-Kur'an* I-II, (1. Baskı), Dâru'l-Kalem, Beyrut 1990, II, 55.

²⁸⁵ Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân* I-X, Halil Eser Neşriyat, İstanbul tsz. X,231.

²⁸⁶ es-Seminü'l-Halebî, *Dürrü'l-Mesûn* I-XI, (1. Baskı), Dâru'l-Kalem, Beyrut 1994, X, 594.

²⁸⁷ 74. Müddessir: 31.

²⁸⁸ Hasen el-Basrî, *Tefsîru Haseni'l-Basrî* I-II, Dâru'l-Hadîs, Kâhire tsz. II,276.

²⁸⁹ 79. Nâziât: 37,38.

²⁹⁰ 98. Beyyine: 8.

²⁹¹ İbni Arabî, Muhyiddîn, *Tefsîru İbni Arabî* I-II, (1. Baskı), Dâru Sâdır, Beyrut 2002, II, 537.

²⁹² 39. Zümer: 73.

Görevli meleklerin, cennete girmeyi hak edenlere yapacakları ilk ikram, onlar için, gelişlerinden önce cennetin kapılarını açmalarıdır. Akabinde verdikleri selam ise, orada yaşayacakları hoş hayatın müjdesi gibidir.

Meleklerin insanlara karşı olan muameleleri, insanların, Allah'ın (c.c.) emirlerine sarılıp, nehyettiklerinden uzak durmaları, veya bu hususlara riayet etmemeleri nispetinde değişebilmektedir. Bu durum Cennet ve Cehennem'de görevli meleklerin bu mahalleri hak edenlere yaptıkları muamelelerde açığa çıktığı gibi, öleceklerin ruhlarını kabzetmekle görevli meleklerin, muhatap oldukları insanlarla olan diyalogunda da göze çarpmaktadır: “Artık birinize ölüm gelince elçilerimiz, bir eksiklik yapmaksızın onun canını alırlar.” “Allah'a (c.c.) karşı yalan uydurandan veya kendisine bir şey vahyedilmemiş iken "Bana vahyolundu, Allah'ın (c.c.) indirdiği gibi ben de indireceğim" diyenden daha zalim kim olabilir? Bu zalimleri can çekişirlerken melekler ellerini uzatmış, "Canlarınızı verin, bugün Allah'a (c.c.) karşı haksız yere söylediklerinizden, O'nun ayetlerine büyüklük taslamanızdan ötürü alçaltıcı azapla cezalandırılacaksınız" derken bir görsen!”²⁹³ “Melekler kendilerine yazık etmiş kimselerin canlarını alırken: "Biz hiçbir kötülük yapmıyorduk" diyerek teslim olurlar. Hayır; öyle değil; doğrusu Allah (c.c.) onların yaptıklarını bilmektedir.”²⁹⁴ “Allah'a (c.c.) karşı yalan uyduran veya ayetlerini yalan sayandan daha zalim kimdir? Kitap'daki payları kendilerine erişecek olanlar onlardır. Elçilerimiz canlarını almak üzere geldiklerinde onlara, "Allah'tan (c.c.) başka taptıklarınız nerede?" deyince, "Bizi koyup kaçtılar" derler, böylece inkârcı olduklarına kendi aleyhlerine şahitlik ederler.”²⁹⁵ “Melekler onların canını temizlenmiş olarak alırken: "Selam size; yaptıklarınıza karşılık haydi cennete girin" derler.”²⁹⁶

Ayet-i celilelerden anlaşılan odur ki, İnsanlar, işledikleri amellerin karşılığını ölüm anı ile beraber görmeye başlayacaktır. Meleklerden işitecekleri bu ilk hitap ise, onları bekleyen sürecin zorluk veya kolaylık derecesini bildirir mahiyettedir. Meleklerin bu görevi yerine getirirken muhataplarına söyledikleri sözler, onların bu insanların işlemiş olduğu ameller hakkında kati bir bilgiye sahip olduklarını göstermektedir.

²⁹³ 6. En'âm: 93.

²⁹⁴ 16. Nahl: 28.

²⁹⁵ 7. A'râf: 37.

²⁹⁶ 16. Nahl: 32.

Her insanın canını almaya memur bir ölüm meleği vardır. Azrail (a.s.) onların başıdır. Bu isim aslı itibarı ile İbranice'dir.²⁹⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de "Melek'ül-Mevt" olarak isimlendirilen bu meleğin yaygın olarak kullanılan ismi olan "Azrail", bazı zayıf hadislerde geçmektedir.²⁹⁸

Melekler, dünyada ve ahirette ifa ettikleri pek çok görevin yanında, bu iki mekânın birinden diğerine geçiş esnasında da çok önemli bir vazife üstlenmektedirler. İlâhî emir ile kıyametin kopacağı, ahiretin başlayacağı vakitte sûra üfürme görevini yerine getirecek olan, daha sonra da yeniden dirilişi haber verecek olan da bir melektir: "Sûra bir üfürüş üfürüldüğü, yer ve dağlar kaldırılıp bir vuruşla birbirine çarpıldığı zaman, işte o gün olacak olur, kıyamet kopar."²⁹⁹ "Sûra üflenince, Allah'ın dilediği bir yana, göklerde olanlar, yerde olanlar hepsi düşüp ölür. Sonra Sûra bir daha üflenince hemen ayağa kalkıp bakışır dururlar."³⁰⁰

İsmi Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmemiş olan bu melek, hadisi şeriflerde "İsrafil" adı ile zikredilmiş olup, dört büyük melekten biri olduğu ifade edilmiştir.³⁰¹ Bazı hadislerde ise bu melek "Sâhib'ül-Karn" (Borunun Sahibi) olarak isimlendirilmiştir.³⁰²

Kur'ân-ı Kerîm'de yalnızca bir sûrede³⁰³ ismi geçen Mikail(a.s.) ise, dört büyük melekten biri olup, ismi "Allah'ın (c.c.) küçük ve sevgili kulu" manasındadır. Bu meleğin vazifesi ise tabiat olaylarının düzenlenmesidir.³⁰⁴ Ayrıca hadis-i şeriflerde bu meleğin "Rızık ve rahmet meleği" olduğu beyan edilmiştir.³⁰⁵

Allah'(c.c.)ın, kullarını korumaları için görevlendirdiği bazı melekler vardır. Bu melekler Kur'ân-ı Kerîm'de "Hafaza" olarak isimlendirilir ve onların varlığının, Allah'ın (c.c.), kulları üzerindeki hakimiyetinin göstergesi oluşuna vurgu yapılır: "O, kulların üstünde yegane Hakim'dir, size koruyucular gönderir."³⁰⁶

²⁹⁷ Karagöz ve Diğ., s. 50.

²⁹⁸ M. Sait Özervarlı (mad. yaz.), "Melek" mad., *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 40.

²⁹⁹ 69. Hâkka: 13-15.

³⁰⁰ 39. Zümer: 68.

³⁰¹ Özervarlı (mad. yaz.), "Melek" mad., *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 40.

³⁰² et-Tirmizî, Muhammed bin İsâ, *el-Câmiu's-Sahih* I-V, Kitâbu Sıfati'l-Kıyâme, Bab, 8, Dâru'l-Hadîs, Kahire tsz. IV, 620.

³⁰³ 2. Bakara: 98.

³⁰⁴ Karagöz ve Diğ., s. 445.

³⁰⁵ Özervarlı (mad. yaz.), "Melek" mad., *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 40.

³⁰⁶ 6. En'âm: 61.

Zikrettiklerimizin dışında melekler, müminlere dua ve istiğfarda bulunma,³⁰⁷ Allah'ı (c.c.) gece gündüz tesbih etme,³⁰⁸ arşı yüklenme,³⁰⁹ şefaet etme³¹⁰ gibi birtakım vazifeleri de yerine getirmektedirler. Ayrıca, türlerini ve sayılarını, Allah'tan (c.c.) başkasının bilmesi mümkün değildir.³¹¹

Netice itibarı ile melekler, Gümüşhanevî'ninde ifade ettiği üzere, rûhanî ve nûranî cevherlerdir ki şehevî karanlıklara sürüklenmekten münezzehe olup, sevinç duymaları ve ünsiyet etmeleri Allah (c.c.) ile olan, adeta yiyecekleri tesbih içecekleri takdis olan, varlıklardır.³¹²

2.3. KİTAPLARA İMAN

İnsanoğlunun akli, tek başına Allah'ın (c.c.) varlığını anlayabilecek kapasiteye sahip ise de,³¹³ ibadetlerin mahiyetlerini tayin etmeye ve keyfiyetlerini tespitte kâdir değildir. Allah (c.c.) peygamberlerden sonra gelen nesillerin de irşâd olması için, ellerinde bir vesîka bulunsun diye,³¹⁴ kullarının ibadet, ahlak ve muamelat hususlarında ve ferdî, ictimai görevlerinde neleri, nasıl ve ne zaman yapmaları gerektiğini bildirmek için kitaplar göndermiştir. Ne var ki bu kitaplardan biri (Kur'ân-ı Kerîm) dışındakiler,³¹⁵ zaman içerisinde tahrifata uğramış olmaları sebebiyle³¹⁶ hükümsüz bırakılmışlardır. Bugün insanların ellerinde dolaşan Tevrat, Zebur ve İncil ile, Allah'ın (c.c.) göndermiş oldukları arasındaki ortak nokta isim benzerliğinden ibarettir. Bu tahrife en büyük akli delil ise, bu gün elimizde bulunan ve kutsal olduğu iddia edilen kitaplardan aynı adı taşıyanlar arasında dahi çok büyük farkların varlığıdır.³¹⁷ Ayrıca, bu kitapların mensubu olanlar ile aynı adı (Hıristiyan) kullanmalarına rağmen, onların inandığı kitabı (İncil) kabul etmeyenler (Üniteryanlar) dahi mevcuttur.³¹⁸ Günümüz Hıristiyanlarının kabul

³⁰⁷ 40. Mümin: 7; 42. Şûrâ: 5.

³⁰⁸ 21. Enbiyâ: 20; Sâffât: 164-166.

³⁰⁹ 69. Hâkka: 17.

³¹⁰ 21. Enbiyâ: 28.

³¹¹ 74. Müddessir: 31.

³¹² Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî, *Ehli Sünnet İtikadı*, (Terc. : Abdülkadir Kabakçı, Fuad Günel), Bedir Yayınevi, İstanbul tsz. s. 52.

³¹³ Aliyyü'l-Kârî, s.29.

³¹⁴ Ulutürk, s. 77.

³¹⁵ 15. Hicr: 9; Hasan Elik, *Kur'ân'ın Korunmuşluğu Üzerine*, İFAV Yayınları, İstanbul 1998, s. 3; Mâlik b. Nebî, *Kur'ân-ı Kerîm Mucizesi I*, (Terc. : Ergun Göze), T.D.V. Yayınları, Ankara 1991, s. 46.

³¹⁶ 6. En'âm: 91; Elik, s. 3.

³¹⁷ Şaban Kuzgun, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, (2.Baskı), Ertem Matbaası, Ankara 1996, s. 305; M. Fatih Kesler, *Kur'ân'da Yahudiler ve Hıristiyanlar*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1993, s. 220; Mahmut Aydın, *Tarihsel İsa I*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s. 34.

³¹⁸ Hikmet Tanyu, *Yehova Şahitleri*, (2. Baskı), D.İ.B. Yayınları, Ankara 1980, s. 12.

ettiği iman esasları, Hz. İsa'dan (a.s.) çok sonra, konsiller aracılığı ile tespit edilmişlerdir.³¹⁹ Bugün Hıristiyanlık'ta mevcut olan, çarmıh, vaftiz, orijinal günah vs. hususlar, Hıristiyanlığa Pavlus tarafından dahil edilmişlerdir.³²⁰ Günümüz Hıristiyanlarının kabul etmekte oldukları teslis inancı ve Hz. İsa'nın iki tabiatlı oluşu gibi konular da söz konusu tahrifin hangi boyuta ulaştığının göstergesidir.³²¹ “Kitaplara İman” maddesi ile bu kitapların, tahrife uğramazdan evvelki hallerine iman kastolunmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Kitaplara İman konusunun işlendiği ayetlerin büyük bir kısmı Medenî sûreler içerisinde yer almaktadır. “Onlar, sana indirilen Kitaba da, senden önce indirilenlere de inanırlar; ahirete de yalnız onlar kesinlikle inanırlar.”³²² “Yanınızdaki Tevrat'ı tasdik ederek indirdiğim Kuran'a, inanın; onu ilk inkâr edenler siz olmayın, ayetlerimi hiçbir değere karşılık değiştirmeyin ve bile bile hakkı gizlemeyin.”³²³ “Peygamber ve inananlar, ona Rabb'inden indirilene inandı. Hepsi Allah'a (c.c.), meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandı. "Peygamberleri arasından hiçbirini ayırdetmeyiz, işittik, itaat ettik, Rabbimiz! Affını dileriz, dönüş Sanadır" dediler.”³²⁴ “Allah'a (c.c.), bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve torunlarına indirilene (a.s.), Rableri tarafından Musa, İsa ve peygamberlere (a.s.) verilene inandık, onları birbirinden ayırt etmeyiz, biz O'na teslim olanlarız” de.”³²⁵ “Ey Kitap verilenler! Yüzleri silip arkaya çevirerek enseler gibi dümdüz yapmadan, yahut cumartesi güncüleri lanetlediğimiz gibi lanetlemeden önce, yanınızdakini tasdik ederek indirdiğimiz Kuran'a inanın; Allah'ın (c.c.) emri daima yapılagelmiştir.”³²⁶ Bununla beraber bazı Mekkî sûrelerde de bu konuya temas edilmektedir: “Eğer seni yalancı sayıyorlarsa bil ki, onlardan öncekiler de yalanlamışlardı. Peygamberleri onlara belgeler, sayfalar ve nurlu kitaplar getirmişlerdi.”³²⁷ “Kitap ehlerinden zulmedenler bir yana, onlarla en güzel şekilde mücadele edin, şöyle deyin: "Bize indirilene de, size indirilene de inandık; bizim Tanrımız da, sizin Tanrınız da birdir, biz O'na teslim

³¹⁹ Kürşat Demirci, *Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Ortodoksluğun Teolojisi*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2005, s. 5,6.

³²⁰ Cemâleddîn Şarkâvî, *Hıristiyanlıkta Pavlus Gerçeği*, (1. Baskı), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 6.

³²¹ Günay Tümer, *Birûnî'ye Göre Dinler ve İslâm Dîni*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1975, s. 135.

³²² 2. Bakara: 4.

³²³ 2. Bakara: 41.

³²⁴ 2. Bakara: 285.

³²⁵ 3. Âl-i İmran: 84.

³²⁶ 4. Nisâ: 47.

³²⁷ 35. Fâtır: 25.

olmuşuzdur." Sana kitab'ı böylece indirdik; işte, kendilerine kitap verdiklerimiz ona inanırlar; bunlardan da ona inanan bulunur. Ayetlerimizi ancak inkârcılar bile bile tanımazlar."³²⁸

Ayet-i celileler, Kur'ân-ı Kerîm'in daha önceki dinleri hak din ölçüsü içinde kabul ettiğini göstermektedir. Kur'ân-ı Kerîm hem Yahudileri hem de Hıristiyanları hak din mensubu olarak zikretmiştir. Çünkü gerek Hz. Musa'nın (a.s.) gerekse de Hz. İsa'nın (a.s.) getirdiği din aslında İslam idi.³²⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de Musa'nın (a.s.), kavmine:"Ey milletim! Allah'a (c.c.) inanıyorsanız ve teslim olmuşsanız O'na güvenin"³³⁰ şeklindeki hitabından bahsedilmektedir. Bir diğer ayette ise: "Kendilerine daha önceden kitap verdiklerimiz buna da inanırlar. Kur'ân onlara okunduğu zaman: "Ona inandık, doğrusu o Rabbimizden gelen gerçektir; biz şüphesiz daha önceden müslüman olmuş kimseleriz" derler."³³¹ buyurulmaktadır. "Kur'ân'da daha önce Kitab-ı Mukaddes'te sergilenmiş konulardan önemli bir miktar konu yer alır. İlk önce bunlar, Nuh, İbrahim, Yusuf, İlyas, Yunus, Eyyub ve Musa (a.s.) gibi peygamberlere ilişkin kıssalardır; İsrail krallarından Saul, Dâvûd ve Süleyman'la (a.s.) ilgili kıssalar da temel ortak kıssalar olup, diğerleri de sadece isim olarak geçmektedir. İkinci olarak göklerin ve yerin yaratılışı, insanın yaratılışı, Nuh (a.s.) tufanı, Musa'nın (a.s.) çıkışı gibi, işe tabiatüstü kuvvetlerin karıştığı büyük olayların öyküleri gelmektedir. Son olarak da Yeni Ahit'te İsa (a.s.) ve annesi Meryem'le (a.s.) ilgili ne varsa o konular ele alınmaktadır."³³² Bu durumun, zikretmiş olduğumuz son ayet-i celilede bahsi geçen zevatın Kur'ân-ı Kerîm'in hakkaniyetini tasdik etmesinde önemli rol oynadığı düşünülebilir. Burada dikkat çeken diğer bir husus ise Kur'ân-ı Kerîmin genelinde karşımıza çıkan tedric metodunun kitaplara iman meselesinde de ince bir üslup ile kullanılışıdır. Mekki bir ayette geçen "Kendilerine daha önceden kitap verdiklerimiz buna da inanırlar." ifadesi ile muhatapların dikkatini celb ederek ve gönüllerine hitap ederek onları kazanma çabasının akabinde medeni bir sûrede inkârcılara hitaben "Ki siz

³²⁸ 29. Ankebût:46, 47.

³²⁹ Mehmet Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, (1. Baskı), Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 169.

³³⁰ 10. Yûnus: 84.

³³¹ 28. Kasas: 52,53.

³³² Maurice Bucaille, *Müsbet İlimler Yönünden Tevrat İnciller ve Kur'ân*, (6. Baskı), (Terc. : Mehmet Ali Sönmez), D.İ.B. Yayınları, Ankara 1998, s. 327.

onu kağıtlara yazıp bir kısmını gösterip çoğunu gizlersiniz”³³³ kavli ile inandıkları kitapların tahrif edildiğine vurgu yapılmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm bütün insanları ve cinleri muhatap almaktadır.³³⁴ Hiçbir insan Kur’ân’ın davetinden istisna edilmemiştir. Mevlana, hangi dine mensup olurlarsa olsunlar, insanları kendi dergâhına çağırırken Kur’ân’ın bu prensibine göre hareket etmiş ve bu çağırısında Mecusi, Putperest, Yahudi ve Hıristiyan isimlerini özellikle zikretmiştir.³³⁵

Netice itibarı ile “Kitaplara İman”, Allah’ın (c.c.), bazı peygamberlerine kitaplar indirdiğine ve bu kitapların içeriğinin tamamen doğru ve gerçek olduğuna inanmak demektir. Bu iman ise, gönderilmiş olan kitapların sonuncusu olan Kur’ân-ı Kerîm’de sunulan bilgiler doğrultusunda şekillendirilmelidir. Bu durum ise Kur’ân dışındaki kitapların şu anda mevcut olmadığını, onlara imanın sahih olabilmesi için, mevcut tahrifattan haberdar olup, onların Allah (c.c.) tarafından indirildikleri ilk hallerine inanmanın gerekliliğini göstermektedir.

2.3.1. Kur’ân-ı Kerîm’de Tevrat, Zebur, İncil ve Suhuf

Tevrat İsrailoğullarına verilen kitabın ismidir. Hz. Musa’ya gönderilmiş olması hasebiyle bu dine “Musevilik” denilmektedir.³³⁶ Daha önce de ifade ettiğimiz üzere günümüzde Yahudi toplumunun elinde bulunan kitap, Allah (c.c.) tarafından inzâl olunan Tevrat değildir. İslam dinine mensup olanlar, bu kitabın tahrif edilmezden önceki şekline inanırlar.

Yahudi ve Hıristiyanların kutsal saydığı “Kitab-ı Mukaddes” iki ana bölüme ayrılır: Eski Ahit (Tevrat), Yeni Ahit (İncil). Tevrat’ın ilk beş kitabı şunlardır: Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar, Tesniye.³³⁷ Yahudilerin İncil’e bu ismi vermeleri ve bu iki kitabın çoğu zaman bir arada bulunması, bu iki din arasındaki sıkı ilişkiyi ortaya koymaktadır.³³⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de “Tevrat” lafzının geçtiği birçok ayet-i celile mevcuttur. Bu ayet-i celilelerden birinde şöyle buyurulmaktadır: “Meryem oğlu İsa: "Ey İsrailoğulları!

³³³ 6. En’âm: 91.

³³⁴ 51. Zâriyât: 56.

³³⁵ Kesler, s. 135.

³³⁶ Kesler, s.15.

³³⁷ Kuzgun, s. 63.

³³⁸ Hayrullah Örs, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966, s. 33.

Doğrusu ben, benden önce gelmiş olan Tevrat'ı doğrulayan, benden sonra gelecek ve adı Ahmet olacak bir peygamberi müjdeleyen, Allah'ın (c.c.) size gönderilmiş bir peygamberiyim" demişti. Ama o elçi, kendilerine belgelerle geldiği zaman: "Bu, apaçık bir sihirdir" demişlerdi."³³⁹

Elmalılı Hamdi Yazır, tefsîrinde, bu ayette geçmekte olan "Ahmed" (s.a.s.) kelimesi ile isim kastolunmasının mümkün olduğu gibi, sıfatta kastolunabileceğini (en çok hamd eden), ancak, Rasulullah'ın (s.a.s.) bu ismin kendi isimlerinden biri olduğunu zikretmesinden hareketle isim kastolunmasının daha doğru olacağını ifade etmiştir.³⁴⁰ Ayrıca bu ayet, bizlere kutsal kitapların nüzûlü ile alakalı ipuçları vermesi bakımından önemlidir. Bununla beraber bütün peygamberlerin maruz kaldığı bir vakıa olan "yalanlanma"³⁴¹ olgusuna dikkat çekilmektedir.

Dört büyük kitaptan biri olan ve Hz. Davud'a vahiy yoluyla inzâl buyurulan Zebur'un asıl nüshası günümüzde mevcut değildir. Ancak eski ahitteki "Mezâmîr" in Zebur olma ihtimali vardır.³⁴²

Kur'an-ı Kerîm'de Zebur'un, Tevrat'tan sonra gönderildiği bildirilir: "And olsun ki, Tevrat'tan sonra Zebur'da da arza ancak iyi kullarımın mirasçı olduğunu yazmıştık."³⁴³

Ayet-i celilede, daha önce de değinmiş olduğumuz bir husus olan, semavî dinlerin öz itibarı ile aynı olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Bu ayetteki "arz" kelimesi ile ne kastedildiği hususunda ihtilaf vardır. "Musa kavmine, Allah'tan (c.c.) yardım isteyin, sabredin. Şüphesiz ki yer, Allah'ındır(c.c.). Ona kullarından kimi dilerse onu mirasçı yapar" dedi"³⁴⁴ ayet-i celilesine istinaden yeryüzünün kastedildiğini söyleyenler olduğu gibi, "Onlar: "Bize verdiği sözde duran ve bizi bu yere varis kılan Allah'a (c.c.) hamdolsun. Cennette istediğimiz yerde oturabiliriz. Yararlı iş işleyenlerin ecri ne güzelmiş!" derler."³⁴⁵ ayetini delil getirerek Cennet'in

³³⁹ 61. Saff: 6.

³⁴⁰ Elmalılı, VIII, 12.

³⁴¹ 17. İsrâ:94; 51. Zâriyât:52.

³⁴² Karagöz ve Diğ., s. 710.

³⁴³ 21. Enbiyâ:105.

³⁴⁴ 7. A'râf: 128.

³⁴⁵ 39. Zümer: 74.

murad edildiği görüşünü savunanlar da vardır.³⁴⁶ Her iki görüş de ayet ile desteklenmesi hasebiyle içlerinden birinin kati sûrette doğru, diğerinin ise yanlış olduğunu söylemenin uygun olmayacağı kanaatindeyiz.

Dört büyük kitaptan üçüncüsü olan İncil “iyi haber”, “müjde” anlamlarına gelmekte olup³⁴⁷ Hz. İsa’ya gönderilmiştir. Latinceye “Evangelium” şeklinde geçmiştir. Matta, Markos, Luka, Yuhanna İncillerinin dışında; Barnaba ve Saint Thomas İncilleri de meşhurdur. Sözünü ettiğimiz bu İnciller içerisine muhtelif din, felsefe ve kültürlerden birçok şey girmiştir.³⁴⁸ Birden fazla İncil’in var olması daha önce de ifade ettiğimiz üzere tahrifin varlığına delil teşkil etmektedir. Başlangıç itibarı ile son derece saf ve temiz bir tevhid inancına davet eden bu kutsal kitap zaman içerisinde kendi bünyesine dahil edilen şeyleri kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Günümüz itibarı ile insanların elinde bulunan en eski İncil nüshası Yunanca olup, bu kutsal kitabın kendisine indirildiği peygamber olan Hz. İsa’nın konuştuğu dilin Aramice olması onun tahrif edildiğine dair bir diğer delildir.³⁴⁹

Kur’ân-ı Kerîm İncil’den şöyle bahsetmektedir: “Onlar ki, o ümmî peygambere uyarlar, yanlarındaki Tevrat ve İncil’de yazılmış bulacakları o peygambere uyup, onun izinden giderler ki, o, onlara iyiyi emreder ve onları kötülüklerden alıkoyar, temiz ve hoş şeyleri kendilerine helâl kılar, murdar ve kötü şeyleri de üzerlerine haram kılar, sırtlarından ağır yükleri indirir, üzerlerindeki bağları ve zincirleri kırar atar, işte o vakit ona iman eden, ona kuvvetle saygı gösteren, ona yardımcı olan ve onun peygamberliği ile birlikte indirilen nûru izleyen kimseler var ya, işte asıl murada eren kurtulmuşlar onlardır.”³⁵⁰

“Ümmî” kelimesi ile maksadın, “ümmî olan bir ümmete mensup” yani “okuma yazmayı bilmeyen ümmet” anlamına gelme ihtimali olduğu gibi, Allah’ın (c.c.) ”Sen daha önce bir kitaptan okumuş ve elinle de onu yazmış değildin. Öyle olsaydı, batıl söze uyanlar şüpheye düşerlerdi.”³⁵¹ kavli ile İbni Abbas’ın (r.a.) “Sizin peygamberiniz ümmî idi, ne okur ne de yazardı, ne de hesap yapardı” sözünden anlaşılacağı üzere

³⁴⁶ er-Râzî, XXI-XXII, 199.

³⁴⁷ Ömer Faruk Harman (mad. yaz.), “İncil” mad., *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 270.

³⁴⁸ Karagöz ve Diğ., s. 316, 317.

³⁴⁹ Kuzgun, s. 89.

³⁵⁰ 7. A’râf: 157.

³⁵¹ 29. Ankebût: 48.

bununla Hz. Peygamberin ümmîliğinin murad edilmiş olması da mümkündür.³⁵² Ayrıca Rasulullah (s.a.s.) bizzat, “Biz ümmî bir bir ümmetiz, ne yazar ne de hesap yaparız” buyurmaktadır.³⁵³

“Sırtlarından ağır yükleri indirir” ifadesi Kur’ân-ı Kerîm’den önceki semavî kitapların muhataplarından istenen mükellefiyetin, bu son kutsal kitapta istenenlerden daha ağır olduğunu göstermektedir. Kurtubî bu ayet ile idrarın yıkamakla temizlenmesi, ganimetlerin helal kılınması ve ay hali olan kadın ile bir arada oturup kalkmanın, yeme içmenin, yatmanın helal kılınması gibi bu ümmete mahsus kolaylıkların kastedildiğini ifade etmektedir. Halbuki İsrailoğulları bu konularda daha ağır mükellefiyetlere muhatap idiler.³⁵⁴

Dört büyük kitap dışında peygamberlere bazı sahifeler gönderilmiştir. Ebû Zerr’den (r.a.) yapılan bir rivâyette, suhufun, Hz. Adem’e (a.s.) on, Hz. Şit’e (a.s.) elli, Hz. İdris’e (a.s.) otuz, Hz. İbrahim’e (a.s.) on olmak üzere toplam yüz sayfa olduğu bildirilmiştir.³⁵⁵

Kur’ân-ı Kerîm Hz.Musa’ya da suhuf verildiğini haber verir. Bunu yaparken de ona ve Hz. İbrahim’e verilen sahîfelerin içeriği hakkında malumat sunar: “Arınmış olan, Rabbinin adını anıp namaz kılan, saadete erişecektir. Ama sizler dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Oysa ahiret daha iyi ve daha bakidir. Doğrusu bu hükümler ilk sahifelerde, İbrahim (a.s.) ve Musa'nın(a.s.) sahîfelerinde de vardır.”³⁵⁶ “Yoksa Musa'nın (a.s.) ve sözünü yerine getiren İbrahim'in (a.s.) sahîfelerinde olanlar kendisine bildirilmedi mi ki? Hiç bir günahkar başkasının günah yükünü yüklenmez; İnsan ancak çalıştığına erişir. Onun çalışması şüphesiz görülecektir. Sonra ona karşılığı eksiksiz verilecektir.”³⁵⁷

Ayette geçen “sözünü yerine getiren” ifadesinin yorumunda farklı görüşler vardır. Acaba İbrahim (a.s.) hangi vazifeyi yerine getirmesi sebebi ile bu şekilde vasıflanmıştır. Abdullah bin Abbas’(r.a.)a göre, Hz. İbrahim (a.s.), “Hiçbir günahkâr kimse bir başkasının günahını yüklenmez” ayet-i celilesini tebliğ etmesi sebebi ile böyle

³⁵² el-Kurtubî, VII-VIII, 284.

³⁵³ en-Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî* I-VIII, Sıyâm 17, (5. Baskı), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1999, III-IV, 447.

³⁵⁴ el-Kurtubî, VII-VIII, 286.

³⁵⁵ es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr* I-VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993, VIII, 489.

³⁵⁶ 87. A'lâ: 14-19.

³⁵⁷ 53. Necm: 36-41.

vasıflandırılmıştır. Zira O'nun gönderildiği kavim, O gelmezden evvel, birbirlerine yakın olan insanları, birbirlerinin suçlarından dolayı cezalandırıyorlardı. O ise, kavmini bundan menetmiştir. İkrime (r.a.) ise bu vasfın Hz. İbrahim'e (a.s.) verilmesinin sebebini, O'nun, bu ayetten itibaren on ayetin hükmünü ümmetine tebliğ etmesi olarak göstermiştir. Abdullah bin Abbas'tan (r.a.) nakledilen diğer bir görüşte ise İbrahim'in (a.s.) yerine getirmiş olduğu bu sözden kasıt, O'nun, kendisine, rüyasında, oğlunu boğazlamasının emredilmesinin akabinde bu emri yerine getirmeye karar vermesi ve işe koyulmasıdır.³⁵⁸ Bu kıssa ile ilgili rivâyetlerde Hz. İbrahim'in, Allah'ın (c.c.), kendisine bir evlat nasip etmesi durumunda o evladı Allah (c.c.) yolunda kurban edeceğini vaat ettiği yolundaki bilgiler de³⁵⁹, doğruya en yakın görüşün bu sonuncusu olduğunu göstermektedir.

2.3.2. Kur'ân-ı Kerîm

“Yüce Allah tarafından vahiy yolu ile Arapça olarak peyderpey Peygamberimiz Hz. Muhammed'e (s.a.s.) indirilen, nesilden nesile bize kadar tevatüren gelen, mushaflarda yazılı, Fâtiha sûresi ile başlayıp Nas sûresi ile sona eren, okunması ile ibadet edilen ve sevap kazanılan 323.015 harf, 77.439 kelime, 6.236 ayet ve 114 sûreden oluşan mu'ciz bir kelimadır.”³⁶⁰ şeklinde tarif edilen Kur'ân-ı Kerîm'de ismi en fazla zikrolunan kutsal kitap yine Kur'ân'ın kendisidir: “İnkâr edenler: "Bu Kuran'a ve ondan öncekilere inanmayacağız" dediler. Sen bu zalimleri, Rablerinin huzurunda dikilmiş oldukları zaman, suçu birbirine atıp dururken bir görsen! Güçsüz sayılanlar, büyüklük taslayanlara: "Siz olmasaydınız biz inanmış olacaktık" derler.”³⁶¹ “Bu Kur'ân, Allah'tandır (c.c.), başkası tarafından uydurulmuş değildir. Ancak kendinden öncekini doğrular ve o Kitap'ı açıklar. Âlemlerin Rabbinden geldiğinden şüphe yoktur.”³⁶²

Görülmektedir ki, Allah (c.c.) tarafından mahlukata gönderilen kitaplar silsilesinin son halkası olan Kur'ân-ı Kerîm de, kendinden önceki kitaplar gibi yalanlanmaya maruz kalmıştır. Ancak Kur'ân, kendisini yalanlayan bu zümreyi bir çırpıda silip atmamış, muhtelif ayetleri ile kendilerine birçok ikazda bulunmuştur. Mezkûr ayetlerde geçen,

³⁵⁸ et-Taberî, XXVII-XXVIII, 85.

³⁵⁹ Heyet, *İslâm Tarihi* I-IV, Osmanlı Yayınevi, İstanbul tsz. I, 114.

³⁶⁰ Karagöz ve Diğ., 386.

³⁶¹ 34. Sebe: 31.

³⁶² 10. Yûnus: 37.

kafirlerin ahirette kendi aralarındaki münakaşaları, onları Kur'ân davetine uymaktan alıkoyan etkenlerden birinin, yine kendileri olduğunu göstermektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in bilinen isminin dışında bazı isimleri vardır. Bu isimleri bize bildiren de bizzat Kur'ân-ı Kerîm'in kendisidir. Örneğin Zümer sûresinde Kur'ân-ı Kerîm kendisinden "Ahsen'ül-Hadis" yani sözlerin en güzeli olarak bahsetmektedir.³⁶³ Kur'ân-ı Kerîm'in diğer bir ismi de "Furkan"dır.³⁶⁴ Bu isim hakla batılı, hidayetle sapkınlığı, azgınlıkla rüşdü, helal ile haramı birbirinden ayıran manasına gelmektedir.³⁶⁵ Bu isimlerin dışında Kur'ân-ı Kerîm, kendisine "Kitab",³⁶⁶ "Ruh",³⁶⁷ "Zikr",³⁶⁸ "Hadis"³⁶⁹ gibi adlar vermektedir. Binaenaleyh bu özelliklere sahip olan Kur'ân-ı Kerîm'in, öncelikle ilk muhatapları tarafından net bir şekilde anlaşılan bir kitap olması icap etmektedir. Aksi halde ne derece mantıkî ve iknâ edici olursa olsun maksada ulaştırması, hidâyete erdirmesi düşünülemez. Nitekim müşrik Arapların hiçbiri –Onu tesirsiz hale getirmek için ellerinden geleni yapıyor olmalarına rağmen- Kur'ân'ın anlaşılması, kapalı bir kitap olduğuna dair bir iddiada bulunmamışlardır.³⁷⁰

İnsanoğlu yeryüzünü mesken edindiği günden itibaren kendilerine birçok peygamber gönderilmiş ve bu peygamberler gönderildikleri toplumlara hakikatleri daha açık ve net ifade edebilmeleri için, onlara kendi dilleri ile hitap etmişlerdir.³⁷¹ Bu ilâhî dustûrun gereği olarak, gönderilen kitapların sonuncusu olan Kur'ân-ı Kerîm'de, ilk muhatapları olan Arap toplumunun dili ile nazil olmuştur. Bu hakikat, sebebi ile birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifade edilmektedir: "Biz onu, anlayasınız diye, Arapça bir Kuran olarak indirdik."³⁷² "Böylece şehirlerin anası olan Mekke'de ve çevresinde bulunanları uyarman, şüphe götürmeyen toplanma günü ile uyarman için sana Arapça okunan bir Kitap vahyettik."³⁷³ "Biz bu Kuran'ı yabancı bir dil ile ortaya koysaydık:

³⁶³ 39. Zümer:23.

³⁶⁴ 25. Furkân: 1.

³⁶⁵ İbni Kesîr, *Tefsîru İbni Kesîr*, III, 309.

³⁶⁶ 7. A'râf: 2; 11. Hûd: 1.

³⁶⁷ 42. Şûrâ: 52.

³⁶⁸ 15. Hicr: 6, 9; 16. Nahl:44.

³⁶⁹ 56. Vâkıa: 81.

³⁷⁰ Hasan Yılmaz, *Semantik Analiz Yönteminin Kur'ân'a Uygulanması*, (1. Baskı), Kurav Yayınları, Bursa 2007, s. 23, 25.

³⁷¹ 14. İbrahim: 4.

³⁷² 12. Yûsuf: 2.

³⁷³ 42. Şûrâ: 7.

"Ayetleri uzun açıklanmalı değil miydi? Arab'a yabancı bir dille söylenir mi?" derlerdi.³⁷⁴

Kur'ân-ı Kerîm, okunmasıyla ibadet edilen bir kitaptır. Beşerî zekânın ürünü olan dar kelime ve cümleler, genişlik ve zenginlik yönünden insan ilminin sınırını aşan ilâhî kelimeler ve cümlelerin yerini tutamayacağı için onu tercüme etmek mümkün değildir.³⁷⁵ Böyle bir girişimde bulunulduğu takdirde ise ortaya çıkan esere tercüme değil meâl denildiği gibi, onunla ibadet de mümkün olmamaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûl tarzı ile alakalı diğer bir soru ise, onun, neden bir defada toplu olarak değil de, parça parça indirildiğidir. İnanmayanların da inanmamalarına gerekçe gösterdikleri bu hususu Kur'ân-ı Kerîm şöyle vuzuha kavuşturur: "İnkâr edenler: "Kuran ona bir defada indirilmeliydi" derler. Oysa Biz onu böylece senin kalbine yerleştirmek için azar azar indirir ve onu ağır ağır okuruz."³⁷⁶

Bu sözü söyleyenlerin kimler olduğu hususunda iki görüş vardır. Birinci görüş İbni Abbas'a (r.a.) aittir. O, ayette zikri geçen inkâr edenlerin Kureyş kâfirleri olduğunu savunmaktadır. Diğer görüş ise onların Yahudiler olduklarını ve Kur'ân-ı Kerîm'in tedrici olarak indirilmesi karşısında, neden onun da Tevrat'ın Hz. Musa'ya, İncil'in Hz. İsa'ya, Zebur'un Hz. Davud'a indirildiği gibi bir defada indirilmediğini sorduklarını savunur.³⁷⁷

Kur'ân-ı Kerîm, kendisinden evvelki kutsal kitapların maruz kaldığı tahrifin kendisi için söz konusu olmadığını, kendisinin ilâhî bir koruma altında olduğunu haber vermektedir: "Doğrusu Kitap'ı biz indirdik, onun koruyucusu elbette biziz."³⁷⁸

Bu ayet-i celile, nüzûlünden günümüze arada geçen yüzyıllara rağmen Kur'ân-ı Kerîm'in diğer kutsal kitaplar gibi kapsamlı bir tahrife maruz kalmak şöyle dursun, bir harfinin dahi değişmediği ve değişmeyeceği hususunda bir müjdedir. İnanmayanlara karşı bir meydan okuma mesâbesindeki bu ayet, onlara adeta " Eğer gücünüz yetiyor ise, sizler ile aynı şirke mensup olanların daha önceki kutsal kitaplara yaptığını sizler de Kur'ân'a yapın, Lâkin buna gücünüz yetmez" denilmektedir. Nitekim Allah (c.c.) yüce

³⁷⁴ 41. Fussilet: 44.

³⁷⁵ Sadreddin Yüksel, *Dînî ve İlmî İncelemeler*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1969, s. 115.

³⁷⁶ 25. Furkân: 32.

³⁷⁷ el-Kurtubî, XIII-XIV, 33.

³⁷⁸ 15. Hicr: 9.

kitabının muhtelif ayetlerinde inanmayanlara buna benzer meydan okumalarda bulunmuştur: “Senin için: "Onu uydurdu" diyorlar, öyle mi? De ki: "Öyleyse onun sûrelerine benzer uydurma on sûre meydana getirin, iddianızda samimi iseniz, Allah'tan (c.c.) başka çağırabileceklerinizi de çağırın.”³⁷⁹ “De ki: "İnsanlar ve cinler, birbirine yardımcı olarak bu Kuran'ın bir benzerini ortaya koymak için bir araya gelseler, and olsun ki, yine de benzerini ortaya koyamazlar.”³⁸⁰

Kendisine “Tehaddî” adı verilen bu meydan okuma üslubu, “Kur’ân’ın İcâzî” konusu içerisinde ele alınmaktadır.³⁸¹

Kendisini, “En doğru yola götüren”, “Şifa ve rahmet kaynağı”³⁸² olarak vasıflayan bu yüce kitap, inananların, kendisi ile nasıl bir münasebet içerisinde olması gerektiğini de bildirmiştir. O’nu eline alıp okumak isteyen kişi öncelikle abdest almalı,³⁸³ okuyacağı zaman kovulmuş şeytandan Allah’a (c.c.) sığınmalı,³⁸⁴ ağır ağır okumalıdır.³⁸⁵ Okunduğu vakit işiten kişinin yapması gereken ise, bu ilâhî hitaba iyice kulak verip O’nu hüsn-ü kabûl ile dinlemektir.³⁸⁶

2.4. PEYGAMBERLERE İMAN

Peygamber kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de “Rasul” lafzı ile ifade edilmektedir.³⁸⁷ “Rasul” ise “Allah (c.c.) tarafından, topluma ve bütün insanlığa yeni bir kitap ve şeriat ile gönderilen kişi” anlamına gelir. Çoğulu “Rusûl” olan bu kelime, Kur’ân-ı Kerîm’de “Mürsel” şeklinde de ifade edilmektedir. Hemen hemen aynı manayı içeren “Nebi” kavramına nispetle “Rasul” kavramının kapsamı daha geniştir. Zira her rasul aynı zamanda Nebi’dir ancak, her Nebi rasul değildir.³⁸⁸ Bazı ayetlerde “hikmet” kelimesi de “peygamberlik” anlamında³⁸⁹ kullanılmıştır: “Davut Calut’u öldürdü ve Allah (c.c.) kendisine mülk ve hikmet verdi”³⁹⁰

³⁷⁹ 11. Hûd: 13.

³⁸⁰ 17. İsrâ: 88.

³⁸¹ Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, (1. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2011, s. 23.

³⁸² 17. İsrâ: 9, 82.

³⁸³ 56. Vâkıa: 79.

³⁸⁴ 16. Nahl: 98.

³⁸⁵ 17. İsrâ: 106; 73. Müzzemmil: 4.

³⁸⁶ 7. A'râf: 204.

³⁸⁷ el-İsfahânî, s. 201.

³⁸⁸ Karagöz ve Diğ., 552.

³⁸⁹ Yılmaz, *Semantik Analiz Yönteminin Kur’ân’a Uygulanması*, s. 186.

³⁹⁰ 2. Bakara: 251.

Kur'ân-ı Kerîm'de Rasul veya Nebi olduğu ifade edilen zatların isimleri şöyledir: Adem, İdris, Nuh, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup, Yusuf, Lut, Hud, Salih, Şuayb, Musa, Harun, İlyas, Elyesa, Yûnus, Eyyub, Dâvûd, Süleyman, Zekeriya, Yahya, İsa, Muhammed (a.s.). Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de Nuh, İbrahim, İsmail, Musa, Harun, İsa ve Muhammed (a.s.) hem nebi hem de rasul olarak vasıflandırılmaktadır.³⁹¹ Kur'ân-ı Kerîm'in isimlerini zikrettiği Üzeyr, Lokman ve Zülkarneyn (a.s.) isimli zatların ise peygamber mi velî mi oldukları hakkında net bir bilgi yoktur.³⁹²

2.4.1. Peygamberlere İmanın Mahiyeti

Peygamberlere iman, Allah'ın (c.c.) insanları doğru yola ulaştırmak, onları emir ve yasaklarından haberdar etmek maksadıyla elçiler gönderdiğine inanmak, peygamberlik müessesesinin varlığını kabul etmek, Kur'ân-ı Kerîm'in peygamber olarak nitelediği şahsiyetlerin peygamber olduklarını tasdik etmektir.

Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlere iman etmenin gerekliliğinin vurgulandığı ayetler incelendiği takdirde, dünya hayatı süresince insanoğlunun yapacağı fiillerden hangilerinin doğru hangilerinin yanlış olduğunun tespiti noktasında aklın tek başına fonksiyonel olmadığı gerçeğine ulaşılır. “Biz peygamber göndermedikçe kimseye azap etmeyiz.”³⁹³ ayet-i celilesi bu hakikati vurgulamaktadır. Peygamberlerin öncelikli görevi, insanları Allah'ın (c.c.) varlığına ve birliğine inanmaya davet etmek sûreti ile bu hususta akli desteklemektir. Bununla beraber insanlara, Allah'ın (c.c.) kendilerinden neleri yapıp neleri yapmamalarını istediğini haber verirler. Ahirette hiçbir ferden “bilmiyordum” şeklinde bir mazeretin arkasına saklanmaması için birçok peygamber gönderilmiştir: “Çünkü biz, peygamberler göndermekteyiz.”³⁹⁴ “Senden önce de, kendilerine vahyettiğimiz adamlar gönderdik. Bilmiyorsanız kitap ehline sorun.”³⁹⁵

Kur'ân-ı Kerîm bu peygamberlerin sayıları hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Ancak onların ayetlerde isimleri geçenlerle sınırlı olmadığını, hakkında malumat verilmeyen başka peygamberlerin de var olduğunu ifade etmiştir: “And olsun

³⁹¹ Yusuf Şevki Yavuz (mad. yaz.), “Peygamber” mad., DİA, İstanbul 2007, XXXIV, 257.

³⁹² Aliyyü'l-Kârî, s. 21, 22.

³⁹³ 17. İsrâ: 15.

³⁹⁴ 44. Duhân: 5.

³⁹⁵ 21. Enbiyâ: 7.

ki senden önce birçok peygamberler gönderdik; sana onların kimini anlattık, kimini anlatmadık”³⁹⁶

Rasulullah'(s.a.s.)tan yapılan iki ayrı rivâyetin her birerinde, peygamberlerin adedi hakkında farklı rakamlar zikredilmiştir. Haber-i vâhidin usulu fıkhıta zan ifade ediyor oluşu ile birlikte itikadi konularda zanna itibar edilmemesi, peygamberlerin adedinin tespiti hakkında söz konusu hadislerin dikkate alınmaması sonucunu doğurmuştur. Rivâyet edilen rakamlardan yüksek olanına itibar edildiği takdirde, peygamber olmayan bazı kimseleri de peygamberler içerisine dahil etme riski vardır. Diğer rivâyet dikkate alındığında ise, peygamber olan bazı şahsiyetlerin peygamber olmadığına iddia edilmiş olması gibi bir problem ile karşılaşılabilir. Dolayısıyla bu hususta sergilenebilecek en doğru tavır, O'nların adedi hakkında herhangi bir sınırlamaya gitmemektir.³⁹⁷

Peygamberler hakkında inanılması gereken diğer bir husus ise onların da diğer insanlar gibi birer beşer oluşlarıdır.³⁹⁸ Bu husus Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifade edilmektedir: “Peygamberleri onlara şöyle dedi: Biz ancak sizin gibi birer insanız.”³⁹⁹ Beşer olmalarının neticesi olarak da gaybı bilmemektelerdir: "Size, Allah'ın hazineleri yanımdadır demiyorum; gaybı da bilmem"⁴⁰⁰ Bununla beraber onlar da diğer insanlar gibi, yapmış oldukları şeylerden mesuldürler: “And olsun ki, kendilerine peygamber gönderilenlere soracağız, peygamberlere de soracağız.”⁴⁰¹

Kur'ân-ı Kerîm'in peygamberler hakkında bizlere sunmuş olduğu diğer bir bilgi ise, peygamberlerin beşer oluşları haysiyetiyle pek çok hususta diğer insanlar ile aynı muameleye tabi tutulmalarının yanında, üstlenmiş oldukları ehemmiyetli vazifenin gereği olarak insanlarda bulunmayan bazı imkanlara sahip oluşlarıdır. Onlara verilen en önemli imtiyazlardan biri, gönderilmiş oldukları kavimleri peygamber olduklarına inandırmak için zaman zaman başvurmuş oldukları “mucizeler”dir. Mucizeler, fizik ve tabiat kanunları dışında cereyan eden, mahiyetleri akıl ile kavranılamayan şeylerdir.⁴⁰² İnsanların mucizeler karşısında göstermiş oldukları tavır kişilerin inkâr dereceleri

³⁹⁶ 40. Mü'min: 78.

³⁹⁷ Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid*, s.169, 170.

³⁹⁸ Ömer Neseffî, s. 8.

³⁹⁹ 14. İbrahim: 11.

⁴⁰⁰ 11. Hûd:31.

⁴⁰¹ 7. A'râf: 6.

⁴⁰² Çakan, Solmaz, s.28.

nispetinde değişmektedir. Hz. Musa'(a.s.)nın, kavmini Allah'a (c.c.) daveti esnasında ortaya koymuş olduğu mucizeler karşısında, kavmi içerisindeki insanların farklı algılar içerisinde oluşları Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır: "Allah (c.c.): "Ey Musa (a.s.)! Bırak onu" dedi. Bırakınca, değnek hemen, koşan bir yılan oluverdi. Allah (c.c.): "Onu al, korkma; biz onu yine eski durumuna çevireceğiz. Daha büyük mucizelerimizi sana göstermemiz için elini koltuğunun altına koy da, diğer bir mucize olarak, kusursuz, bembeyaz çıksın" dedi."⁴⁰³"Sonunda sihribazlar: "Biz Musa ve Harun'un (a.s.) Rabbine inandık" deyip secdeye kapandılar. Firavun "Ben size izin vermeden mi O'na inandınız? Doğrusu size sihri öğreten, büyüğünüz odur."⁴⁰⁴

Kanaatimizce bu kabullenmeyişin, sebebi "Allah'a (c.c.) iman" konusunu işlerken ifade etmeye çalıştığımız üzere küfürde aşırı gitmenin neticesi olarak kalplerin ve kulakların mühürlenmiş olması, gözlerde ise perde bulunmasıdır. Diğer bir sebep ise, bu durumdaki kişilerin, sözü edilen mucizelerin, dolayısıyla da o mucizeleri izhâr eden peygamberlerin hakkaniyetini kabul etmeleri durumunda, sahip oldukları dünyevî imkanlardan feragat etmek zorunda kalma ihtimalinden mütevellid endişeleridir.

Konumuz ile ilgili eserlerde, Kur'an ayetlerinde zikri geçenlerin dışında, peygambere yakın olan şahsiyetlerin tanık oldukları birçok mucizeden bahsedilmektedir. Hz. Peygamber'in Kâbe'deki putlara elindeki asâ ile işaret ederek "Hak geldi, batıl yok oldu" buyurması üzerine, putların yere devrilmesi de bunun güzel bir örneğidir.⁴⁰⁵

2.4.1.1. Peygamberlerin Şefaati

Peygamberlere verilen diğer bir salahiyet ise onlara verilmiş olan şefaati yetkisidir. Kur'an-ı Kerim muhtelif vesilelerle şefaati olgusuna sıkça değinmiştir: "Allah'ın (c.c.) katında kendisine izin verilenden başka kimse şefaati edemez."⁴⁰⁶"O gün Rahman'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseden başkasının şefaati fayda vermez."⁴⁰⁷ "Rahman'ın katında bir ahit almış olandan başkası asla şefaatte bulunamayacaktır."⁴⁰⁸ "Allah'ı (c.c.) bırakıp yalvardıkları şeyler, şefaati edemezler. Ancak hakkı bilip ona

⁴⁰³ 20. Tâhâ: 19-23.

⁴⁰⁴ 20. Tâhâ: 70,71.

⁴⁰⁵ Yûsuf Nebhânî, *Huccetullâhi ale'l-Âlemîn fi Mu'cizâti Seyyidi'l-Mürselîn*, Dâru'l-Fikr, tsz. s.452.

⁴⁰⁶ 34. Sebe: 23.

⁴⁰⁷ 20. Tâhâ: 109.

⁴⁰⁸ 19. Meryem:87.

şahitlik edenler bunun dışındadır.”⁴⁰⁹ “Onlar derler ki: "Namaz kılanlardan değildik." "Düşkün kimseyi doyurmuyorduk." "Batıla dalanlarla biz de dalardık. "Ceza gününü yalanlardık." "Ölüm bize o haldeyken geldi." Artık onlara, şefaatchilerin şefaati fayda vermez.”⁴¹⁰ “Zalimlerin ne dostu ne de sözü dinlenecek şefaatchisi olur.”⁴¹¹ “Orada putlarıyla çekişerek: "Vallahi biz apaçık bir sapıklıkta idik; çünkü biz sizi alemlerin Rabbine eşit tutmuştuk; bizi saptıranlar ancak suçlulardır; şimdi şefaatchimiz, yakın bir dostumuz yoktur; keşke geriye bir dönüşümüz olsa da inananlardan olsak" derler.”⁴¹²

Mezkûr ayetler şefaath olgusunun varlığını nefyetmemekte, bilakis onun hak olduğunu ortaya koymakla beraber, bu ehliyete sahip olacak kişilerin ve onu hak edenlerin hangi vasıflara sahip olması gerektiği hakkında fikir vermektedir. Bir kimsenin şefaath etme yetkisine sahip olabilmesi için Allah'ın (c.c.) hoşnutluğunu kazanması ve bizzat O'nun tarafından şefaate ehil kılınması gerekmektedir. Şefaath olunacak kişi ise namazı kılan, mahlukata zulüm etmekten sakınan, ihtiyaç sahiplerini gözetken ve en önemlisi de şefaathin fayda vereceği gün olan ahiret gününün varlığını kabul edenlerden olmalıdır.

Görüldüğü üzere, şefaath konusunun ele alındığı ayetlerde peygamberlerin de bu salahiyete sahip olduğuna dair herhangi bir haber verilmemektedir. Ancak bu konu hakkında zikrolunan ve selef ulemasının da sıhhatleri hususunda ittifak ettikleri hadisler,⁴¹³ O'nların ahiret gününde bu önemli vazifeyi deruhte edeceklerini haber vermektedirler. Haddizatında akıl da, böyle bir vazifeye öncelikli olarak onların hak sahibi olabileceğini öngörmektedir. Burada peygamberlerin şefaathinin hak olduğuna dair sözünü ettiğimiz hadislere birkaç örnek vermek yerinde olacaktır: “Kıyamet gününde benim şefaathim, ümmetimden büyük günah işleyenler içindir.”⁴¹⁴ “ Kıyamet gününde üç zümre şefaath edecektir: Peygamberler, âlimler, şehitler.”⁴¹⁵

⁴⁰⁹ 43. Zuhuf: 86.

⁴¹⁰ 74. Müddessir: 43-48.

⁴¹¹ 40. Mü'min: 18.

⁴¹² 26. Şuarâ: 96-102.

⁴¹³ el-Bâkılânî, Muhammed b. Tayyib, *Temhîdü'l-Evâil ve Telhîsü'd-Delâil*, (3. Baskı), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut 1993, s. 419.

⁴¹⁴ el-Kazvînî, Muhammed b. Yezîd, *Sünenü İbni Mâce* I-IV, Kitâbü'z-Zühd 4310, (1. Baskı), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1998, III-IV, 733.

⁴¹⁵ el-Kazvînî, Kitâbü'z-Zühd 4313, III-IV, 733.

Zikretmiş olduğumuz hadisler aynı zamanda, geçmişte şefaathane olgusunu külliyyen inkâr etmiş olan Mu'tezile mezhebine karşı delil olarak sunulmuşlardır.⁴¹⁶

Peygamberler ile ilgili bilinmesi gereken diğere bir husus ise, her ne kadar bazı ehl-i sünnet âlimlerince hılafına görüş serdedilmiş olsa da,⁴¹⁷ onların tamamının erkekler arasından seçilip gönderilmiş olduğudur. Kur'ân-ı Kerîm bu konuda şöyle buyurmaktadır: "Doğrusu senden önce de kendilerine kitaplar ve belgelerle vahyettiğimiz birtakım adamlar gönderdik."⁴¹⁸ "Senden önce kasabalar halkından şüphesiz, kendilerine vahyettiğimiz birtakım adamlar gönderdik."⁴¹⁹

Ayetlerde sözü edilen peygamberler insanoğlunun yeryüzünde kararlaştığı ilk günden itibaren bu kutsal görevi ifa etmişlerdir. Dolayısıyla, kendisine peygamber gönderilmeyen hiçbir kavim yoktur: "And olsun ki, her ümmete: "Allah'a kulluk edin, azdırcılardan kaçın" diyen peygamber göndermişizdir."⁴²⁰

Allah (c.c.) tarafından mahlukata gönderilen ilk peygamber, aynı zamanda, yaratılan ilk insan olan Adem'dir (a.s.). Zira O'nun zamanında kendisinden başka bir peygamberin varlığına dair herhangi bir bilgi yoktur.⁴²¹ Kur'ân-ı Kerîm Adem'e (a.s.) bu görevin verildiğini "ictebâ" kelimesi ile ifade etmektedir: "Rabbi yine de onu seçip tevbesini kabul etti, ona doğru yolu gösterdi."⁴²²

Kur'ân'ın daha sonraki peygamberler için de kullanmış olduğu bu ifade Hz. Adem'in (a.s.) de bir peygamber olduğunu göstermektedir: "Rabbin seni böylece rüyandaki gibi seçecek, sana rüyaları yorumlamayı öğretecek; daha önce, ataların İbrahim ve İshak'a (a.s.) nimetlerini tamamladığı gibi, sana ve Yakup soyuna da tamamlayacaktır."⁴²³

Kur'ân-ı Kerîm, peygamberlerin sonuncusu⁴²⁴ olarak nitelediği Hz. Muhammed'in diğere peygamberlere nispetle üstünlüğüne işaret eden bir takım vasıflarından bahsetmektedir. Bu vasıflardan biri, O'nun yalnızca belirli bir kavme

⁴¹⁶ Aliyyü'l-Kârî, s. 42.

⁴¹⁷ Aliyyü'l-Kârî, s. 21.

⁴¹⁸ 16. Nahl: 43.

⁴¹⁹ 12. Yûsuf: 109.

⁴²⁰ 16. Nahl: 36.

⁴²¹ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 167.

⁴²² 20. Tâhâ: 122.

⁴²³ 12. Yûsuf: 6.

⁴²⁴ 33. Ahzâb: 40.

değil, bütün insanlığa gönderilmiş bir peygamber⁴²⁵ olmasıdır: “De ki: "Ey insanlar! Doğrusu ben, göklerin ve yerin hükümranı, O'ndan başka tanrı bulunmayan, dirilten ve öldüren Allah'ın (c.c.), hepiniz için gönderdiği peygamberiyim.”⁴²⁶ “Biz seni bütün insanlara ancak müjdeci ve uyarıcı olarak göndermişizdir; fakat insanların çoğu bilmez.”⁴²⁷

Halbuki daha önceki peygamberler belirli topluluklara gönderilmişlerdi: “Hiçbir kent halkını kendilerine öğüt veren uyarıcılar gelmeden yok etmedik. Biz zalim değiliz.”⁴²⁸

Bu vasıf Hz. Muhammed'in peygamberlerin en üstünü olduğuna delil teşkil etmektedir. Ayrıca ehl-i sünnet âlimleri ”Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz”⁴²⁹ ayetinin de bu üstünlüğe delil teşkil ettiği görüşündedirler. Zira en hayırlı ümmete gönderilen peygamberin diğer peygamberlerden üstün olması son derece tabii bir durumdur.⁴³⁰

Kur'ân'ın, kendisi hakkında “Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik.”⁴³¹ buyurduğu Hz. Muhammed'in son peygamber oluşunun tabii bir neticesi olarak, O'nun getirmiş olduğu şeriatin kıyamete kadar devam edecek olması da, O'nu diğer peygamberlerden farklı kılmaktadır.

Peygamberlerden bazılarının haiz olduğu hususi vasıflar olduğu gibi bütün peygamberlerde mevcut olan bir takım vasıflar da vardır. Bunlar sıdk (doğruluk), emanet (güvenilirlik), tebliğ (Hz. Allah'tan aldıklarını hiç noksansız olarak halka ulaştırmak), fetanet (son derece zeki olmak) ve ismet (günah işlemekten korunmuş olmak) olmak üzere beş tanedir.⁴³²

2.4.1.2. Ulu'l-Azm Peygamberler

Ahkâf sûresinin otuz beşinci ayet-i celilesinde peygamberlerden bazıları hakkında “ulu'l-azm” ifadesi kullanılmaktadır “Peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği

⁴²⁵ el-Gazâlî, Muhammed, *Kitâbü'l-Erbeîn fî Usûli'd-Dîn*, (1. Baskı), Dâru'l-Minhâc, Beyrut 2006, s. 52; Ahmet Hamdi Akseki, *Peygamberimiz ve Müslümanlık*, (3. Baskı), Nur Yayınları, Ankara tsz. s. 10, 11.

⁴²⁶ 7. A'râf: 158.

⁴²⁷ 34. Sebe: 28.

⁴²⁸ 26. Şuarâ: 208, 209.

⁴²⁹ 3. Âl-i İmrân: 110.

⁴³⁰ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 172.

⁴³¹ 21. Enbiyâ: 107.

⁴³² Mustafa Necati Bursalı, *Peygamberler Tarihi*, Çelik Yayınevi, İstanbul 1999, s. 7, 8.

gibi sen de sabret⁴³³ Bu ifade “Azim, aksiyon, karar, irade, ve sabır sahibi” anlamına gelmektedir.⁴³⁴ Bu vasfa haiz olan peygamberlerin adedi hususunda ihtilaf vardır. Meşhur kavle göre bu peygamberler; Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed’dir (a.s.).⁴³⁵ Zira Kur’ân-ı Kerîm bu peygamberlerin diğerlerinden farklılığına vurgu yapmaktadır: “Allah (c.c.) Nuh'a (a.s.) buyurduğu şeyleri size de din olarak buyurmuştur. Sana vahyettik; İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya da (a.s.) buyurduk ki: "Dine bağlı kalın, onda ayrılığa düşmeyin.”⁴³⁶ Mekke’de nâzil olan bu ayetlerin akabinde, Medine döneminde inen şu ayet-i celile, sözü edilen azim sahibi peygamberlerin bu beş zat olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. “Peygamberlerden söz almıştık. Senden, Nuh'dan, İbrahim'den, Musa'dan, Meryem oğlu İsa'dan (a.s.) sağlam bir söz almışızdır.”⁴³⁷ İslam davetinin Medine döneminde, ehl-i kitap ile yüzleşilmiş olması ve onların da sözü edilen peygamberlere kıymet veriyor olmaları, müminlerle aralarında var olan ortak bir söze davet esnasında onları etkileyecek şekilde kullanılmıştır. Zira insanoğlu, psikolojik yapısı itibarı ile kıymet verdiği şeylere kıymet verenlere karşı bir sıcaklık hissetme eğilimindedir.

Ayet-i celilede Allah’ın (c.c.) istisnasız, bütün peygamberlerden misak aldığı ifade edilmektedir. Bu misak ile kast olunan ise O’nlarnın, Allah’a (c.c.), her türlü eza, cefa ve güçlülere katlanma ve davalarından hiçbir şekilde dönmeme hususunda söz vermeleridir. Sözü edilen peygamberlerden alınan sağlam söz (misak-ı ğaliz) ise, diğer peygamberlerden alınan sözün yeminle tekit ve teyit edilmiş şeklindedir. Onlardan bu sözün alınması ise, azim ve gayretlerini, sabır ve sebatlarını artırmak gayesine matuftur.⁴³⁸

2.4.1.3. Bütün Peygamberlerin Yerine Getirmekle Yükümlü Oldukları Ortak Görevler

1. Allah’ın (c.c.), kendilerine insanlara ulaştırmaları için bildirmiş olduğu emir, nehiy ve haberleri onlara noksansız olarak tebliğ etmek: “Eğer yüz çevirirlerse, sana düşenin sadece açıkça tebliğ olduğunu bil.”⁴³⁹

⁴³³ 46. Ahkâf: 35.

⁴³⁴ Karagöz ve Diğ., s. 670.

⁴³⁵ İbni Kesîr, *Tefsîru İbni Kesîr*, IV, 173.

⁴³⁶ 42. Şûrâ: 13.

⁴³⁷ 33. Ahzâb: 7.

⁴³⁸ Bursalı, s. 8.

⁴³⁹ 16. Nahl: 82.

2. Müjdelemek (tebşir) ve uyarmak (inzar): “Şüphesiz Biz seni, müjdeci ve uyarıcı olarak, gerçekte gönderdik.”⁴⁴⁰ Bu görevleri icabı ehl-i iman ve ehl-i taati sevap ve Cennet ile müjdelerler: "Ey milletim! Allah'a (c.c.) kulluk edin, ahiret gününe umut besleyin."⁴⁴¹ Ehl-i küfür ve ehl-i isyanı Cehennem ve azap ile korkuturlar: "And olsun ki Nuh'u (a.s.) milletine gönderdik. "Ey milletim! Allah'a (c.c.) kulluk edin, O'ndan başka tanrınız yoktur; doğrusu sizin için büyük günün azabından korkuyorum" dedi."⁴⁴²

3. İnsanların dünya ve ahirete dair ihtiyaç duydukları şeyleri onlara açıklamak (tebyin)⁴⁴³ da peygamberlerin görevleri arasındadır: “Sana da, insanlara gönderilene açıklayasın diye Kuran'ı indirdik. Belki düşünürler.”⁴⁴⁴

Onların bu görevi yerine getirmemeleri durumunda -ki bu muhaldir- dinin hayata geçirilmesi hususunda büyük sıkıntılar ortaya çıkar. Zira insanlara indirilen kutsal kitaplardaki bazı konular açıklanmaya muhtaçtır. Buna İslamın şiarından olup, Kurân-ı Kerîm'de emredilmekle yetinilen, ifa edilmiş şekli ise Peygamber'in (s.a.s.) sünneti sayesinde bilinen namaz ve hac ibadetleri örnek gösterilebilir: “Beni nasıl namaz kılar görüyorsanız öylece namaz kılın”⁴⁴⁵ “Haccın yapılışına ilişkin uygulama, fiil ve davranışlarını benden alın”⁴⁴⁶

2.4.1.4. Peygamberlik Kesbî Değil Vehbîdir

Peygamberlik müessesesi hakkında bilinmesi gereken önemli hususlardan biri de, insanların kendi gayretleri ile bu üstün vasfa ulaşmalarının imkansızlığıdır. İnsanoğlu dünya hayatında kendi çabasıyla pek çok şeye ulaşabilmesine rağmen, bu kutsal görevi elde etmesinin mümkün olmadığı, bizzat Kur'ân-ı Kerîm tarafından haber verilmektedir: “Onlara bir ayet geldiği zaman, "Allah'ın (c.c.) peygamberlerine verilen bize de verilmedikçe inanmayız" derler. Allah (c.c.), peygamberliğini vereceği kimseyi daha iyi bilir.”⁴⁴⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlerin zikredildiği ayetlerden bazılarında, söz konusu ayetin hangi dönemde nâzil olduğunun emarelerini görmek mümkündür. Buna Hz.

⁴⁴⁰ 35. Fâtır: 24.

⁴⁴¹ 29. Ankebût: 36.

⁴⁴² 7. A'râf: 59

⁴⁴³ Ömer Nesefî, s. 8.

⁴⁴⁴ 16. Nahl: 44.

⁴⁴⁵ el-Buhârî, Kitâb'ül-Ezân 596, I-II, 313.

⁴⁴⁶ en-Nesâî, Menâsik 220, V-VI, 298.

⁴⁴⁷ 6. En'âm: 124.

İbrahim ve Hz. Lut'tan bahseden şu ayetler örnek verilebilir. "Bunun üzerine Lut ona inandı ve İbrahim "Doğrusu ben Rabbinin dilediği yere hicret ediyorum, O şüphesiz güçlüdür, Hakim'dir" dedi." ⁴⁴⁸ "Ey Lut! Biz Rabbinin elçileriyiz, onlar sana ilişemeyecekler; geceleyin bir ara, ailenle beraber yola çık; karının dışında kimse geri kalmasin." ⁴⁴⁹ Bu tarz ayetlerin sırf konularına bakılmak sûretiyle, hicretten önce nazil oldukları ve Hz. Peygamber (s.a.s.) ve ashabını psikolojik olarak hicrete hazırlama gayesine mebnî oldukları düşünülebilir. Bununla beraber "Onlara: "Allah'ın indirdiğine ve Peygambere gelin" dendiği zaman, münafıkların senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün." ⁴⁵⁰ "Münafıklar sana gelince: "Senin şüphesiz Allah'ın Peygamberi olduğuna şahadet ederiz" derler. Allah, senin kendisinin peygamberi olduğunu bilir; bunun yanında Allah, ikiyüzlülerin yalancı olduklarını da bilir." ⁴⁵¹ gibi ayetlerin Medenî oldukları açıktır. Zira "münafık" olarak nitelendirilen zümre Mekke döneminde henüz yoktu.

Peygamberler hakkında buraya kadar zikretmiş olduklarımız şu neticeyi vermektedir. Kavimler ilâhî emir ve yasaklar ile imtihan edildikleri gibi bütün peygamberler de gönderildikleri kavimler ile imtihan olunmuşlardır. Kur'ân ayetleri içerisinde peygamberlere âit kıssaların bulunması, menşeyinden Kur'ân'ın nâzil olduğu döneme kadar insan toplumlarının hangi kurallar doğrultusunda işlediğini araştırma noktasında bizlere ışık tutmaktadır. ⁴⁵² Onların her bireri aynı davayı temsil eden, aynı iman ve ibadet esaslarını insanlara telkin eden, ancak gerek asırların gerekse de cemiyetlerin ihtiyaçlarının farklı farklı olması hasebi ile getirmiş oldukları dinler arasında bir takım farklılıklar olan mümtaz şahsiyetlerdir. İnsanları, onlara kendi araştırmaları ve tecrübeleri neticesinde ulaşamayacakları birçok malumatı bildirmek sûreti ile ahiret hayatında karşılaşmaları muhtemel olumsuz neticelerden sakındırdıkları gibi, bu hususları yalnızca bildirmekle yetinmemişler, insanlara tebliğ ettikleri hususların onlarda kalıcı bir hale gelmesi için rehberlik ve örneklik etmişlerdir.

⁴⁴⁸ 29. Ankebût: 26.

⁴⁴⁹ 11. Hûd: 81.

⁴⁵⁰ 4. Nisâ: 61.

⁴⁵¹ 63. Münâfikûn: 1.

⁴⁵² Hikmet Koçyiğit, *Mekkî Ayetlerde Sosyolojik Unsurlar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2010, s. 89, 208.

2.5. AHİRETE İMAN

“Evvel” kelimesinin mukabili olan⁴⁵³ “ahiret” kelimesi ile bu dünyanın sonu⁴⁵⁴ ve ölümlle başlayan,⁴⁵⁵ dünya hayatından farklı ve ebedi olan bir hayat kastedilmektedir. Dini ıstılahta ise “ahiret”, “İsrafil’in (a.s.), Allah’ın (c.c.) emriyle, kıyametin kopması için sûr’a ilk üfleyleşinden ikinci üfleyleşine, sonra da cennetliklerin cennete, cehennemliklerin cehenneme girmelerine kadar olan süre, veya sûr’a ikinci üfürülüşten başlayarak, ebedi olarak sürecek olan zaman” anlamındadır.⁴⁵⁶

Tarihî incelemeler ahiret inancının insanlık tarihi ile yaşıt olduğunu, İslamî manada olmasa da, her toplumda kuvvetli veya zayıf bir şekilde görüldüğünü ortaya koymaktadır. Ahiret ve ölüm ötesine dair fikir yürütme doğu felsefesinde yoğun olarak işlenmesine rağmen, Yunan felsefesi bu konuya dolaylı olarak değinmiştir.⁴⁵⁷ Cahiliye dönemi Arap toplumuna gelince, bu zümre de peygamberliğin evrensel gerçeğinden nasibini almış olmasına rağmen, kendilerine bildirilen ilâhî hakikatler zamanla tesirini yitirmiş ve tahrife uğramıştır. Bu ise İslam’ın ortaya çıkışı esnasında ilâhî hitabın muhatapları olan Arap toplumunun inancının, Kur’ân’ın haber verdiği ahiret inancından oldukça farklı olması sonucunu doğurmuştur.⁴⁵⁸ İslam öncesi cahiliye Arapları felsefeye pek fazla ilgi duymamalarına rağmen “ölüm” söz konusu olduğunda son derece derin düşünüyordular. Öyle ki bu durum “cahiliye şiiri”nin başlıca konusunun “Hulûd” (ebedî yaşam) olması sonucunu doğurmuştu⁴⁵⁹

İslam dininin inanç sistemi içerisinde “ahirete iman” konusu özel bir konuma sahiptir. Zira iman esaslarının ele alındığı birçok ayette bu konu “Allah’a (c.c.) İman” meselesinin hemen akabinde işlenmektedir: “Doğrusu ben, Allah’a (c.c.) inanmayan ve ahireti inkâr eden, bir milletin dinini bırakmışımdır.”⁴⁶⁰ Kur’ân-ı Kerîm’deki anlatımlar temelde “Allah (c.c.) ve Ahiret” merkezli olup Kur’ân’daki tüm konular bu iki konuyla doğrudan veya dolaylı olarak semantik bir bağ ve münâsebet içermektedir.⁴⁶¹

⁴⁵³ el-Isfehâni, s. 22.

⁴⁵⁴ Karagöz ve Diğ., s. 13.

⁴⁵⁵ Cilacı, s. 19.

⁴⁵⁶ Karagöz ve Diğ., s. 13.

⁴⁵⁷ Veysel Güllüce, *Kur’ân-ı Kerîm’de Ahiret İnancının Temelleri*, EKEV Yayınları, Erzurum 2001, s. 5, 41.

⁴⁵⁸ Güllüce, s. 49, 50, 53.

⁴⁵⁹ İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, s. 156.

⁴⁶⁰ 12.Yûsuf: 37.

⁴⁶¹ Yılmaz, *Kur’ân ve Muhtevâsı*, s. 132.

Bu inancın ayetlerde Allah'a (c.c.) imanın peşinden ele alınması, özellikle de Mekkî ayetlerde teferruatlı bir şekilde işlenmesi dikkat çekicidir. Zira Mekke dönemindeki muhatapların ahiret hayatının varlığı fikrine tamamen yabancı olmaları, onların müminlere yapmış oldukları eziyetlerin sonlandırılmasının önünde büyük bir engel teşkil etmekte idi. İman etmeleri sağlanamasa da, zararlarını engellemek mümkündü. Bu ise, onlara ahirette kendilerini bekleyen çetin azabın her fırsatta önlerine koyulması ile mümkün olabilirdi. Nitekim ileride de değineceğimiz üzere, Rasulullahın (s.a.s.), azılı müşriklerden olan Übeyy bin Halef'i, kendisine Cehennemi hatırlatarak def etmesi bu metodun ne derece etkili olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Mekke nüzûllü ayetler içerisinde, ahiret hayatının kişiyi rahatlatan ve imanlı bir şekilde ölmenin ecrine vurguda bulunanların çokluğunun, zor şartlar altında imanda sebat etme gayreti içerisinde olan müminlere ne kadar büyük bir psikolojik motivasyon sağlayacağı âşikârdır.

Medine döneminde nâzil olup da içerisinde ahiret konusunun işlendiği ayetlere nazar edildiğinde, Mekkî ayetlerde içeriğin büyük oranda doldurulmuş olması hasebiyle, yeni karşılaşılan zümrelere hitap edilirken, onlardan, doğrudan bu hakikati kabullenmeleri istendiği göze çarpmaktadır. “Şüphesiz, inananlar, Yahudi olanlar, Hıristiyanlar ve Sabiilerden Allah'a (c.c.) ve ahiret gününe inanıp yararlı iş yapanların ecirleri Rablerinin katındadır. Onlar için artık korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir.”⁴⁶²

Konuyla ilgili Medenî ayetlerde, nüzûl ortamını yansıtan diğer bir husus da, Allah'a (c.c.) iman bölümünde zikrettiğimiz üzere, Mekke döneminde, mümin olmasına rağmen zarurete binaen imanının gereğinin zıddını ikrar etmek zorunda olanlar mevcut iken, bu yeni dönemde bunun tam tersinin, yani şirklerini gizleyip, mümin olduklarını ikrar eden bir gürhün varlığıdır. “İnsanlardan, inanmadıkları halde, "Allah'a ve ahiret gününe inandık" diyenler vardır.”⁴⁶³ Birbirinin tam zıddı olan bu iki durum, İslam davetinin nereden nereye geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Kur'ân'ın ahirete dair konulara çokça değinmesi yönü ile diğer ilâhî ya da gayri ilâhî dinlerin kitaplarından farklılık arz etmesi, bu meselenin Kur'ân'ın asıl

⁴⁶² 2. Bakara: 62.

⁴⁶³ 2. Bakara: 8.

maksatlarından biri olduğunu göstermektedir.⁴⁶⁴ Çoğunlukla kötülüğün iyiliğe galebe çaldığı ve mazlumun zalimden hakkını alamadan göç ettiği dünya hayatında, insanoğlunun iyiliğin karşılığında mükafat, kötülüğün karşılığında da cezanın verileceği bir günü arzulaması ve bu adaletin bu dünyada değilse de öldükten sonra gerçekleşeceğine dair beklentiler, insanoğlunu ahirete inanmaya sevk etmektedir. Günahları ne kadar çok olursa olsun, ebediyen cehennemde kalıp eziyet çekecek dahî olsa, insanoğlu öldükten sonra dirilmeyi istemektedir. Zira insanda bir yaşama içgüdüğü mevcuttur. Bu ölümsüzlük umudu insanı “Bizi geçmişte kim yoktan var etti ise, bir kere daha var etsin” demeye yönlendirir⁴⁶⁵. Kur’ân-ı Kerîm’in bu mesele hakkındaki tutumu insanların bu yöndeki beklentilerini karşılama noktasında oldukça doyurucudur.

Kur’ân-ı Kerîm’de ahiretin varlığını ispata yönelik deliller farklı şekillerde ortaya koyulmaktadır. Halihazırda Allah’(c.c.)ın varlığına inanmış olan kimseler “Biz şüphesiz doğru sözlüyüzdür.”⁴⁶⁶ ayetinin mucibince Allah’ın (c.c.) sözünü en büyük delil kabul etmekte ve O’nun ”Ölen kimseyi Allah'ın (c.c.) diriltmeyeceği üzerine bütün güçleriyle Allah'a (c.c.) yemin ederler. Hayır; öyle değil, ayrılığa düştükleri şeyi onlara açıklamayı, inkâr edenlerin kendilerinin yalancı olduklarını bileceklerini, Allah (c.c.) gerçekten vaat etmiştir, fakat insanların çoğu bilmezler.⁴⁶⁷ sözü gereğince ölümden sonra yeni bir hayatın varlığına inanmaktadırlar.

İnkarcılara yönelik deliller ise daha ziyade aklî muhakemeye teşvik mahiyetindedir. Kur’ân-ı Kerîm Allah (c.c.) için ilk yaratma ile ikinci yaratma arasında kolaylık bakımından herhangi bir fark olmamakla birlikte, insanların zihinlerini, kendilerinden birinin bir işi ilk defa yapmaya güç yetirdiğinde, aynı şeyi ikinci kez yapmakta güçlük çekmeyeceği gerçeğine yönlendirmektedir: “İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi ki hemen apaçık bir hasım kesilir ve kendi yaratılışını unuttur da; "Çürümüş kemikleri kim yaratacak" diyerek, Bize misal vermeye kalkar? De ki: "Onları ilk defa yaratan diriltecektir. O, her türlü yaratmayı bilendir.”⁴⁶⁸

Mücâhid, İkrime, Urve İbn Zübeyr, Süddî ve Katâde’den (r.a.) yapılan rivâyete göre: Übeyy İbn Halef Hz. Peygamber’e gelerek, elindeki çürük kemik parçasını

⁴⁶⁴ Güllüce, s. 67.

⁴⁶⁵ Hans von Aiberg, *Arz'dan Arş'a Sonsuzluk Kulesi*, (2. Baskı), Kit. San Yayınları, İstanbul 1987, s. 21.

⁴⁶⁶ 6. En’âm: 146.

⁴⁶⁷ 16.Nahl: 38, 39.

⁴⁶⁸ 36. Yâsîn: 77-79.

parçalayıp havaya saçmış, daha sonra da: Ey Muhammed (s.a.s.), Allah'ın bunu dirilteceğini mi iddia ediyorsun? Diye sormuş, Hz. Peygamber de: Evet, Allah (c.c.) seni öldürür, sonra diriltir, sonra da cehenneme sürükler, buyurmuş, bunun akabinde bu ayetler nazil olmuştur.⁴⁶⁹

Kur'ân ilk yaratmaya kıyasla yeniden yaratmanın zorluğunu delil göstermekle birlikte, herhangi bir şeyi zıddına çevirebilme⁴⁷⁰ kabiliyetine sahip olanın onu benzerine de çevirebileceğine vurgu yaparak, bunu da yeniden yaratılışın delili olarak sunmaktadır: “De ki: "Onları ilk defa yaratan diriltecektir. O, her türlü yaratmayı bilendir. Yaş ağaçtan size ateş çıkarandır. Ondan ateş yakarsınız.”⁴⁷¹

Bazı mevsimler vardır ki onlarda yeryüzü adeta ölü bir hale gelir. Var olan tüm bitkiler canlılığını yitirip kupkuru bir hale dönüşür. Vakti geldiğinde ise tamamı yeniden hayat bulur. Kur'ân-ı Kerîm yeryüzündeki bu hareketliliğin de yeniden dirilişi doğruladığını ifade eder: “Allah'ın rahmetinin belirtilerine bir bak, yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor? Şüphesiz ölüleri O diriltir. O her şeye Kadir'dir”⁴⁷² “Rüzgarları gönderip de bulutları yürüten Allah'tır (c.c.). Biz bulutları ölü bir yere sürüp, onunla toprağı ölümünden sonra diriltiriz. İnsanları diriltmek de böyledir.”⁴⁷³ “İşte onlara bir delil: Ölü yeri diriltir ve oradan taneler çıkarırız da ondan yerler.”⁴⁷⁴ “Kupkuru gördüğün yeryüzünün Biz ona su indirdiğimiz zaman harekete geçmesi, kabarması, Allah'ın (c.c.) varlığının belgelerindedir. Ona can veren Allah (c.c.) şüphesiz ölüleri de diriltir. Doğrusu O her şeye kadir'dir.”⁴⁷⁵

Uyku hadisesi ve akabindeki uyanma fiili de ahiret hayatının vuku bulacağına dair delildir. Düşünen kimseler bu nevi hadiselerden ibret alırlar, Allah'ın (c.c.) kudreti ile ahiret hayatının gerçekleşeceğine inanmış bulunurlar.⁴⁷⁶ “Geceleyin sizi ölü gibi uyutan, gündüzün yaptıklarınızı bilen, mukadder olan hayat süreniz doluncaya kadar gündüzleri sizi tekrar kaldıran O'dur. Sonra dönüşünüz O'nadır, işlediklerinizi size bildirecektir.”⁴⁷⁷

⁴⁶⁹ İbni Kesîr, *Tefsîru İbni Kesîr*, III, 582.

⁴⁷⁰ İbni Âşûr, XI, 77.

⁴⁷¹ 36. Yâsîn: 79, 80.

⁴⁷² 30. Rûm: 50.

⁴⁷³ 35. Fâtır: 9.

⁴⁷⁴ 36. Yâsîn: 33.

⁴⁷⁵ 41. Fussilet: 39.

⁴⁷⁶ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âli'si ve Tefsîri* I-VIII, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul tsz. VI, 3088.

⁴⁷⁷ 6. En'âm: 60.

Bunun bir örneği KeHF sûresinde anlatılan mağara ashabının başından geçen hadisedir. Senelerce süren ve adeta bir ölüme benzeyen uykunun akabinde, yeniden diriltirmişçesine uyandırılmışlardır: “Mağaranın içinde onları yıllarca uyuttuk; sonra, iki taraftan hangisinin bekledikleri sonucu iyi hesaplamış olduğunu belirtmek için onları uyandırdık.”⁴⁷⁸

Kur’ân-ı Kerîm Allah’ın (c.c.) varlığına da delil göstermiş olduğu Kâinatın varlığının farklı bir yönüne vurgu yaparak, aynı olgunun öldükten sonra dirilmenin hak olduğuna da bir delil teşkil ettiğini ifade etmektedir: “Gökleri, yeri yaratan ve onları yaratmaktan yorulmayan Allah’ın, ölüleri diriltmeye de kadir olduğunu görmezler mi? Evet; O her şeye Kadir’dir.”⁴⁷⁹

Netice olarak bütün âlemleri, uzayda mevcut tüm gezegenleri ve yıldızları yaratan yüce kudretin, öldükten sonra insanı tekrar diriltmesi aklın kabullenemeyeceği bir şey değildir. Her ne kadar duyular ötesi olup gaybî konular arasında olması hasebiyle pozitif bilimlerle ispat edilemese de, Kur’ân-ı Kerîm’in bu konuda vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda zihinsel bir çaba kişiyi doğru inanca götürmeye yetecektir.

2.5.1. Ahiret Hayatının Safhaları

Ahiret hayatının başlangıcı olan ölüm, ebedî hayata açılan bir kapı mahiyetindedir. Bu kapıdan geçmek sûreti ile sonu olmayan bir hayata adım atılmış olunur. Ölüm hadisesinin vuku bulması ile birlikte ahiret gününe dair hadiseler birbirini peşi sıra gelir.

İnsanoğlunun dünya ve ahiret hayatı genel bir bakış ile üç merhaleden ibarettir. Bu merhalelerden ilki dünya hayatı olup, ölümle son bulmaktadır. İkincisi ölüm akabinde başlayıp yeniden dirilişe kadar süren kabir hayatıdır. Üçüncü ve son merhale ise yeniden diriliş ile başlayıp ilelebed devam edecek olan sonsuz hayattır. Bu üç safha Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle ifade edilmektedir: “Sonra onu öldürür ve kabre koyar. Sonra, dilediği zaman onu tekrar diriltir.”⁴⁸⁰

Biz bu çalışmamızda ahiret hayatında vuku bulacak olan hadiseleri daha teferruatlı bir sıralamaya tabi tutarak incelemeyi hedefliyor olmamız hasebi ile daha

⁴⁷⁸ 18. KeHF: 11,12.

⁴⁷⁹ 46. Ahkâf: 33.

⁴⁸⁰ 80. Abese: 21, 22.

detaylı bir taksimat yapmak istiyoruz. Konumuzu teşkil eden merhaleleri ele alırken takip edeceğimiz sıralama ise, Kabir Hayatı, Kıyamet, Ba's, Haşr, Amel Defterlerinin Verilmesi, Hesab, Mizan, Sırat, Cennet, Cehennem şeklinde olacaktır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, insanların yaşamış oldukları dünya hayatının sonu olan ölüm hadisesi ile başlayıp, yeniden dirilişe kadar olan zaman dilimine “Kabir Hayatı” denilmektedir. Kur’ân-ı Kerîm bu süreci “Berzah” olarak isimlendirmektedir.⁴⁸¹ “Onların gerisinde ise, yeniden dirilecekleri güne kadar (süren) bir berzah vardır.”⁴⁸² Akaid eserlerinde bu süreç teferruatlı bir şekilde işlenmiş olup, söz konusu merhalede kafirlerin ve bazı âsi müminlerin azap göreceğinden, tâat ehlinin ise bir takım nimetlere nâil olacağından ve Münker, Nekir adı verilen meleklerin insanları suâle tâbî tutacağından bahsedilmektedir.⁴⁸³ Kişiye, Rabbinin kim olduğu, dininin ne olduğu, nebisinin kim olduğuna dair sorulan bu suallere, insanlar dünya hayatındaki amellerine bağlı olarak ya doğru cevap verecekler, ya da bu sualleri cevapsız bırakacaklardır. Sorulan bu soruları cevapsız bırakanları ise, kabirde sıkıntılı bir süreç beklemektedir.⁴⁸⁴ Kabir hayatına dair bilgiler daha ziyade hadîs-i şerîflerde bulunmakla beraber, Kur’ân-ı Kerîm’de bu konuya yer yer temas etmektedir: “Zulmedenlere, şüphesiz, bundan başka da azap vardır; fakat onların çoğu bilmezler.”⁴⁸⁵

Ali (r.a.), İbni Abbas (r.a.) ve Berâ bin Âzib’in (r.a.), bu ayette geçen “başka azap” ile kast olunanın kabir azabı olduğunu ifade ettikleri nakledilmektedir.⁴⁸⁶

Bu konuyla ilgili diğer bir delil de, Firavun ve adamları hakkında nazil olan şu ayetlerdir: “Allah (c.c.) o adamı kurmak istedikleri tuzaktan korudu. Kötü azap Firavun'un adamlarını sardı. Onlar, sabah akşam ateşe sunulurlar. Kıyamet çattığı gün, "Firavun'un adamlarını azabın en ağırına sokun"denir.”⁴⁸⁷ “Onlar, sabah akşam ateşe sunulurlar” ifadesi berzah âlemine ve kabir azabına işaret etmektedir. Zira ayetin devamında geçmekte olan “Kıyamet çattığı gün, "Firavun'un adamlarını azabın en ağırına sokun" denir” ifadesi, sözü edilen “ateşe sunulma” hadisesinin kıyametten önce olacağını göstermektedir.

⁴⁸¹ Mecd Mekkî, *el-Beyân fi Erkâni'l-İman*, (2. Baskı), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2003, s. 309.

⁴⁸² 23. Müminün: 100.

⁴⁸³ et-Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid*, s. 132, 133.

⁴⁸⁴ Mekkî, s. 309, 310.

⁴⁸⁵ 52. Tûr: 47.

⁴⁸⁶ el-Kurtubî, XVII-XVIII, 79.

⁴⁸⁷ 40. Mümin: 45, 46.

Nuh (a.s.) kavminden bahseden ”Onlar, günahları yüzünden suda boğuldular; ateşe sokuldular, kendilerine Allah’tan (c.c.) başka yardımcı bulamadılar.”⁴⁸⁸ mealindeki ayette geçen “fe udhîlû” (sokuldular) kelimesindeki “fe” harfi, Arapça’da “fâ-i takibiyye” olarak isimlendirilmektedir. Dolayısıyla, sözü edilen hâdise, hiç ara verilmeksizin, hemen gerçekleşmiştir. Boğulmalarının hemen peşinden ateşe sokulmaları, berzah âleminin varlığına işaret etmektedir. Burada Cehennem azabının kastedildiğini düşünmek pek de mümkün görünmemektedir. Zira Cehennem her ne kadar şu anda mevcut olsa da⁴⁸⁹, içi boş bir durumdadır. Orada iskan edecek olanlar ise oraya girmezden evvel, Kıyamet hesap vs. ile yüzleşmek durumundadır.

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere bu ayetlere ilaveten kabirdeki hayata dair bir çok hadis mevcuttur. Hz. Peygamber’in namazda iken yapmış olduğu duada, kabir azabından Allah’a (c.c.) sığındığı rivâyet olunmaktadır.⁴⁹⁰ Bu konudaki diğer bir rivâyet ise Hz. Âişe’nin (r. anhâ) Rasulullah’a (s.a.s.) kabir azabının olup olmadığına dair sorduğu soruya, Hz. Muhammed’in (s.a.s.) verdiği “Evet. Kabir azabı vardır ve haktır” cevabıdır. Hz. Âişe’nin (r. anhâ), bu hadiseden sonra Hz. Peygamber’in kabir azabından Allah’a (c.c.) sığınmadan namaz kıldığını görmediğini söylemiş olması⁴⁹¹ bu azabın varlığı ile beraber, pek de şiddetli olacağını göstermektedir.

Yaratılmış canlıların her bireri için cari olan ölüm hadisesinden Kâinatın da nasibi vardır. Er veya geç, bir gün mutlaka bu dünyanın, yer ve göklerin düzeni bozulacak, dünya hayatı son bulacaktır. Yüce Allah’ın (c.c.) belirlediği zaman gelince, bu hadisenin meydana gelmesine “Kıyamet” denilmektedir. Sözlükte “dikilmek”, “ayağa kalkmak” anlamlarına gelen “kıyamet” lafzı, Allah (c.c.) tarafından ezelde takdir edilen zaman gelince dünyada bulunan tüm canlıların ölmesini ifade ettiği gibi, bu ölümün akabinde tekrar diriltilmeyi, mahşeri ve hesabı da içerisine almaktadır.⁴⁹²

Ayetlerde zikrolunan “sâat” hadisesinin kâim olması anlamına gelen⁴⁹³ ve Kur’ân-ı Kerîm’in yoğun bir şekilde işlediği “kıyamet” hâdisesi hakkındaki ayetlerin çoğu

⁴⁸⁸ 71. Nûh: 25.

⁴⁸⁹ Aliyyü’l-Kârî, s. 43.

⁴⁹⁰ en-Nesâî, Sehih 64, III-IV, 65.

⁴⁹¹ en-Nesâî, Sehih 64, III-IV, 64.s

⁴⁹² Karagöz ve Diğ., s. 378, 379.

⁴⁹³ el-İsfehânî, s. 418.

Mekkî sûreler içerisinde yer aldığı gibi, Mekke nüzûllü müstakil bir sûreye de bu isim (kıyâme) verilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm kıyamet hadisesini yalnızca haber vermekle yetinmemiş, bu mühim mevzunun çeşitli yönlerine de vurgu yapmıştır. En fazla vurgu yapılan husus ise, bu hadisenin gerçekleşme zamanının insanlara gizli oluşu meselesidir: “Senden kıyametin ne zaman gelip çatacağını sorarlar. Nerde senden onu anlatması? Onun bilgisi Rabbine aittir.”⁴⁹⁴ “Kıyamet saatini bilmek ancak Allah'a (c.c.) mahsustur.”⁴⁹⁵ “Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların hükümranlığı kendisinin olan Allah (c.c.) ne yücedir! Kıyamet saatini bilmek O'na aittir.”⁴⁹⁶ “Sana, kıyamet saatinin ne zaman gelip çatacağını soruyorlar, de ki: "Onu ancak Rabbim bilir”⁴⁹⁷

Ayet-i celileler herkesçe merak edilen bu sorunun cevabını yalnızca Allah'ın (c.c.) bildiğini açıkça ifade etmektedir. Hadis eserleri ise Kıyamet'ten önce ortaya çıkacak alametlerden bahseden birçok hadis ihtiva etmektedir. Allah'ın (c.c.) rahmetinin bir göstergesi olan⁴⁹⁸ ve akaid kitaplarında da yoğun olarak ele alınan bu alametlerden bazıları şunlardır: Deccâl, Dâbbet'ül-Arz, Ye'cûc ve Me'cûc'ün ortaya çıkması, İsa'nın (a.s.) semadan nüzûlü, Güneş'in batıdan doğması.⁴⁹⁹

Gerçekleşeceğine inanmayanların ne zaman meydana geleceğine dair şüpheleri ve bu konuda çokça sorular, Kur'ân-ı Kerîmin, kıyamet hadisesinin kati sûrette meydana geleceğine sık sık vurgu yapması neticesini doğurmuştur: “Size söz verilen kıyamet şüphesiz kopacaktır.”⁵⁰⁰ “Kıyamet koptuğunda kimini alçaltacak ve kimini yükseltecek olan o hadisenin yalan olmadığı ortaya çıkacaktır.”⁵⁰¹ “De ki: "Sizi Allah (c.c.) diriltir, sonra öldürür, sonra sizi şüphe götürmeyen kıyamet gününde toplar. Ama insanların çoğu bilmezler.”⁵⁰² “Göğü, kitap dürer gibi dürdüğümüz zaman, yaratmaya ilk başladığımız gibi katımızdan verilmiş bir söz olarak onu tekrar var edeceğiz. Doğrusu Biz yaparız.”⁵⁰³

⁴⁹⁴ 79. Nâziât: 42- 44.

⁴⁹⁵ 31. Lokmân: 34.

⁴⁹⁶ 43. Zuhruf: 85.

⁴⁹⁷ 7. A'râf: 187.

⁴⁹⁸ Mekkî, s. 314.

⁴⁹⁹ Ömer Neseffî, s. 13.

⁵⁰⁰ 77. Mürselât: 7.

⁵⁰¹ 56. Vâkıa: 1-3.

⁵⁰² 45. Câsiye: 26.

⁵⁰³ 21. Enbiyâ: 104.

Vukuu kesin olan ve gerçekleşeceği vakit hiç kimsenin kendisinden kaçışı mümkün olmayan⁵⁰⁴ kıyamet hakkında Kur'ân-ı Kerîm'in verdiği bir diğer bilgi ise, bu büyük hadisenin meydana gelme zamanının son derece yaklaşmış olmasıdır: "İnsanların hesap görme zamanı yaklaştı, fakat onlar hala habersiz, haktan yüz çeviriyorlar."⁵⁰⁵ "Kıyamet yaklaştıkça yaklaşmıştır."⁵⁰⁶ "Ne bilirsin, belki de kıyamet saati yakındır."⁵⁰⁷

Daha önce benzeri görülmemiş müthiş bir hadise olan kıyametin kopuşu⁵⁰⁸ apansız gerçekleşecektir. "Kıyâmeh" kelimesinin sonunda bulunan "he" (üzerine "he" olarak vakıf yapılan "te" harfi) ise bu apansız gelişeye işaret etmektedir.⁵⁰⁹ "Belki aniden gelecek de onları şaşırtacaktır."⁵¹⁰ "Onlar farkında değillerken kıyamet gününün kendilerine ansızın gelmesini mi bekliyorlar?"⁵¹¹ "Çekişip dururlarken kendilerini yakalayacak bir tek çılgılığı beklerler."⁵¹²

Kur'ân-ı Kerîm'in, muhataplarının düşünüp ibret almaları için her fırsatta vurguladığı bir başka husus ise sözü edilen günün sıradan bir gün olmayıp, diğer günlerden farklı oluşudur. Ayetlerde yer alan yoğun kıyamet tasvirleri, o günde, üzerinde yaşadığımız dünyanın korkunç bir hal alarak bambaşka bir çehreye bürüneceğine, gerek dağların gerek gökyüzünün, bu günkü halinden bambaşka bir hal alacağına işaret ettiği gibi, o günün insanlarda sadece manevî ve ruhî bir değişiklik değil, aynı zamanda şekli ve maddî değişikliklere de sebep olacağını hissettirmektedir: "Eğer inkâr ederseniz, gençleri ihtiyarlatan günden nasıl korunursunuz?"⁵¹³

Bütün bu hadiselerin başlangıcı ise "Meleklerle İman" bahsinde mahiyeti hakkında bilgi vermiş olduğumuz, "Sûr" adı verilen alete üfürülmesidir: "Sura bir üfürüş üfürüldüğü, yer ve dağlar kaldırılıp bir vuruşla birbirine çarpıldığı zaman, işte o gün olacak olur, kıyamet kopar. Gök yarılr; o gün düzeni bozulur."⁵¹⁴ "Sûra üfürüldüğü

⁵⁰⁴ 18. Kehf: 53.

⁵⁰⁵ 21. Enbiyâ: 1.

⁵⁰⁶ 53. Necm: 57.

⁵⁰⁷ 42. Şûrâ: 17.

⁵⁰⁸ 54. Kamer: 6.

⁵⁰⁹ el-İsfahânî, s. 418.

⁵¹⁰ 21. Enbiyâ: 40.

⁵¹¹ 43. Zuhuruf: 66.

⁵¹² 36. Yâsîn: 49.

⁵¹³ 73. Müzzemmil: 17.

⁵¹⁴ 69. Hâkka: 13, 16.

gün hepiniz bölük bölük gelirsiniz. Gökler kapı kapı açılacaktır. Dağlar yürütülüp serap olacaktır.”⁵¹⁵

Ayetlerdeki kıyamet sahneleri Kur'an-ı Kerim'deki tasvirlerin en net örneklerini oluşturmaktadır. Sözü edilen büyük hadise, adeta duyu organları ile algılanabilen, gözler önüne serilmiş bir sahne gibi somut bir şekilde canlandırılmıştır. Hâdisenin başlangıcı bu dünyada, sonu ise ahirettedir.⁵¹⁶ “Sûra üfürüldüğü gün hepiniz bölük bölük gelirsiniz. Gökler kapı kapı açılacaktır. Dağlar yürütülüp serap olacaktır.”⁵¹⁷“Yer sarsıldıkça sarsıldığı, dağlar ufalandıkça ufalanıp da toz duman haline geldiği zaman.”⁵¹⁸“Gök, o gün, erimiş maden gibi olur. Dağlar da atılmış pamuğa döner.”⁵¹⁹“Gözün kamaştığı, ayın tutulduğu, güneş ve ayın bir araya getirildiği zaman, işte o gün insan: "kaçacak yer nerede?" der.”⁵²⁰“Sana dağları sorarlar; de ki: "Rabbim onları ufalayıp savuracak, yerlerini düz, kuru bir toprak haline getirecek; orada ne çukur, ne tümsek göreceksin.”⁵²¹“O gün insanlar, ateş etrafında çırpınıp dökülen pervaneye dönecekler. Dağlar, atılmış renkli yüne benzeyecekler.”⁵²²

Daha önce ifade ettiğimiz üzere “kıyamet” kelimesi yeryüzündeki tüm canlıların ölmesini ifade etmekle beraber, tekrar diriltilmeyi, mahşeri ve hesabı da içerisine almaktadır. Kur'an-ı Kerim o gün herkesin hesabının ayrı ayrı görüleceğini haber verir:“Kıyamet günü hepsi O'na tek olarak gelecektir.”⁵²³

İnsanların dünya hayatında işledikleri ameller yüzlerine yansımış haldedir: “Allah'a (c.c.) karşı yalan uyduranların, kıyamet günü, yüzlerinin simsiyah olduğunu görürsün. Böbürlenlenler için cehennemde bir durak olmaz olur mu?”⁵²⁴

İnsanoğlu, her ne kadar, üzerinde muhteşem bir şekilde durmakta olan gökyüzünün, yeryüzünün çivisi mesabesindeki dağların, bir gün gelip mevcut halini değiştireceğini idrak etmekte güçlük çekse de, bu konu ile ilgili ayetler malum

⁵¹⁵ 78. Nebe: 18, 20.

⁵¹⁶ Kutub, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, (Terc. : Mehmet Yolcu), Çizgi Yayınları, tsz. s. 59, 61.

⁵¹⁷ 78. Nebe: 18-20.

⁵¹⁸ 56. Vâkıa: 5,6.

⁵¹⁹ 70. Meâric: 8, 9.

⁵²⁰ 75. Kıyâme: 7-10.

⁵²¹ 20. Tâhâ: 105-107.

⁵²² 101. Kâria: 4, 5.

⁵²³ 19. Meryem: 95.

⁵²⁴ 39. Zümer: 60.

hadisenin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Bu hadisenin gerçekleşeceğine inanmak ise, ahirete imanın önemli bir cüz'ünü teşkil etmektedir.

Allah (c.c.) tarafından hayatlarının kendilerine iâde edilerek diriltilmelerinin⁵²⁵ akabinde ölümlerinin kabirlerinden çıkarılmaları,⁵²⁶ manasına gelen ve ahirete iman konusunun girişinde ayetler ışığında değinmiş olduğumuz “ba’s” hadisesi daha önce de ifade ettiğimiz üzere “kıyamet” kelimesinin ıstılahî anlamı içerisinde mevcuttur. Akaid kitapları Allah'ın (c.c.) cesetleri daha önce oldukları heyet üzere yeniden meydana getirmesinin mümkünâtını reddedenlere verilmiş birçok cevap içermektedir.⁵²⁷ Konunun daha önce işlenmiş olması hasebiyle, bu başlık altında söz konusu terimin doğrudan zikredildiği ayetlerden birkaç misal vermekle yetineceğiz: “Sûra üflenince, kabirlerinden Rablerine koşarak çıkarlar. "Vah halimize! Yattığımız yerden bizi kim kaldırdı?" derler. Onlara: "İşte Rahman olan Allah'ın (c.c.) vaat ettiği budur, peygamberler doğru söylemişlerdi" denir.”⁵²⁸ “Bunlar, yalnız Allah'ın (c.c.) gerçek olduğunu, ölümlerini dirilttiğini, gücünün her şeye yettiğini, şüphe götürmeyen kıyamet saatinin geleceğini, Allah'ın (c.c.) kabirlerde olanı dirilteceğini gösterir.”⁵²⁹

“Ba’s hadisesinin akabinde, mahlukatın dünya hayatında işlemiş oldukları şeylerin hesabını vermek üzere, bir mekânda bir araya getirilmeleri” anlamına gelen “haşr” olgusu, Kur’ân ayetlerinin açıkça delalet ettiği, gerçekleşeceğine şük ve şüphe olmayan bir meseledir.⁵³⁰

“Haşr” kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de müstakil bir sûreye isim olmuştur. Ancak söz konusu kavram malum sûrede “sürgün” anlamında kullanılmış olup, Benî Nâdir Yahudilerinin sürgün edilmesini ifade etmektedir.⁵³¹ Konumuz olan “haşr” ise Kur’ân’da geniş bir şekilde ele alınmış olup gerek o günün dehşeti ve azameti gerek o günde mahlukatın muhtelif sınıflarının vaziyeti ayrı ayrı ele alınmıştır: “Bir gün dağları yürütürüz de yeri dümdüz görürsün. Hiçbirini bırakmaksızın diriltip bir araya toplarız.”⁵³² “Gözleri dalgın dalgın, çekirgeler gibi yayılmış, o çağırana koşarak kabirlerden

⁵²⁵ Ahmed Ebû Hakâ, *Mu’cemü’n-Nefâis*, (1. Baskı), Dâru’n-Nefâis, Beyrut 2007, s. 93.

⁵²⁶ Mekkî, s. 326.

⁵²⁷ el-Îcî, s. 372.

⁵²⁸ 36. Yâsîn: 51, 52.

⁵²⁹ 22. Hacc: 6, 7.

⁵³⁰ Mekkî, s. 332.

⁵³¹ Elmalılı, VII, 476.

⁵³² 18. Kehf: 47.

çıkarlar. İnkârcılar: "Bu, zorlu bir gündür" derler."⁵³³ "Ahiretin azabından korkanlara, bunda, hiç şüphesiz ibret vardır. Bu, insanların toplanacağı gündür; bu, görülecek bir gündür."⁵³⁴

Müttakilerin binitler üzerinde, ameli az olanların yürür bir halde olacağı⁵³⁵ haşirde, kafirlerin vaziyetleri hakkında bir takım tasvirler mevcuttur: "Onların hepsini bir gün toplarız, sonra, puta tapanlara, "Siz ve putlarınız yerlerinize! deyip onları birbirlerinden ayırırız. Putları ise: "Bize tapmıyordunuz ki. Allah (c.c.), sizinle bizim aramızda şahit olarak yeter. Sizin tapınmanızdan bizim haberimiz yoktu" derler."⁵³⁶ "Sûra üflendiği gün, işte o gün, suçluları gözleri korkudan göğermiş olarak toplarız."⁵³⁷ "Kim de beni anmaktan yüz çevirirse şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onu, kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz."⁵³⁸ "Kimleri de saptırırsa, artık onlar için Allah'tan (c.c.) başka dostlar bulamazsın. Biz onları kıyamet günü yüzükoyun, körler, dilsizler ve sağırlar olarak haşrederiz."⁵³⁹

Yüzükoyun bir şekilde haşrolunmanın keyfiyeti Peygamber'e (s.a.s.) sorulmuş, O da dünyada dört ayağı üzerinde yürüyen canlıları misal vermiştir.⁵⁴⁰ Bu nevi etkileyici hadiselerin yaşanacağı mahşer günü hakkında Kur'ân-ı Kerîm "yevm'üt-teğâbün" (aldanma günü) ifadesini kullanmaktadır. "ğabn" kelimesi İslam hukukunda alışverişte yapılan aldatmayı ifade etmektedir. Allah (c.c.) ve kulları arasında vaki olan ve muhtelif ayetlerde zikrolunan alışverişte ğabn bulunup bulunmadığı o gün ortaya çıkacağı için böyle isimlendirilmiştir.⁵⁴¹ Kâfirlerin aldanması, iman etmemeleri sebebiyledir. Müminler ise ihsan etme hususunda noksanlık göstererek aldanmışlardır:⁵⁴² "Toplanma günü için, sizi bir araya getirdiği zaman, işte o, kimin aldandığının ortaya çıkacağı gündür"⁵⁴³

⁵³³ 54. Kamer: 7, 8.

⁵³⁴ 11. Hûd: 103.

⁵³⁵ İbrahim b. Muhammed el-Bâcûrî, *Fethu'l-Mecid*, (1. Baskı), Mektebetü Dâri'l-Beyrûtî, Dımaşk 2002, s. 407.

⁵³⁶ 10. Yûnus: 28, 29.

⁵³⁷ 20. Tâhâ: 102.

⁵³⁸ 20. Tâhâ: 124.

⁵³⁹ 17. İsrâ: 97.

⁵⁴⁰ el-Buhârî, *Kitâbü'r-Rikâk* 1388, VII-IX, 489.

⁵⁴¹ Elmalılı, VIII, 90.

⁵⁴² Hasan Hüseyin Özkazancıgil, *Kur'ân Kelimeleri Sözlüğü*, Birleşik Dağıtım, Ankara tsz, s. 305.

⁵⁴³ 64. Teğâbün: 9.

Hayvanların da, dünya hayatında gerek kendi aralarında vâkî haksızlıklar, gerek insanlarca kendilerine yapılan darb, gücünün yeteceğinden fazla yük yüklenmesi vb. zulümler sebebiyle aralarında hüküm verilmek üzere haşrolunacakları ⁵⁴⁴ bildirilmektedir: “Yerde yürüyen hayvanlar ve kanatlarıyla uçan kuşlar da ancak sizin gibi birer toplulukturlar. Kitap'da Biz hiçbir şeyi eksik bırakmadık; onlar sonra Rablerine toplanacaklardır.” ⁵⁴⁵

Kâfirler mahşer gününde dünyada işlemiş oldukları amellerden dolayı pişmanlıklarını izhâr ederler: “O gün kişi elleriyle sunduğuna bakar ve inkârcı da: "Keşke toprak olaydım" der.”⁵⁴⁶

Bu sözü söylemelerinin sebebi ise, hesapları görüldükten sonra kendilerine “toprak olun” şeklinde nida edilecek olan hayvanlara⁵⁴⁷ imrenmeleri, ve kendilerini bekleyen kötü akıbetten doğan korkularındır. Dünya hayatındaki sınır tanımayan kibirleri, ahirette zelil bir halde haşrolunmalarına ve dünyada iken insanlarca zelil kabul edilen hayvanata gıpta etmelerine sebep olmuştur.

İnsanların bir araya toplanmasının akabinde, kendilerine, dünyada iken yapmış oldukları amellerin bulunduğu defterlerin dağıtılması safhası gelmektedir. ⁵⁴⁸ Sözü edilen defterlerin dünyadaki defterler gibi mi yoksa daha farklı bir keyfiyete sahip mi oldukları hakkında herhangi bir bilgi olmaması sebebiyle, bu hususla ilgili herhangi bir teşbihte bulunmak pek de isabetli olmayacaktır.

Her insanın bizzat kendi eline teslim edilecek olan bu defterlerde, o kişinin işlemiş olduğu her nevi amel kayıtlı bulunacaktır. Zira içerisinde yazılı olanlar dünya hayatında iken insanı adeta gölgesi imiş gibi takip eden Kirâmen Kâtibîn tarafından yazılmıştır: ⁵⁴⁹ “Amel defteri ortaya konunca, suçluların onda yazılı olanlardan korktuklarını görürsün, "Vah bize, eyvah bize! Bu defter nasıl olmuş da küçük büyük bir şey bırakmadan hepsini saymış!" derler. İşlediklerini hazır bulurlar. Rabbin kimseye haksızlık etmez” ⁵⁵⁰

⁵⁴⁴ Mekkî, s. 332, 333.

⁵⁴⁵ 6. En'âm: 38.

⁵⁴⁶ 78. Nebe: 40.

⁵⁴⁷ Mekkî, s. 333.

⁵⁴⁸ Aliyyü'l-Kârî, s. 40.

⁵⁴⁹ el-Kurtubî, IX-X, 428.

⁵⁵⁰ 18. Kehf: 49.

Ayet-i celile’de zikredilen “sağîra” (küçük) ifadesi ile kâfirlerin tebessüm etmek sûreti ile müminlerle alay etmeleri, “kebîra” (büyük) lafzı ile de onlarla kahkaha atarak eğlenmeleri kast edilmektedir.⁵⁵¹

Amel defterleri insanlara dağıtıldığında, onlardan dünya hayatında iken okuma bilmeyenlere dahi okuma istidadı verilecektir.⁵⁵² “Her insanın boynuna işlediklerini dolarız ve kıyamet günü açılmış bulacağı Kitap’ı önüne çıkarırız. “Kitabını oku, bugün, hesap görücü olarak sen kendine yetersin.”⁵⁵³

İnsanlar kendilerine amel defterlerinin verilişi esnasında da farklı muamelelere tâbî tutulacaklardır. Zira malum defterler müminlere sağ taraflarından, kâfirlere sollarından ve arkalarından verilecektir.⁵⁵⁴ “Amel defteri kendisine sağından verilen kimse, kolay geçireceği bir hesaba çekilir ve arkadaşlarının yanına sevinçle döner.”⁵⁵⁵ “Fakat kitabı kendisine solundan verilen kimse: “Kitabım keşke bana verilmeseydi; keşke hesabımın ne olduğunu bilmeseydim; bu iş keşke son bulmuş olsaydı; malım bana fayda vermedi; gücüm de kalmadı” der.”⁵⁵⁶ “Ama amel defteri kendisine arkasından verilen kimse: “Mahvoldum” diye bağırır ve çılgın alevli cehenneme girer.”⁵⁵⁷

Defterlerin arkadan verilmesinin keyfiyeti bilinmemekle beraber, kişinin sol elini kendi göğsünden içeriye sokup sırtından çıkarması şeklinde gerçekleşeceğini söyleyenler olmuştur.⁵⁵⁸ Bu muameleye maruz kalacak olanların ise kâfirlerden hususiyle kendilerine kitap verilip de Ondaki hükümlerden yüz çevirmek sûreti ile Onu arkalarına atıp, az bir bedel mukabilinde satanlar olduğunu ifade edenler vardır.⁵⁵⁹ Bu tespitin doğru olma ihtimali yüksektir. Zira farklı bir muameleye ancak farklı bir amel ile müstehak olunur. Bu durum Allah’ın (c.c.) adalet terazisinin son derece hassas olup en ufak amelin dahî karşılıksız kalmayacağını göstergesidir.

⁵⁵¹ es-Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, V, 401.

⁵⁵² Mekkî, s. 358.

⁵⁵³ 17. İsrâ: 13, 14.

⁵⁵⁴ Taftâzânî, *Şerhu’l- Akâid*, s. 137.

⁵⁵⁵ 84. İnşikâk: 7, 9.

⁵⁵⁶ 69. Hâkka: 25, 29.

⁵⁵⁷ 84. İnşikâk: 10, 12.

⁵⁵⁸ Aliyyü’l-Kârî, s. 40.

⁵⁵⁹ Mekkî, s. 361.

Hesap kelimesi, mahlukattan akıl sahibi olanların dünya hayatında işlemiş oldukları fiillerden dolayı hesap vereceği günü ifade etmektedir.⁵⁶⁰ İnsanoğlu dünya hayatında her ne ile meşgul olursa olsun bir gün gelip yaptıklarının bedeli ile yüzleşeceği bir gerçektir. Dünya hayatında geçen her an, her saniye, insanoğlunu bu büyük güne biraz daha yaklaştırmaktadır. Sözü edilen gün, kafirlerin inkâr etmek sûretiyle bir ömür boyu göz ardı ettiği, inananların ise geleceğinden emin olmaları sebebiyle her an hazırlıklı olmaya gayret gösterdikleri, tüm mahlukatın hesabının görüleceği gündür.

Cinler de dahil⁵⁶¹ akıl sahiplerinin hesabı bizzat onları yoktan var eden Allah (c.c.) tarafından, onlarla Rableri arasında hiçbir vasıta olmaksızın,⁵⁶² serî bir şekilde görülecektir.⁵⁶³“Bugün herkese, kazandığının karşılığı verilir. Bugün haksızlık yoktur. Doğrusu Allah (c.c.), hesabı çabuk görendir.”⁵⁶⁴

Hesap verecek olanlar işlemiş oldukları amellerin iyi veya kötü olması nispetinde zorluk ve kolaylık göreceklerdir. Bu ise, bir önceki başlık altında değindiğimiz üzere, amel defterlerinin kendilerine verilisinin akabinde gerçekleşecektir. Mümin ise o güne hazırlıklı olmanın özgüveni içerisinde, kendinden emindir: “Kitabı sağından verilen; “Alın, kitabımı okuyun, doğrusu bir hesaplaşma ile karşılaşacağımı umuyordum” der.”⁵⁶⁵

Hesap günü gelip çattığında Allah’ın (c.c.) mahlukat hakkındaki hükmüne hiçbir şekilde itiraz edilemeyecektir. Zira, yapıp edilen her şey amel defterlerinde bir bir sayılmış, bununla da yetinilmemiş, bir çok şahit tutulmuştur. Peygamberler de bu şahitler arasındadır.⁵⁶⁶ “Her ümmetten bir şahit göndereceğimiz gün, artık ne kâfir olanlara (özür dilemelerine) izin verilir ne de onların özür dilemeleri istenir.”⁵⁶⁷

Bir diğer şahit ise, meleklere iman bahsinde de zikrettiğimiz üzere, o gün her insanın yanında bulunacak olan görevli melektir. Peygamberlerin ve meleklerin dışında, insanoğlunun üzerinde doğup da ömrünü geçirdiği ve nihayet, hayatı son bulup rûhu

⁵⁶⁰ Mekkî, s. 351.

⁵⁶¹ Aliyyü'l-Kârî, s. 39.

⁵⁶² Mekkî, s. 351.

⁵⁶³ 13. Ra'd: 41.

⁵⁶⁴ 40. Mümin: 17.

⁵⁶⁵ 69. Hâkka: 19, 20.

⁵⁶⁶ Mekkî, s. 354.

⁵⁶⁷ 16. Nahl: 84.

kabzolunduktan sonra kendisine defnolunup, daha sonra da çıkarılarak ba's olunduğu yeryüzü de hesap gününde insanın amellerine şahitlik edecektir: “İşte o gün (yer) haberlerini anlatır.”⁵⁶⁸

O günde insanoğlunu en aciz bırakacak olan şahitlik ise, dünyada iken, söz konusu ameller kendileriyle işlenen azaların şahitliğidir: “O gün onların ağızlarını mühürleriz; yaptıklarını bize elleri anlatır, ayakları da şahitlik eder.”⁵⁶⁹

Bu şahitlerin gölgesinde hesabı görülen insanoğlu, artık önüne serilen amellerin tartılması işlemine tanıklık edecektir.

Mizan, amellerin miktarını gösteren bir şeydir ki, keyfiyetini akıl ile idrak etmek⁵⁷⁰ mahiyetini tasavvur etmek mümkün değildir. Zira ameller ağırlık veya hafiflik gibi vasıfları olmayan arazlardır.⁵⁷¹ Allah'ın (c.c.), amellerin ağırlığınca cisimler yaratıp, amellere mukabil bu cisimlerin tartılacağını söyleyenler olmuştur.⁵⁷²

Ayet-i celileler hesabın görülmesinin akabinde, Allah'ın (c.c.), hesap esnasında kullarının önlerine koymuş olduğu iyi ve kötü amellerin tartılması için son derece hassas teraziler kurduracağını haber vermektedirler: “Gerçek tartı kıyamet günündedir.”⁵⁷³ “Kıyamet günü doğru teraziler kurarız; hiçbir kimse hiçbir haksızlığa uğratılmaz. Hardal tanesi kadar olsa bile yapılanı ortaya koyarız. Hesap gören olarak biz yeteriz.”⁵⁷⁴

Bazı kimseler için vezin tutulmayacağını haber verildiği ayet-i celile ise müfessirlerce “Biz onların tartılarını ağırlaştırmayacağız” şeklinde yorumlanmıştır. Sözü edilen kişiler ise terazileri hayırdan yoksun olan kimselerdir ki, onlar da ameli merdûd ve hatalı olmasına rağmen, amelinin makbul olup davranışlarının hatasız olduğunu zanneden kişilerdir.⁵⁷⁵ “Bunlar işte o kimselerdir ki Rablarının ayetlerine ve likâsına küfretmişlerdir de hayır namına yaptıkları bütün amelleri heder olmuştur, artık Kıyamet günü biz onlara hiç bir vezin tutturmayız.”⁵⁷⁶

⁵⁶⁸ 99. Zilzâl: 4.

⁵⁶⁹ 36. Yâsîn: 65.

⁵⁷⁰ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 137.

⁵⁷¹ Aliyyü'l-Kârî, s. 41.

⁵⁷² el-Bâcûrî, s. 430.

⁵⁷³ 7. A'râf: 8.

⁵⁷⁴ 21. Enbiyâ: 47.

⁵⁷⁵ İbni Kesîr, III, 108.

⁵⁷⁶ 18. Kehf: 105.

Amellerin tartılışı esnasında, insanoğlunun dünya hayatında hayırdan veya şerden, önem vermediği en ufak şeyler dahî değerlendirilecek ve kulun ebedi hayatının şekillenmesine tesir edecektir. Bu durum Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Lokman’ın, oğluna yaptığı tavsiyelerde de dikkat çekmektedir: “Lokman (a.s.): "Ey oğulcuğum! İşlediğin şey, bir hardal tanesi ağırlığımca olsa da, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, Allah (c.c.) onu getirip meydana kor. Doğrusu Allah (c.c.) Latif'tir, haberdardır.”⁵⁷⁷

Bazen amellerin mizandaki ağırlığı, onları yerine getirirken çekilen meşakkatle ters orantılı olabilmektedir. Örneğin dil ile söylenişi son derece kolay olan Allah’(c.c.)ı tesbih ve Ona hamd manası içeren kelimeler, mizanda oldukça ağır basacaklardır.⁵⁷⁸

Diğer ahiret ahvâlinde olduğu gibi, mizan esnasında da insanlar birbirlerinden farklı muamele göreceklendir. Bu ise, kişinin terazideki amellerinin ağır veya hafif oluşu ile ilgilidir.

İlk zümre, terazileri ağır basanlardır ki, onlar müminlerdir⁵⁷⁹ ve cennete girmeye hak kazanmışlardır: “Tartıları ağır gelenler, işte onlar kurtulanlardır.”⁵⁸⁰ “Ama tartıları ağır gelen kimse hoş bir hayat içinde olacaktır.”⁵⁸¹

İkinci zümre ise kafirlerdir.⁵⁸² Tartıda iyilikleri kötülüklerine nispetle hafif gelmiştir: “Tartıları hafif gelenler ise, Onların yeri bir çukurdur. O çukurun ne olduğunu sen bilir misin? O, kızgın bir ateştir.”⁵⁸³ “Tartıları hafif gelenler, ayetlerimize yaptıkları haksızlıklardan ötürü kendilerini mahvetmiş olanlardır.”⁵⁸⁴

Kur’ân-ı Kerîm ahirette korku ile ümit arasında, kendileri hakkında verilecek hükmü bekleyen bir topluluktan bahsetmektedir. “A’râf halkı” diye isimlendirilen bu zümre, cennetlikleri ve cehennemlikleri yüzlerinden tanımaktadırlar: “İki taraf arasında bir perde ve burçlar üzerinde her iki tarafı da simalarından tanıyan adamlar vardır; cennetliklere, “Size selam olsun” derler. Bunlar henüz girmeyen fakat cenneti uman

⁵⁷⁷ 31. Lokmân: 16.

⁵⁷⁸ İbni Kesîr, III, 181.

⁵⁷⁹ el-Bâcûrî, s. 430.

⁵⁸⁰ 7. A’râf: 8.

⁵⁸¹ 101. Kâria: 6, 7.

⁵⁸² el-Bâcûrî, s. 430.

⁵⁸³ 101. Kâria: 8, 11.

⁵⁸⁴ 7. A’râf: 9.

kimselerdir. Gözleri cehennemlikler yönüne çevrilince: “Rabbimiz! Bizi zalimlerle beraber bulundurma” derler.”⁵⁸⁵

Müfessirlerin birçoğu, bu insanların, tartı işlemi esnasında iyi ve kötü amelleri birbirine denk olup da, haklarında verilecek hükmü bekleyen insanlar olduklarını söylemektedirler.⁵⁸⁶ Ayetin, onların cenneti ümit etmekle beraber, cehenneme gitme ihtimallerinin de bulunduğunu ifade ediyor olması, müfessirlerin bu iddialarındaki hareket noktalarıdır. Bu zümrenin akıbeti hakkında ise, herhangi bir malumat verilmemektedir. Ancak, Allah’ın (c.c.) onlara mahşer ashabını yüzlerinden tanımak gibi özel bir kabiliyet bahşetmesi, onlar hakkında hayırlı bir muamelenin vuku bulacağını hissettirmektedir.

Kişinin ebedi ahiret hayatının ne şekilde geçeceğinin tespitinde en hassas merhale olan “amellerin tartılması”nın akabinde, her bir mükellef ebedi hayatının başlangıç mahalline doğru yola koyulacaktır. Ancak o mahalle ulaşmak da başlıbaşına bir meseledir.

Ahirete iman kapsamında inanılması gereken diğer bir husus da “sırat” tır. “Cehennem üzerine kurulmuş, başı mahşer arzında, sonu ise cennette olan bir köprüdür ki cennetlikleri cennete ulaştırır, cehennem ehli ise onun üzerinden cehenneme düşerler.”⁵⁸⁷ şeklinde nitelenen bu köprünün varlığına dair birçok hadis olmasına rağmen⁵⁸⁸ ayetlerde bu konuya fazla değinilmemiştir. Meryem sûresindeki şu ayet-i celile ismen zikretmemekle beraber bu köprünün varlığına işaret eder: “Sizden cehenneme uğramayacak yoktur. Bu, Rabbinin yapmayı üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra Biz Allah'a (c.c.) karşı gelmekten sakınmış olanları kurtarır, zalimleri de orada diz üstü çökmüş olarak bırakırız.”⁵⁸⁹

Hadis-i şeriflerde kıldan ince kılıçtan keskin⁵⁹⁰ olduğu haber verilen Sırat köprüsünün üzerinden geçecek olanların süratleri amelleri nispetinde farklılık arz etmektedir. Bu köprüden insanlardan bazıları göz açıp kapayıncaya kadar, kimileri

⁵⁸⁵ 7. A'râf: 46, 47.

⁵⁸⁶ Mekkî, s. 366.

⁵⁸⁷ Mekkî, s. 368.

⁵⁸⁸ Buhârî, Kitâbü'r-Rikâk 1434, V-IX, 502.

⁵⁸⁹ 19. Meryem: 71, 72.

⁵⁹⁰ Müslim, Kitâbü'l-İman 302, I, 170.

şimşek, kimileri rüzgar gibi, bir kısmı yürüyerek, bir kısmı ise sürünerek geçecektir.⁵⁹¹ Bir kısmı ise, başta da belirttiğimiz gibi, geçemeyip cehenneme düşecektir.⁵⁹² Karşı tarafa ulaşabilmek imtihanın kazanıldığını gösterdiği gibi, düşmek de kaybedildiğine işarettir. Şimdiden sonrası ise vaad veya vaîd ile yüzleşme zamanıdır.

2.5.1.1. Ahiret Hayatının Son Safhası Cennet-Cehennem

Cennet ilâhî imtihanı kazananların emeklerinin semeresini göreceği yerdir. "Allah'ın(c.c.) iyi, salih, sakınan, mümin kulları için hazırlamış olduğu sevap yurdudur."⁵⁹³ Kur'ân-ı Kerîm'de gerek diğer isimleri, gerekse de içerisinde bulunan nimetlerin vasıfları, tafsilatlı bir şekilde zikredilmiştir. Bu sebeple varlığına iman edilmesi şart olan hususlardan olup, şu anda mevcuttur. Alimler bunu, "Sakınanlar için hazırlanmıştır" ayet-i celilesi⁵⁹⁴ ile beraber Hz. Adem ve Hz. Havva'nın Cennet'e yerleştirilip daha sonra oradan çıkarılmış olmalarına dayandırmaktadırlar.⁵⁹⁵

Kur'ân-ı Kerîm ahiret hayatının zevk ve saadetini ifade ederken genelde "Cennet" kavramını kullanır. Bazıları onun ilk muhataplarının yaşadığı belde olan Arabistan'ın çorak bir yer olması sebebiyle orada yaşayanların en büyük arzularının bağ ve bahçeler olduğunu, bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm'in sık sık buna benzer tasvirlerde bulunduğunu söylemektedirler. Ancak bu tespit pek de isabetli değildir. Zira dünyanın en güllük gülistanlık beldelerinde ikamet edenler dahi bahar tasvirlerinden haz duyarlar.⁵⁹⁶

Cennetin farklı isimler alması, onun yedi tabakası olması ile ilgilidir. En yüksek tabakası Allah'ın (c.c.) arşının kendisi üzerinde bulunduğu "Firdevs" cennetidir. "Kim de iyi davranışlarda bulunmuş bir mümin olarak O'na varırsa, üstün dereceler işte sırf bunlar içindir."⁵⁹⁷ ayeti de buna işaret eder.⁵⁹⁸ Daha sonraki fazilet sıralaması ise Adn cenneti, Huld cenneti, Naîm cenneti, Me'vâ cenneti, Dâru's-Selâm, Dâru'l-Celâl şeklindedir. Bu konuyla ilgili farklı sıralamalar da yapılmıştır.⁵⁹⁹ Kur'an-ı Kerîm bu tabakalardan bazılarını ismen zikretmektedir: "Ama inanıp yararlı iş işleyenlerin

⁵⁹¹ Mekkî, s. 369, 370.

⁵⁹² Aliyyü'l-Kârî, s. 41.

⁵⁹³ Mekkî, s. 372.

⁵⁹⁴ Aliyyü'l-Kârî, s. 43, 44.

⁵⁹⁵ Ahmet Çelik, *Cennet ve Cehennem'in Sonsuzluğu*, EKEV Yayınevi, Erzurum 2002, s.120.

⁵⁹⁶ Çelik, *Cennet ve Cehennem'in Sonsuzluğu*, s. 2.

⁵⁹⁷ 20. Tâhâ: 75.

⁵⁹⁸ İbni Kesîr, III, 161.

⁵⁹⁹ el-Bâcûrî, s. 437.

konakları Firdevs cennetleridir.”⁶⁰⁰ “İçlerinden ırmaklar akan Adn cennetlerine girerler.”⁶⁰¹ “Beni naîm cennetine varis olanlardan kıl.”⁶⁰² “Evet, iman edip de salih amelleri işleyen kimselerin, yaptıklarına karşılık bir konukluk olarak me'vâ cennetleri vardır.”⁶⁰³

Bu tabakalara bu isimlerin verilmesi ise girmeye hak kazananlara sunulacak imkanlarla ilgilidir. Örneğin “Firdevs” kelimesi Arapça’ya Farsça’dan geçmiş olup, “içinde üzüm bağları bulunan bağ, bahçe” demektir. “Adn” ise “ ikamet yeri” manasına gelir. Bir diğer tabakanın ismi olan “Naîm” kelimesi insana mutluluk veren maddi manevi bütün güzellikleri kapsamaktadır. “Selâm” ise “maddi manevi afetlerden ve hoşa gitmeyen şeylerden kurtulmuş olmak” demektir.⁶⁰⁴

Cennetin, muhtelif dereceleri olduğu gibi oraya girilecek olan kapılar da muhtelifdir: “Rablerine karşı gelmekten sakınanlar bölük bölük cennete götürülürler. Oraya varıp da kapıları açıldığında, bekçileri onlara: “Selam size, hoş geldiniz! Temelli olarak buraya girin” derler.”⁶⁰⁵

Müfessirlerden bir kısmı “Kapıları açılınca” lafzının başındaki “vav” harfinin Arapçada sayıları sayarken sekiz sayısının başına getirilen “vav” olduğunu söylemişler ve bunun cennetin kapılarının sekiz tane olduğuna delil olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak ifade edilen bu adet sahih hadislerde zaten zikredilmiş olduğu için böyle bir tevیل pek de lüzumlu değildir.⁶⁰⁶

Cennet ve Cennet nimetleri ebedî olduğu gibi, buraya girecek olanları da sonsuz bir hayat beklemektedir: “De ki: “Bu mu iyidir, yoksa Allah’a (c.c.) karşı gelmekten sakınanlara mükafat ve gidilecek yer olarak söz verilen ebedi cennet mi daha iyidir?”⁶⁰⁷ “Oranın yiyecekleri ve gölgeleri devamlıdır.”⁶⁰⁸“Onlara: “İşte bu cennet, Allah'a (c.c.) yönelen, O'nun buyruklarına riayet eden; görmediği Rahman'dan korkan, Allah'a (c.c.)

⁶⁰⁰ 18. Kehf: 107

⁶⁰¹ 16. Nahl: 31.

⁶⁰² 26. Şuarâ: 85.

⁶⁰³ 32. Secde: 19.

⁶⁰⁴ Topaloğlu (mad. yaz.), “Cennet” mad., *DİA*, İstanbul 1993, VII, 376, 377.

⁶⁰⁵ 39. Zümer: 73.

⁶⁰⁶ İbni Kesîr, IV, 67.

⁶⁰⁷ 25. Furkân: 15.

⁶⁰⁸ 13. Ra'd: 35.

yönelmiş bir kalple gelen sizlere, hepinize söz verilen yerdir. Oraya esenlikle girin; işte sonsuzluk günü budur” denir.⁶⁰⁹

Cennet’in ebediliği ile ilgili, akla, şöyle bir soru gelebilir: Acaba oradaki ebedi hayat bıktırıcı olabilir mi? Zira insan aynı şeylerle sık karşılaştığı takdirde her ne kadar hoş şeyler de olsa onlardan bıkebilir. Bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün olmamakla beraber, şöyle bir ihtimal mevcuttur: A’râf sûresinde Cennet’e girenlerin kalplerindeki kin ve benzeri duyguların çıkarılıp atılacağı bildirildiği gibi⁶¹⁰, bıkkıma usanma gibi duyguların da insandan alınması mümkündür.⁶¹¹

Kur’ân-ı Kerîm’deki Cennet ve Cehennem ile ilgili sunulmuş olan malumatın bir kısım modernistlerce mecâzi ve sembolik manalara hamledilmeleri ihtiyatla karşılanması gereken bir durumdur. Zira bu nevi yorumları yapanların neredeyse hiçbiri ıstılahi anlamda müfessir değildir.⁶¹² Kur’ân-ı Kerîm Cennet nimetlerini hiçbir mecâzi ve sembolik anlama hamletmeyi gerektirmeyecek bir açıklıkta tasvir etmektedir. Örneğin Cennetteki nehirler, köşkler, muhtelif yiyecek ve içecekler, ağaçlar, giysiler, tahtlar ve eşlerden son derece somut bir üslup ile bahsedilmektedir: “İnanıp yararlı iş işleyenleri, içlerinden ırmaklar akan, içinde temelli kalacakları cennetteki köşklere yerleştiririz.”⁶¹³ “Ölümsüz gençler yanlarında, baş ağrısı ve dönmesi vermeyen bembeyaz bir kaynaktan doldurulmuş kâseler, ibrikler, kadehler; seçecekleri meyveler, arzulayacakları kuş eti ile dolaşırlar.”⁶¹⁴ “Onlar dikensiz sedir ağaçları, salkımları sarkmış muz ağaçları, uzamış gölge altında, çağlayarak akan sular kenarlarında; bitip tükenmeyen ve yasak da edilmeyen bol meyveler arasında; yüksek döşekler üzerindedirler.”⁶¹⁵ “Orada altın bilezikler takınırlar, ince ve kalın ipekliden yeşil elbiseler giyerek tahtları üzerinde otururlar.”⁶¹⁶ “Biz ceylan gözlüleri, defterleri sağdan verilenler için yeniden yaratmışızdır; onları bakire, eşlerine düşkün ve hepsini bir yaşta kılmışızdır.”⁶¹⁷

⁶⁰⁹ 50. Kâf: 32-34.

⁶¹⁰ 7. A’râf: 43.

⁶¹¹ Çelik, *Cennet ve Cehennem’in Sonsuzluğu*, s. 7.

⁶¹² Çelik, *Cennet ve Cehennem’in Sonsuzluğu*, s.103, 104.

⁶¹³ 29. Ankebût: 58.

⁶¹⁴ 56. Vâkıa: 17-21.

⁶¹⁵ 56. Vâkıa: 28-34.

⁶¹⁶ 18. Kehf: 31.

⁶¹⁷ 56. Vâkıa: 35-38.

Cennette müminlerin istifadesine sunulacak diğer bir nimet de Hz. Muhammed'e (s.a.s.) ait olan havzdır ki müfessirlerin birçoğuna göre bu havz Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen "Kevser"dir⁶¹⁸: "Kuşkusuz biz sana Kevser'i verdik."⁶¹⁹"Kevser"in Firdevs Cennet'ine dökülen bir nehir olduğu da söylenmiştir."⁶²⁰

Mahlukat sözü edilen havz ile ilk olarak ba'sın akabinde kabirlerinden susuz bir şekilde kalktıklarında müşerref olacaklardır.⁶²¹

Buraya kadar bahsettiklerimiz cennetin maddî nimetleridir. Ayetler bunların yanında manevî bir takım nimetlerin de varlığından bahsederler. Bu nimetlerden en büyüğü ise Allah'ın (c.c.) cemaliyle müşerref olmaktır ki akaid kitapları hadîs-i şerîfe istinâden, bu hâdisenin vereceği hazzın cennet ehline oradaki diğer nimetleri unutturacağından bahseder.⁶²² Müminler Allah'ı (c.c.) mekân ve cihetten hâlî bir şekilde, keyfiyetini idrak etmeksizin göreceklerdir.⁶²³"O gün bir takım yüzler Rablerine bakıp parlayacaktır."⁶²⁴

Âlimler diğer bir ayette geçmekte olan "Gözler onu göremez, O ise bütün gözleri görür."⁶²⁵ İfadesinin Allah'ın (c.c.) görülemeyeceğinden ziyade görüleceğine, ancak ihâta edilemeyeceğine delil olduğunu söylemişlerdir.⁶²⁶ Ayrıca ru'yetin gerçekleşeceğine dair ayetlerden getirdikleri delilleri, hadislerle de desteklemişlerdir: "Siz şu ayı gördüğünüz gibi, Rabbinizi de böyle perdesiz göreceksiniz ve O'nu görmede bir sıkışıklığa düşmeyeceksiniz."⁶²⁷

Cennette Allah'ın (c.c.) görülemeyeceğine delil olarak getirilen "Musa (a.s.): "Rabbim! Bana Kendini göster, Sana bakayım" dedi. Allah (c.c.): "Sen beni göremezsin ama dağa bak, eğer o yerinde kalırsa sen de beni göreceksin" buyurdu."⁶²⁸ ayet-i celilesi hakkında ise ehli sünnet âlimleri bir fiilin meydana gelmesi câiz olan bir şeye bağlanmasının, o fiilin câiz olduğuna delil olduğunu söyleyerek, dağın yerinde durması

⁶¹⁸ Elmalılı, IX, 514.

⁶¹⁹ 108. Kevser: 1.

⁶²⁰ İbrahim Hakki, s. 33.

⁶²¹ Mekkî, s. 340.

⁶²² Aliyy'ül-Kârî, s. 15.

⁶²³ Ömer Neseî, s. 4.

⁶²⁴ 75. Kıyâme: 22, 23.

⁶²⁵ 6. En'âm: 103.

⁶²⁶ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 108.

⁶²⁷ Müslim, Kitâbü'l Mesâcid 211, I, 439.

⁶²⁸ 7. A'râf: 143.

mümkün olduğuna göre Allah'ın (c.c.) görülmesi de câizdir şeklinde yorumda bulunmuşlardır.⁶²⁹

Allah'ın (c.c.) Cennet ehline hitaben vereceği selâm ise diğer bir manevi nimettir: “Merhametli olan Rab katından onlara selam vardır.”⁶³⁰

Verilecek olan ilâhî selâm melekler vasıtası ile veya bir ikram olarak bizzat Cenab-ı Hak tarafından vuku bulacaktır.⁶³¹

Sonuç itibarı ile Cennetle ilgili ayetler, bu hoş mekânın güzelliğinin, hayal sınırlarının dışına taşacak bir mükemmelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Allah'ın (c.c.) orada kullarına hazırlamış olduğu nimetleri daha önce ne bir göz görmüş, ne de herhangi bir kulak işitmiştir.

Cehennem “Allah'ın (c.c.), münafıklar, kafirler ve asiler için hazırlamış olduğu azap yurdu” dur⁶³² Kur'ân-ı Kerîm'de Cehennem'i, onun şiddetini, oraya girecek olanların ahvalini anlatan birçok ayet mevcuttur: “Gözleri bizim öğüdümüze karşı kapalı olan ve öfkelerinden onu dinlemeye tahammül edemeyen kâfirlere o gün cehennemi öyle bir gösteririz ki!”⁶³³ “Günahkârları da susuz olarak cehenneme süreceğiz.”⁶³⁴ “Bu ateş, onlara uzak bir yerden gözükmünce, onun kaynamasını ve uğultusunu işitirler.”⁶³⁵ “O, en büyük ateşe yaslanacaktır. O, orada ne ölecektir ne de dirilecektir.”⁶³⁶ Sözü edilen azap ne öldürür ne de yaşanılmaya müsaittir. Bu tablo hem soyut hem de somuttur. Somut yönü, gözler önündeki büyük ve dehşetli bir ateş iken, soyut yönü, ne hayattan tat alabilen, ne de ölmeye güç yetirebilen insanların psikolojik durumlarıdır.⁶³⁷

Cehennem de tıpkı Cennet gibi şu anda mevcut⁶³⁸ ve ebedidir: “Kıyamet günü azabı kat kat olur. Orada alçaltılarak temelli kalır.”⁶³⁹ Cehennemin şu anda mevcut

⁶²⁹ Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1993, s. 515.

⁶³⁰ 36. Yâsîn: 58.

⁶³¹ Abdullah b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil* I-II, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, II, 403; Bilmen, VI, 2945.

⁶³² Mekkî, s. 372.s

⁶³³ 18. Kehf: 100, 101.

⁶³⁴ 19. Meryem: 86

⁶³⁵ 25. Furkân: 12.

⁶³⁶ 87. A'lâ: 12, 13.

⁶³⁷ Kutub, *Kur'ân'da Kıyâmet Sahneleri*, s. 100.

⁶³⁸ Aliyyü'l-Kârî, s. 41.

⁶³⁹ 25. Furkân: 69.

olduğunu ispat hususunda, akılcı tefsir Cennetle ilgili delilleri ele almaktadır. Rivâyet tefsiri ise, daha ziyade hadislere dayanarak, yeryüzü ile aynı zamanda yaratıldığını kabul etmektedir.⁶⁴⁰

Allah'ın (c.c.) geniş rahmeti gereği kafirlerin de bir gün Cehennemden çıkmasının ümit edileceği görüşünü savunanlara mukâbil,⁶⁴¹ müfessirlerin ve kelamcıların kâhır ekseriyeti onların Cehennemde ebedi kalacağı görüşündedirler. İman sahibi olup da büyük günah işleyenlerden de Cehenneme girecek olanlar vardır. Ancak onlar Cehennemde ebedi olarak kalmayacaklardır.⁶⁴²

Cennette müminlere sunulan derecelere mukabil, Cehennemde kafirler için derekeler mevcuttur. Cehennem ismi, bu tabakalardan her bireri için söylenilmekle beraber, hususiyle en üstte olan tabakaya verilen addır. Bu, müminlerin günahları nispetinde azap görüp, daha sonra da çıkacağı ve akabinde de yok olacak olan tabakadır ve diğerlerine nispetle azabı daha hafiftir.⁶⁴³ Onun hemen altında ise Yahudilerin azap göreceği tabaka olan "Lezâ" vardır:⁶⁴⁴ "Fakat ne mümkün! Bilinmeli ki, o alevlenen bir ateş(lezâ)tir."⁶⁴⁵

Sonraki tabakalar ise sırasıyla Hıristiyanlara mahsus olan "Hutame", sâbiilerin ceza göreceği "Saîr", mecusilerin ikametgahı "Sekar", putperestlere ait "Cahîm"⁶⁴⁶ ve nihayet münafıkların konaklayacağı yer olup, en alt tabakayı teşkil eden ve azâbı hepsinden şiddetli olan "Hâviye"dir:⁶⁴⁷ "Hutame'nin ne olduğunu sen bilir misin? O, yüreklere çökecek olan, Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir."⁶⁴⁸ "And olsun ki, yakın göğü kandillerle donattık, onları şeytanlar için taşlamalar yaptık ve şeytanlara çılgın alev azabını (Saîr) hazırladık."⁶⁴⁹ "İşte bu adamı yakıcı bir ateşe (Sekar) yaslayacağım. Yakıcı ateşin ne olduğunu sen nerden bilirsin? O, ne geri bırakır ne de azaptan vazgeçer. İnsanın derisini kavurur."⁶⁵⁰ "Ayetlerimizi tartışarak bozmağa uğraşanlar, işte onlar

⁶⁴⁰ es-Sâlih, *Ölümden Sonra Diriliş*, s. 59.

⁶⁴¹ Çelik, *Cennet ve Cehennem'in Sonsuzluğu*, s. 16, 17.

⁶⁴² Ömer Neseî, s. 7.

⁶⁴³ İbrahim Hakkı, s. 47.

⁶⁴⁴ el-Bâcûrî, s. 436.

⁶⁴⁵ 70. Meâric: 15.

⁶⁴⁶ el-Bâcûrî, s. 436, 437.

⁶⁴⁷ İbrahim Hakkı, s. 47.

⁶⁴⁸ 104. Hümeze: 5-7.

⁶⁴⁹ 67. Mülk: 5.

⁶⁵⁰ 74. Müddessir: 26-29.

cehennemliklerdir (Cahîm).”⁶⁵¹“Tartıları hafif gelenler ise, Onların yeri bir çukurdur (Hâviye). O çukurun ne olduğunu sen bilir misin? O, kızgın bir ateştir.”⁶⁵²

Münafıkların en alt tabakada oluşu düşündürücü olmakla beraber, imanda samimiyetin ne kadar önemli bir konum ihraz ettiğine işaretler. Görüntü itibarı ile mümin gibi yaşayan bu insanlar, Allah’a (c.c.) inanmadıklarını açık açık söyleyenlerden daha kötü bir muameleye maruz kalmışlardır.

Kur’ân-ı Kerîm Cennetin olduğu gibi, Cehennemin de kapıları olduğundan bahsetmektedir. Ancak Cennetin kapılarının mücerret zikredilmesine rağmen, Cehennem kapılarının adedine de değinildiği göze çarpmaktadır: “O cehennemin yedi kapısı olup, her kapıdan onların girecekleri ayrılmış bir kısım vardır.”⁶⁵³ Müfessirler bu yedi kapının, yukarıda zikri geçen yedi derekenin kapıları olduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁵⁴

Dünyadaki tüm ateşler bir kaynağa, yanmasının sürekliliğini sağlayacak olan diğer bir varlığa muhtaçtır. Acaba Cehennemdeki ateşin devamlılığını sağlayacak madde nedir? Ayetler bu suali şöyle cevaplamaktadır: “Ey inananlar! Kendinizi ve çocuklarınızı cehennem ateşinden koruyun; onun yakıtı, insanlar ve taşlardır.”⁶⁵⁵

Acaba insanoğlunun Cehennemde bir yandan azap görünürken, görmekte olduğu azâba bizzat kendisinin aracı olması, insanın bu alevli azâbı yine kendisinin dünyada işlediği amellerle iktisap edişine mi işaretler? Allah (c.c.), oraya giren kullarına “Buraya kendi çirkin amelleriniz sebebiyle girdiğiniz gibi, kendi kendinizin cezasını da yine kendiniz veriyorsunuz mu demektedir? Tüm bu soruların cevabını yine Allah (c.c.) bilmektedir.

Kur’ân, orada konaklayacak olanların azabın bir nevisi olarak yiyip içecekleri şeyler hakkında da malumat vermektedir. Orada yenileceği bildirilen üç sınıf yiyecek vardır ki, bunlardan her bireri ateş ehlinde ayrı bir sınıfa mahsustur.⁶⁵⁶ Bu yiyeceklerden bir tanesi “Zakkum” adı verilen, Cehennemin dibinden çıkan ve meyveleri şeytan kafasını andıran bir tür ağaçtır: “Sonra, siz ey sapıklar, yalanlayanlar! Doğrusu bir zakkum ağacından yiyeceksiniz. Karınlarınızı onunla

⁶⁵¹ 22. Hacc: 51.

⁶⁵² 101. Kâria: 8-11.

⁶⁵³ 15. Hicr: 44.

⁶⁵⁴ Bilmen, IV, 1731.

⁶⁵⁵ 66. Tahrîm: 6.

⁶⁵⁶ Mekkî, s. 396, 397.

dolduracaksınız.”⁶⁵⁷“O, cehennem dibinde çıkan bir ağaçtır. Tomurcukları şeytan başı gibidir. İşte cehennemlikler bundan yerler, karınlarını onunla doldururlar.”⁶⁵⁸“Doğrusu günahkarların yiyeceği zakkum ağacıdır; karınlarda suyun kaynaması gibi kaynayan, erimiş maden gibidir.”⁶⁵⁹

Diğer bir Cehennem yiyeceği ise kuru, zehirli ve dikenli bir tür bitki olan⁶⁶⁰ ve “Darî” adı verilen maddedir: “Semirtmeyen, açlığı gidermeyen kötü kokulu bir dikenden (darî) başka yiyecekleri yoktur.”⁶⁶¹

Üçüncüsü ise Cehennem halkının bedenlerinden akan bir madde olan⁶⁶² “Ğıslîn”dir: “Günahkarların yiyeceği olan kanlı irinden (ğıslîn) başka bir yiyeceği de yoktur.”⁶⁶³

İçilecek olan şeyler de yiyilecek olanlardan farklı değildir:“Onun üzerine kaynar su (hamîm) içeceksiniz; Hem de susamış develerin suya saldırışı gibi içeceksiniz.”⁶⁶⁴ “Onlar yardım istediklerinde, erimiş maden gibi yüzleri kavuran bir su kendilerine sunulur.”⁶⁶⁵“Orada kendisine irinli su içirilecektir. Onu yudum yudum alacak fakat yutamayacaktır.”⁶⁶⁶

Görülmektedir ki dünya ehli için hem ihtiyaç hem de haz vesilesi olan bazı fiiller, Cehennem halkı için de birer ihtiyaç olmakla beraber, onlar tarafından yapıldığı zaman bir azap vasıtası olmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm inananların ve inkâr edenlerin, varacakları nihaî yer olan Cennet ve Cehennemde iken de diyaloglarının devam edeceğini, üstelik bu diyalogun dünyada iken aralarında geçmiş olan bazı konuşmaların devamı mahiyetinde olduğunu haber vermektedir: “Cennetlikler, cehennemliklere: “Biz Rabbimizin bize vaat ettiğini gerçek bulduk, Rabbinizin size de vaat ettiğini gerçek buldunuz mu?” diye seslenirler, “Evet”

⁶⁵⁷ 56. Vâkıa: 51-53.

⁶⁵⁸ 37. Sâffât: 64-66.

⁶⁵⁹ 44. Duhân: 43-46.

⁶⁶⁰ Mekkî, s. 397.

⁶⁶¹ 88. Gâşıye: 6,7.

⁶⁶² Mekkî, s. 397.

⁶⁶³ 69. Hâkka: 36, 37.

⁶⁶⁴ 56. Vâkıa: 54, 55.

⁶⁶⁵ 18. Kehf: 29.

⁶⁶⁶ 14. İbrahim: 17.

derler.”⁶⁶⁷ “Cehennemlikler cennetliklere, “Bize biraz su veya Allah'ın (c.c.) size verdiği rızıktan gönderin” diye seslenirler, onlar da, “Doğrusu Allah (c.c.) dinlerini alay ve eğlenceye alan, dünya hayatına aldanan inkârcılara ikisini de haram etmiştir” derler.”⁶⁶⁸

Ayetler aynı zamanda, uzak mesafelerin sesin ulaşmasına engel olmadığını göstermektedir. Günümüzde radyo televizyon gibi icatlar sayesinde bizler bunu idrak etmekte güçlük çekmiyoruz. Ancak bu durumun, bu aletlerin icadından öncekiler tarafından nasıl bir hayret ve uzaksama ile karşılandığını tahmin etmek hiç de zor değildir.⁶⁶⁹

Netice itibarı ile gerek Cennet gerek Cehennem hakkında sunulmuş olan ilâhî beyanlar, selim bir akla sahip olan kişileri, Cennete kavuşmaya teşvik, Cehenneme sevk edebilecek şeylerden kaçınma noktasında uyandırmaya yöneliktir. Her iki maksadın birden hasıl olması için uyulacak reçete ise ortadadır. Zira Allah'ın (c.c.) rızası emirlerinde, gazabı ise nehiyelerinde gizlenmiştir.

2.6. KAZAYA VE KADERE İMAN

“Kaza” kelimesi “Cenâb-ı Hak'ın ezelde irade etmiş olduğu ve takdir buyurduğu şeylerin zamanı gelince her birisini ezelf ilmi, irade ve takdirine uygun bir biçimde meydana getirmesi ve yaratması”⁶⁷⁰ demektir.

“Ölçmek, tahmin etmek, ölçüp takdir ederek tayin etmek; gücü yetmek ve kudret” anlamlarına gelen “kader”, Allah'ın (c.c.) ebede kadar olacak şeyleri zaman ve yerini, özellik ve niteliklerini, nasıl ve ne zaman olacaklarsa onların tamamını ezelde bilip o şekilde sınırlaması ve takdir etmesi demektir.⁶⁷¹

Kur'ân-ı Kerîm'de “Kadere İman” konusu iman edilmesi istenen diğer esaslar içerisinde doğrudan yer almamaktadır. Ayetlerde Allah'a (c.c.), meleklerle, kitaplara, peygamberlere ve ahiret gününe iman konuları mümin olmanın şartları arasında sayılmasına rağmen, kadere imanın doğrudan emredilmemiş olması, böyle bir şartın varlığı noktasında birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. “Yüzlerinizi doğudan yana

⁶⁶⁷ 7. A'râf: 44.

⁶⁶⁸ 7. A'râf: 50.

⁶⁶⁹ Elmalılı, VIII, 43.

⁶⁷⁰ Cilacı, s. 199; Karagöz ve Diğ., s. 366, 367,

⁶⁷¹ Cilacı, s.19; Karagöz ve Diğ., s.353.

ve batıdan yana çevirmeniz iyi olmak demek değildir; Lakin iyi olan, Allah'a (c.c.), ahiret gününe, meleklerle, Kitap'a, peygamberlere inanan..."⁶⁷² Kader meselesinin iman esaslarına dahil olmadığını savunanlar söz konusu kelime muhtelif sîgalarda bir çok ayette geçmesine rağmen, bu kelimelere, sözü edilen terimin dışında farklı manalar yüklemişlerdir. Kimileri ise kadere iman meselesini tartışmalı bir fazlalık olarak nitelemişlerdir.⁶⁷³ Kadere iman konusunun doğrudan iman esasları içerisine dâhil olduğu görüşünü benimseyenler, ki ekseri ulema bu görüşe sahiptir, söz konusu kanaatlerini bu konu ile ilgili ayetlerle beraber, Kütüb-ü Sitte'ye dahil olan bir çok hadîs kitabının İman bahislerinde zikredilen ve kader meselesinin de iman esasları içerisine dahil olduğunun ifade edildiği hadîs-i şerîfe dayandırmaktadırlar: "İman, Allah'a (c.c.), meleklerine, kitaplarına, Peygamberlerine, ahiret gününe, kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan (c.c.) olduğuna inanmaktır"⁶⁷⁴

Sahih-i Buhârî'de geçen meşhur Cibril hadisinde iman esasları sayılırken bu konuya yer verilmemesine rağmen⁶⁷⁵ söz konusu hadis eserinin en meşhur şerhlerinden olan Umdetü'l-Kârî'de dahî bu hadise dair yapılan diğer rivâyetlerin kadere iman meselesini de içerdiği ifade edilmektedir.⁶⁷⁶

Kaza ve kader olgularının Allah'ın (c.c.) bir takım sıfatlarının zarurî bir gereği oluşu, yani kaderin ilim ve irade sıfatlarına, kazanın ise tekvin sıfatına dayanması,⁶⁷⁷ bu sıfatlara inanmanın bir gereği olarak, Kur'ân'da doğrudan emredilmemesine rağmen onlara inanmanın zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Bazı ekoller ise kadere iman konusunu iman esasları içerisinde mütalaa etmelerine rağmen, insanlar tarafından işlenen masiyetlerin Allah'ın (c.c.) kaderine dahil olmadığı şeklinde farklı bir yaklaşım sergilemişlerdir.⁶⁷⁸

Kur'ân-ı Kerîm kaza ve kader konularını inanılması gereken esaslar içerisinde açıkça zikretmemesine rağmen bu iki hususa sıkça vurgu yapmaktadır. Bu konuyu ele alırken öncelikli olarak bu ifadelerin doğrudan kullanıldığı ayetleri, hemen akabinde ise

⁶⁷² 2. Bakara: 177.

⁶⁷³ İslâmoğlu, *İman Bilinci*, (4. Baskı), Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 17.

⁶⁷⁴ Müslim b. el-Haccâc, *Kitâbü'l-İman* 1, I, 36.

⁶⁷⁵ el-Buhârî, *Kitâbü'l-İman* 49, I-II, 89.

⁶⁷⁶ el-Aynî, Bedreddîn, *Umdetü'l-Kârî* I-XVI, (1. Baskı), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988, I, 416, 417.

⁶⁷⁷ İmâmı Rabbânî, I, 261, 262; Muhammed b. Abdurrahmân el-Humeyyis, *Usûli'd-Dîn inde'l-İmâm Ebî Hanîfe* I, (1. Baskı), Dâru's-Sumey'î, Riyâd 1996, s. 319; el-Bâcûrî, s. 264, 265.

⁶⁷⁸ Nüreddîn es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn*, (1. Baskı), Muhammed Hâşim Matbaası, Dımaşk 1979, s. 77.

bu konuya zımnen vurgu yapan ayetleri tespit edip, söz konusu ayetler ışığında mevzumuzu incelemeye çalışacağız.

Kureyş müşriklerinin Rasulullah'a (s.a.s.) kader hakkında karşı çıkmaları akabinde nâzil olan⁶⁷⁹ şu ayet-i celile yukarıda sözünü ettiğimiz, "kader" kelimesinin içerisinde sarahaten zikrolunduğu ayetlere güzel bir örnek teşkil etmektedir: "Şüphesiz biz her şeyi bir kader ile yaratmışızdır."⁶⁸⁰ Ayetin manasını, "Allah Teâlâ, takdir etmeksizin hiçbir şeyi yaratmaz" şeklinde anlamak mümkündür.⁶⁸¹ Meydana gelmezden önce, her şeyin, ezelde, Allah'ın (c.c.) ilminde takdir edilmiş olan ilmî bir değeri vardır, kazasının cereyanı, fiilen yaratılışı ise o ilmî değere yani kadere mutabık olarak ortaya çıkmaktadır.⁶⁸² Örneğin Hz. İbrahim'in Mısırlı bir kadın olan Hacer validemiz ile izdivacını düşünelim. Bu olay, zannedildiği gibi bireysel bir olay değildi. Aksine bu olay ve Hz. İbrahim'in başından geçen diğer bazı olaylar onun ana yurdu olan Irak'tan Mısır'a gitmesine sebep oldu. Orada Hacer validemiz ile evlendi ve bu evlilikten Hz. İsmail dünyaya geldi. Hz. İsmail ve validesi bu gün Kâbe'nin bulunduğu beldede iskan ettiler. Nihayetinde ise Hz. İbrahim'in soyundan bu yarımadada Hz. Muhammed (s.a.s.) dünyaya geldi. Bu bölge İslamın doğuşu için en uygun ortam olarak belirdi. Bütün bunların neticesinde insanlık tarihinin en büyük olayı meydana geldi.⁶⁸³

İçerisinde "kader" ifadesi doğrudan geçen bir diğer ayette ise şöyle buyurulmaktadır: "Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. O bir çocuk edinmemiştir, mülkünde ortağı yoktur. Her şeyi yaratmış, ona kader, biçim ve düzen vermiştir."⁶⁸⁴

"Kader" lafzı insanlar hakkında kullanıldığında, "zannetmek", "inceden inceye hesaplamak" anlamlarına gelmektedir. Allah Teâlâ hakkında kullanıldığında ise "söz konusu şeyi bilmesi ve haber vermesi" manasındadır.⁶⁸⁵ Kadere imanın iman esaslarına dahil olmadığı görüşüne sahip olanlarında vurguladığı üzere, bu kelimenin Kur'ân-ı Kerîm'de "ölçü" manasında kullanıldığı ayetler mevcuttur. Ancak malum kelime, söz konusu ayetlerde her ne kadar bu manayı ifade etse de, ayetlerin içeriğini seleften

⁶⁷⁹ Ebû Bekr Ahmed el-Beyhekî, *Kitâbü'l-Kazâ ve'l-Kader* I-III, (1. Baskı), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2005, I, 178.

⁶⁸⁰ 54. Kamer: 49.

⁶⁸¹ er-Râzî, XXIX-XXX, 65.

⁶⁸² Elmalılı, VII, 357.

⁶⁸³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, VI, 3441.

⁶⁸⁴ 25. Furkân: 2.

⁶⁸⁵ er-Râzî, XXIII-XXIV, 41.

yapılan rivâyetlerle birlikte değerlendirdiğimizde, ifade edilen anlamın ekserin kabul ettiği kader anlayışını desteklediği görülmektedir: “Hazinesi Bizim katımızda olmayan hiçbir şey yoktur. Biz onu ancak belli bir ölçüye göre indiririz.”⁶⁸⁶

Abdullah bin Mes'ûd (r.a.) “Hiç bir sene diğerinden daha fazla yağmurlu değildir. Fakat Allah (c.c.) yağmuru dilediği yere ve dilediğine paylaştırır. Bir yıl buraya, bir yıl başka bir yere.”⁶⁸⁷ buyurduktan sonra bu ayeti okumuştur.

Daha önce de bahsettiğimiz üzere, içerisinde “kader” ifadesi geçmemesine rağmen, bu konuda ehl-i sünnetçe kabul edilen genel anlayışı destekleyen ayetler mevcuttur. Bu nevi ayetlerin büyük bir kısmında konu, “kitap” lafzı ekseninde işlenmektedir: “Allah (c.c.) sizi topraktan, sonra nutfeden yaratmış, sonra da sizi çiftler halinde var etmiştir. Dişinin gebe kalması ve doğurması, ancak O'nun bilgisiyledir. Ömrü uzun olanın çok yaşaması ve ömürlerin azalması şüphesiz Kitap'tadır. Doğrusu bu Allah'a (c.c.) kolaydır.”⁶⁸⁸ “İnsanların yaptıkları her şey kitaplarda kayıtlıdır. Küçük ve büyük, hepsi satır satırdır.”⁶⁸⁹ “Yeryüzünde yaşayan bütün canlıların rızkı ancak Allah'a (c.c.) aittir. O, canlıları babaların sulbünde kararlaştırmış ve anaların rahminde kararlaştırmakta iken de bilir. Her şey apaçık bir Kitaptadır.”⁶⁹⁰ “Kıyamet gününden önce ortadan kaldırmayacağımız veya çetin azaba uğratmayacağımız bir şehir yoktur. Bu, Kitap'ta yazılıdır.”⁶⁹¹ “İnkâr edenler: "Kıyamet bize gelmeyecektir" dediler. De ki: "Hayır, öyle değil; görülmeyeni bilen Rabbime and olsun ki, o saat size muhakkak gelecektir. Göklerde ve yerde zerre kadar olanlar bile O'nun ilminin dışında değildir. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü de şüphesiz apaçık Kitap'tadır.”⁶⁹² “Gaybın anahtarları O'nun katındadır, onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı bilir. Düşen yaprağı, yerin karanlıklarında olan taneyi, yaşı kuruyu ki apaçık Kitap'tadır ancak O bilir.”⁶⁹³

Mezkûr ayetler kader olgusunun, iç yüzünü yalnızca Allah'ın (c.c.) bildiği bir sır olduğuna vurgu yapmaktadır. Öyle bir sır ki, onda ne zaman ne de mekân cari değil.

⁶⁸⁶ 15. Hicr: 21.

⁶⁸⁷ İbni Kesîr, *Tefsîru İbni Kesîr*, II, 549.

⁶⁸⁸ 35. Fâtır: 11.

⁶⁸⁹ 54. Kamer: 52,53.

⁶⁹⁰ 11. Hûd: 6.

⁶⁹¹ 17. İsrâ: 58.

⁶⁹² 34. Sebe: 3.

⁶⁹³ 6. En'âm: 59.

İnsanoğlu ise zaman ve mekân unsurlarından bağımsız olamayacağı için bu ilmi tam anlamıyla çözmeye güç yetiremeyecektir. O'na düşen, bunun bir hakikat olduğuna inanarak, kendisine ihsân edilen ömür nimetini, bu inancı sürekli canlı tutarak idame ettirmesidir. Zira kader yüce yaratıcının, kullarına ihsan ettiği en büyük nimetlerdendir. Buna inanan kişi, başına gelen her şeyde ilahi bir kudretin tesirini hissedecek, böylece de endişe ve sıkıntılardan uzak olacaktır. Onu yaratan ve kendisi hakkında bu kaderi takdir eden kudret, hiç kuşkusuz onun karşısına kendisi için en hayırlı olanı çıkaracaktır. Nitekim bunun böyle olduğu Kur'ân-ı Kerîm tarafından da doğrulanmaktadır: “O şöyle söyledi: “İşte bu, seninle benim ayrılmamızı gerektiriyor; dayanamadığın işlerin yorumunu sana anlatacağım. Gemi, denizde çalışan birkaç yoksula aitti; onu kusurlu kılmak istedim, çünkü peşlerinde her sağlam gemiye zorla el koyan bir hükümdar vardı. Oğlana gelince; onun ana babası inanmış kimselerdi. Çocuğun onları azdırmasından ve inkâra sürüklenmesinden korkmuştuk. Rablerinin o çocuktan daha temiz ve onlara daha çok merhamet eden birini vermesini istedik. Duvar ise, şehirde iki yetim erkek çocuğa aitti. Duvarın altında onların bir hazinesi vardı; babaları da iyi bir kimseydi. Rabbin onların erginlik çağına ulaşmasını ve Rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarmalarını istedi. Ben bunları kendiliğimden yapmadım. İşte dayanamadığın işlerin içyüzleri budur.”⁶⁹⁴

Buraya kadar zikrettiğimiz ayetler daha önce de ifade ettiğimiz gibi, kader konusuna sarahaten ya da zımnen vurgu yapan Mekkî ayetlerdir. Medenîler içerisinde ise öyle bir ayet vardır ki, kader var mıdır yok mudur tartışmasını tamamen ortadan kaldıracak derecede net bir ifadeye sahiptir: “De ki: “Allah'ın (c.c.) bize yazdığından başkası başımıza gelmez. O bizim Mevlamızdır, inananlar Allah'a (c.c.) güvensin.”⁶⁹⁵ Bu ayet ile müslümanların aleyhinde çalışan münafıklar ümitsizliğe sevk edilmektedir. Müslümanların ilahi takdire razı, Allah'a (c.c.) güvenir olduklarını ve her halükârda güzel âkibetleri elde edeceklerini bildirmektedir, münafıkların ise kesinlikle mağlûp olacaklarını ve yapacakları iyiliklerin Allah (c.c.) katında makbûl olamayacağını hatırlatmaktadır.⁶⁹⁶

⁶⁹⁴ 18.Kehf: 78-82.

⁶⁹⁵ 9. Tevbe: 51.

⁶⁹⁶ Bilmen, III, 1280.

Konumuzla ilgili ayetler, insana verilen ömür nimetinin son bulmasının da bir kader neticesinde gerçekleştiğini göstermektedir: “O, sizi çamurdan yaratan, sonra size bir ecel tayin edendir. Belirli bir ecel O'nun katındadır; sonra bir de şüphe edersiniz.”⁶⁹⁷

Kendisini koruyup gözeten yüce kudretin, öleceği anı da biliyor olması ve o an geldiğinde bundan korunmasının mümkün olmadığı bilincinde olması, kişiye nihayetsiz bir iç huzuru ve tevekkül sağlayacaktır. Sözü edilen muayyen süre her fert hakkında tek tek cari olduğu gibi, topluluklar için tayin edilmiş olan bir ecelin de var olduğu bildirilmekte ve insanlar bu süreyi ahirete yönelik olumlu fiiller ile dolu dolu geçirmeleri hususunda uyarılmaktadır: “Hiçbir ümmet kendi süresini öne alamaz, geciktiremez de.”⁶⁹⁸“De ki: "Allah'ın (c.c.) dilemesi dışında ben kendime bir fayda ve zarar verecek durumda değilim. Her ümmet için bir süre vardır; süreleri sona erince bir saat bile geciktirilmezler ve öne de alınmazlar.”⁶⁹⁹“Her ümmet için belirli bir süre vardır; vakitleri dolunca ne bir saat gecikebilir ne de öne geçebilirler.”⁷⁰⁰“Allah'a (c.c.) kulluk edin; O'ndan sakının ve bana itaat edin ki Allah (c.c.) günahlarınızı size bağışlasın ve sizi belli bir süreye kadar ertelesin; doğrusu Allah'ın (c.c.) belirttiği süre gelince geri bırakılamaz; keşke bilseniz!”⁷⁰¹

Bu gibi ayetler dalalette olanları, başlarına gelecek musibetlere karşı uyarmaktadır. Zira muayyen bir müddet geçtikten sonra herkes layık olduğunu bulacaktır. Ayetlerde sözü edilen sürenin sonunun manevi bir yok oluş hezimet ve dağılıp şeklinde tezahürü de mümkündür. Zira bu, milletlerin başına gelen olağan bir şeydir.⁷⁰² Şu kadar var ki, kastedilen şey her ne olursa olsun, henüz gerçekleşmemiş olmasına rağmen Allah'ın (c.c.) ilminde mevcuttur.

Yukarıda zikrettiğimiz son ayette geçmekte olan, sakınma ve itaat neticesinde belirli bir süreye kadar ertelenme, ifadesi ile, geride de değinmiş olduğumuz “kaza” olgusuna vurgu yapılmaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, Allah'ın (c.c.) takdir etmiş olduğu şeylerin varlık aleminde ortaya çıkması, yaratılması anlamına gelen bu olgu, aşağıda zikredeceğimiz ayetlerden yola çıkılarak iki kısma ayrılmıştır:“Benim

⁶⁹⁷6. En'âm: 2.

⁶⁹⁸15. Hicr: 5.

⁶⁹⁹10. Yûnus: 49.

⁷⁰⁰7. A'râf: 34.

⁷⁰¹71. Nûh: 3,4.

⁷⁰²Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, III, 1797.

katımda söz değişmez”⁷⁰³ “Allah (c.c.) dilediğini siler, dilediğini bırakır; Ana Kitap O'nun katındadır.”⁷⁰⁴

Birinci ayette vurgulanan ve hiçbir şekilde değişmesi mümkün olmayıp, muhakkak sûrette yaratılan kazaya “kaza-i mübrem”, diğer ayette ifade edilen ve değişebilme ihtimali bulunana ise “kaza-i muallak” denilmiştir.⁷⁰⁵

Muhtelif sîgaları ile Kur’ân-ı Kerîm’in pek çok ayetinde de geçmekte olan “kaza” kelimesi, söz konusu ayetlerde farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Örneğin bu kelime, Fussilet sûresindeki “Onları yedi gök olarak iki günde yarattı”⁷⁰⁶ ayetinde “yaratmak”,⁷⁰⁷ İsrâ sûresindeki “Biz kitapta İsrail oğullarına bildirdik”⁷⁰⁸ ayetinde “bildirmek”,⁷⁰⁹ aynı sûrede geçen “Rabbin sadece kendisine kulluk etmenizi ve ana babanıza iyi davranmanızı kesin olarak emretti”⁷¹⁰ ayetinde “emretmek”, “vacip kılmak”,⁷¹¹ Tâhâ sûresindeki “Öyleyse yapacağını yap, sen ancak dünya hayatına hükmünü geçirebilirsin”⁷¹² ayetinde “yapmak” ve “hükmetmek”,⁷¹³ Kasas sûresindeki “Musa(a.s.) süreyi tamamladığında”⁷¹⁴ ayetinde “tamamlamak”,⁷¹⁵ aynı sûredeki “Musa(a.s.) ona bir yumruk vurdu ve onu öldürdü”⁷¹⁶ ayet-i celilesinde ise “öldürmek”⁷¹⁷ manasında kullanılmıştır.

Kaza ve kader gaybî meselelerden olmaları hasebiyle yalnızca Allahın (c.c.) ilmindedirler. Üstün bir takım vasıflarına rağmen peygamberler dahî bu konuda diğer insanlardan farklı bir konuma sahip değildirler. Bu husus Kur’ân ayetlerinde şöyle ifade edilmektedir: “De ki: Size söz verilen yakın mıdır, yoksa Rabbin onu uzun süreli mi kılmıştır ben bilmem.”⁷¹⁸ “Onların yüz çevirmesi sana ağır gelince, eğer gücün yeri

⁷⁰³ 50. Kaf: 29.

⁷⁰⁴ 13. R’ad: 39.

⁷⁰⁵ İmâmı Rabbânî, I, 189.

⁷⁰⁶ 41. Fussilet: 12.

⁷⁰⁷ el-Bâkıllânî, s. 367.

⁷⁰⁸ 17. İsrâ: 4.

⁷⁰⁹ el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, Kitâbü’t-Tevhîd, Mektebetü’l-İrşâd, İstanbul tsz. s. 306; el-Bâkıllânî, s. 367.

⁷¹⁰ 17. İsrâ: 23.

⁷¹¹ el-Mâtürîdî, Kitâbü’t-Tevhîd, s. 306; el-Bâkıllânî, s. 367.

⁷¹² 20. Tâhâ: 72.

⁷¹³ el-Mâtürîdî, Kitâbü’t-Tevhîd, s. 306; İbni Kesîr, III, 16.

⁷¹⁴ 28. Kasas: 29.

⁷¹⁵ el-Mâtürîdî, Kitâbü’t-Tevhîd, s. 306.

⁷¹⁶ 28. Kasas: 15.

⁷¹⁷ Âlûsî, XI, 81.

⁷¹⁸ 72. Cinn: 25.

delmeye veya göğe merdiven dayamağa yetmiş olsaydı, onlara bir mucize göstermek isterdin. Allah (c.c.) dileseydi onları doğru yolda toplardı. Sakın bilmeyenlerden olma.”⁷¹⁹

Mahlukatın tamamı hakkında cari olan kader ve kaza, kendilerine yüklenen kutsal misyon vasıtası ile tüm insanlığın hayatını etkileyen peygamberlerin hayatını da şekillendirmiştir: “Böylece Medyen halkı arasında yıllarca kalmıştın. Sonra da bir kader üzerine geldin ey Musa (a.s.)”⁷²⁰

Tarih boyunca insan için hep muamma olarak kalan ve üzerinde bitmek tükenmek bilmeyen tartışmaların yapıldığı kader meselesi, insanlar tarafından çoğu zaman yanlış anlaşılmıştır. Kaderi tayinde yüce yaratıcımızın tek başına hüküm sahibi olduğunu düşünenler olduğu gibi, Allah’ın (c.c.) adalet vasfının gereği olarak, insanların kendi kaderlerini belirlediklerini düşünenler de olmuştur.⁷²¹ Bu kanaatlerin her ikisinin de batıl olduğu âşikârdır. Zira kişinin kendi kaderini belirlediğine inanılması durumunda, Allah’a (c.c.) sayısız ortak koşulmuş olur.⁷²² Müşriklerin batıl kader telakkilerinin ortaya koyulduğu şu ayetler ise, kulun kaderdeki tesirini nefyedenlerin görüşünün yanlışlığını ortaya koymaktadır: “Allah’a (c.c.) eş koşanlar: “Allah (c.c.) dileseydi O’ndan başka hiçbir şeye ne biz ve ne de babalarımız tapardı. O’nun buyruğu olmaksızın hiçbir şeyi haram kılmazdık” dediler.”⁷²³ “Putu tapanlar, “Allah (c.c.) dileseydi babalarımız ve biz puta tapmaz ve hiçbir şeyi haram kılmazdık” diyecekler; onlardan öncekiler de, Bizim şiddetli azabımızı tadana kadar böyle demişlerdi. Onlara "Bize karşı çıkarabileceğiniz bir bilginiz var mı? Siz ancak zanna uyuyorsunuz ve sadece tahminde bulunuyorsunuz” de.”⁷²⁴

Mezkûr ayetler kaderin varlığına delalet eden ayetlerle birlikte değerlendirildiği takdirde günümüz insanının pek çoğunda da hakim olan, Allah’ın (c.c.), kişinin hayatı boyunca yapacağı bütün eylem ve davranışları onun alınına yazdığı ve başına gelecek hadiselerde insanın herhangi bir dahlinin söz konusu olmadığı şeklindeki inanışın doğru olmadığı açığa çıkmaktadır. Herhangi bir suç işleyip hapse giren bir kişi hakkında

⁷¹⁹ 6. En’âm: 35.

⁷²⁰ 20. Tâhâ: 40.

⁷²¹ el-Humeyyis, s. 625.

⁷²² İmâmı Rabbânî, I, 331.

⁷²³ 16. Nahl: 35.

⁷²⁴ 6. En’âm: 148.

“kader mahkumu” ifadesinin kullanılması Allah’a (c.c.) karşı apaçık bir iftiradan başka bir şey değildir. Bu ifade, hataen işlediği veya işlemediği bir suç sebebi ile bu duruma maruz kalan kişi için söylenmiş olsa bir nebze olsun kabul edilebilirliği olabilir. Doğru olan kişinin eylemlerini kendi hür iradesi ile gerçekleştirdiği ve bunun sonucuna katlandığı şeklindedir. Hem zamanı hem de mekânı yoktan var eden ve bunların tamamına hakim olan yüce kudret ise kişinin evvelde yaptığını ve ahirde yapacağını bilmektedir. Kader olarak isimlendirilen şey ise tüm bunların ezelde bilinip takdir edilmesidir. Kaderin yalnızca insanların hür iradeleri ile yapıp ettiklerinin ezelde bilinmesinden ibaret olduğunu söylemek tabii ki yeterli değildir. Zaman zaman toplumların maruz kaldıkları felaketler veya kişilerin her türlü tedbiri almalarına rağmen amansız bir hastalığa yakalanmaları da bir kaderdir. Şu kadar var ki, marûz kaldığımız hadiselerde kendi tesirimizin yüzdesinin ne kadar olduğu hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

2.6.1. Hayır ve Şerrin Allah (c.c.) Tarafından Yaratılmış Olması Meselesi

Kaza ve kader meseleleri ile birlikte ele alınan diğer bir konu ise hayır ve şerrin Allah (c.c.) tarafından yaratıldığına inanmanın gerekliliğidir. Çifte yönlü bir kabiliyete sahip olup, hem hayra hem de şerre imkan veren bu veçhesiyle adeta bir savaş meydanını andıran insanoğlunun⁷²⁵ işlemiş olduğu fiiller, daha önce de değindiğimiz üzere geçmişte bir takım tartışmalara sebep olmuş, hayrın Allah’ın (c.c.) yaratması ile olup, şerrin ise kul tarafından yaratıldığını söyleyenler olmuştur.⁷²⁶ Ancak konu ile alakalı ayetlerin, her iki olgunun yaratıcısının da Allah (c.c.) olduğunu açıkça ortaya koyduğu kanaatindeyiz: “Alemlerin Rabbi olan Allah (c.c.) dilemedikçe sizler bir şey dileyemezsiniz.”⁷²⁷ “De ki: “Allah’ın (c.c.) dilemesi dışında ben kendime bir fayda ve zarar verecek durumda değilim.”⁷²⁸ “Allah (c.c.) sana bir sıkıntı verirse, O’ndan başkası gideremez. Sana bir iyilik verirse başkası onu engelleyemez. O, her şeye Kadir’dir.”⁷²⁹

Şerrin kul tarafından yaratıldığı fikrine sahip olanların hata ettikleri nokta şudur ki, şer diye isimlendirilen şey şerrin yaratılması değil, onun hür irade ile tercih edilerek işlenmesidir. Kulun, küfrü sebebiyle kınanmasının sebebi de, söz konusu küfrün onun

⁷²⁵ Cebeci, Kur’ân’da Şer Kavramı, (1. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 1985, s. 307.

⁷²⁶ Aliyyü’l-Kârî, s. 5.

⁷²⁷ 81. Tekvîr: 29.

⁷²⁸ 7. A’râf: 188.

⁷²⁹ 6. En’âm: 17.

kendi fiili oluşudur.⁷³⁰ Kulun murâdı doğrultusunda şerri yaratan Allah (c.c.), onun işlenmesine rıza göstermediği halde⁷³¹ imtihanın bir gereği olarak ona varlık kisvesini giydirmektedir. Bununla beraber neyin hayır neyin şer olduğunun tespiti de kulun kudretini aşmaktadır. İnsanoğlunun şer olarak nitelediği birçok şeyin akabinde hayırlı neticeler çıkabildiği gibi, bunun tam tersi de olabilmektedir.

Varlık alemindeki tüm olgular gibi, hayırların ve şerlerin yaratılmasının da bir takım hikmetleri vardır. “Cenab-ı Allah, insanı hayırlarla ve şerlerle terbiye ederek, rububiyetinin “terbiye” veçhesini en güzel bir biçimde göstermektedir. Bu, müslümanlar için olur. Her ne kadar buna insanların perspektifinden bakılarak “şer” ismi verilmiş ise de, hakikatte sırf hayırdır. Bu durumda imtihanın bitişi demek olan “ölüm”, mühim iki unsur olarak karşımıza çıkan “nefs” ve “şeytan” şer olmaktan öte, bir çok kemalatın tezahürünü temin eden, hayırlı vesilelerdir.”⁷³²

İnsanoğluna göz nimetini veren ve onunla görmesini sağlayan Allah’tır (c.c.). Ancak insanın baktığı şey helal ise bu görme fiili hayır, haram ise şerdir. Hayırdan ve şerden yararlı veya zararlı olan her mahluk, her hadise, yüce Allah’ın (c.c.) muradı ve ol demesi ile varlık bulmaktadır.

⁷³⁰ Semîh Rağîm, *Mevsûâtü Mustalahâti 'l-Eş'ariyyi ve 'l-Kâdi Abdilcebbâr* I-II, (1. Baskı), Mektebetü Lübnân, Beyrut 2002, II, 531.

⁷³¹ Aliyyü'l-Kârî, s. 4.

⁷³² Cebeci, Kur’ân’da Şer Kavramı, s. 308.

SONUÇ

Mekkî-Medenî ilmîne dair yapılan tariflerde her ne kadar farklı unsurlar ölçüt olarak kabul edilse dahî, bu konudaki olmazsa olmaz etkenin hicret olduğu ortadadır. Şu kadar var ki Mekke-Medîne dönemini ayırıştıran aslî unsur hicret değil vahiydir. Zira hicret neticesinde değişen mekânların ayrı birer süreç haline dönüşmesine etki eden temel faktör vahiydir.

İslam dininde inanılması zarûrî iman esaslarının neler olduğu ve bu esasların içeriği hakkında görüş belirtmek için yapılacak öncelikli iş, Kur'ân-ı Kerîm'in Mekkî ayetlerini incelemek olmalıdır. Zira bu esaslar ağırlıklı olarak Mekkî ayetlerde işlenmektedir. Bu durumun öncelikli sebebi, Kur'ân-ı Kerîm'in söz konusu mekâna nâzil olmasının tabii bir sonucu olarak o dönem insanının zihinlerinde hâkim olan yanlış inançlarla mücadele etmiş olmasıdır.

Medine ehline yapılan hitabın Mekke ehline yapılanın aynısı olması düşünülemez. Zira Medîne'deki yeni çevre, yeni toplumun kurulması ile ilgili açıklamaların yapılmasını gerekli kılıyordu. Bununla beraber, Medenî sûrelerin imana taalluk eden konulardan tamamen mücerred olduğunu söylemek de doğru olmayacaktır. Zira bu konular, kendisini Kur'ân-ı Kerîm'in çizmiş olduğu mümin portresine yaklaştırmas gayreti içerisinde olan her ferdin sık sık hatırlaması gereken unsurlardır. Örneğin ahiret hayatına dair bilgilerini her an canlı tutan kişinin, günah işlemekten uzak duracağı ümit edilir. Binaenaleyh bazı ayetlerde imanın hemen peşinden sâlih amelin zikredilmiş olması da bu hakikati izah olsa gerektir.

Her iki guruba dahil olan ayet ve sureler yekdiğerinin tamamlayıcısı olup, birbirlerinden bağımsız düşünölmeleri, içerdikleri konuların ve nüzûl sürecinin tam anlamıyla anlaşılmasına engel oluşturacaktır. Örneğin Allah'a (c.c.) imanın emredildiği Mekkî ayetler Medenî olanlarla birlikte değerlendirildiği takdirde, müminlerin inanmayanlar karşısında başlangıçta nasıl bir konumda iken hangi konuma yükseldiklerinin ip uçlarını görmemek mümkün değildir. Vaktiyle din değiştirmeleri için ikrâha marûz kalan müminler, Medine döneminde, daha önce kendilerine bu muameleyi revâ görenlere baskı uygulamaya muktedir bir duruma gelmişlerdir. Nitekim konumuzla ilgili ayetler Mekke döneminde bir müddet imanlarını gizlemek

mecburiyetinde kalan müminlerin, Medine döneminde, inançlarını gizleyen, münafık olarak nitelendirilen bir zümreyle muhatap olduklarını haber vermektedir.

Konuyla ilgili dikkat çeken hususlar genel olarak Mekkî ayetlerde Medenî ayetlere nispetle var olan veciz anlatımın iman esasları işlenirken daha belirgin bir şekilde göze çarpması, özellikle de ahiret hayatına dair tasvirlerde îcâzın zirvesine çıkmış olması ve bu tasvirler yapılırken ses bitimlerinin belirgin bir şekilde vezinli gelmesidir. Zikrolunan bu son husus, ifadeye olağanüstü bir güzellik ve etkileycilik katmaktadır. Bu ise muhatapların bu tarz sanatlarda zirvede olmaları hasebiyle onları etkilemede son derece önem arz etmektedir. İman esasları içerisinde itnabın en yoğun kullanıldığı ayetler ise peygamberlere iman konusunun işlendiği ayetlerdir. Diğer esasların aksine, kitaplara iman konusuna Medenî ayetlerde daha yoğun vurgu yapılmış olması, sözü edilen dönemde ehli kitapla müslümanlar arasında var olan yoğun diyalogların neticesidir denilebilir. Kat'î olarak inanılması istenen hususların, topluca ve emir sıgası ile Mekkî ayetlerde değil de, yalnızca Medenî ayetlerde yer almasının sebebinin, her yönüyle tamamlanmak üzere olan dinin olmazsa olmaz kriterlerini bir arada sunma maksadına mebnî olduğu düşünülebilir. Bir arada sunulan bu esaslar içerisinde kader inancının doğrudan zikredilmeyişinin sebebi ise, bu esasın diğerlerinin zımında var oluşudur.

Bilhassa Allah'a (c.c.), meleklerle ve ahirete iman konularında, Mekkî ayetlerde, Medenî olanlara nispetle yoğun bir delillendirmeye ve kıyasa başvurulmuştur. Bunun sebebi ise, Mekke müşriklerinin bu esaslara ya tamamen yabancı olmaları ya da bu konularda yanlış bilgiye sahip olmalarıdır. Mekkî ayetlerin genelinde görülen, bir ayetin aynı veya benzer lafızlarla tekrarı, İman esaslarının ele alındığı ayetlerde de sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Dikkat çeken diğer bir husus da Mekkî ayetlerde "Allah (c.c.)" lafzı yerine daha ziyade "Rab" ifadesinin kullanılmış olması, Medine döneminde nâzil olan ayetlerde ise "Allah (c.c.)" kavramının öne çıkarılmış olmasıdır. Kur'ân-ı Kerîm âdetâ, ilk muhâtapları olan müşrik Arapların Allah'ın (c.c.) tanıdıkları ve ikrâr ettikleri "rubûbiyyet" sıfatlarından onlara yaklaşıp, üzerlerinde hiç hakkı olmayan hayâlî şeyleri bırakarak, onca hakkı bulunan Allah'a (c.c.) yönelmeleri hususunda vicdanlara hitap etmiştir.

İman esaslarının ele alındığı ayetlere vahyin dönemseller karakteri açısından nazar edildiği takdirde kanaatimizce söylenebilecek olan şudur: Kur'ân vahyinin Mekke dönemi daha ziyade muhatabın zihnindeki soru işaretlerini ortadan kaldırarak onu tatmin etmeyi ve onun için bir dünya görüşü oluşturmayı hedeflemektedir. Medine döneminde nâzil olan ayetler ise, muhatapların dimağlarında büyük oranda karar kılmış olan iman ile ilgili hakikatlere vurgu yapmak sûretiyle, dinin sosyal ve manevi hayata taalluk eden yönünün toplumda yerleşmesi gayesini öncelemektedir.

KAYNAKÇA

- Abdülazîm, Zekiyyüddîn, *Muhtasar Sahîhi Müslim*, Dârü'l-Mustafâ, Dımaşk 2011.
- Adasal, Rasim, *Yeryüzü Tanrıları*, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul 1982.
- Aiberg, Hans von, *Arz'dan Arş'a Sonsuzluk Kulesi*, (2. Baskı), Kit. San Yayınları, İstanbul 1987.
- Akdoğan, Ali, *Sosyal Değişme ve Din*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2004.
- Akseki, Ahmet Hamdi, *Peygamberimiz ve Müslümanlık*, (3. Baskı), Nur Yayınları, Ankara tsz.
- Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu'l- Emâlî*, Fazilet Neşriyat, İstanbul tsz.
- Alper, Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002.
- Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî* I-XVI, Dâr'ul-Fikr, Beyrut 1997.
- Arıkan, Hasan, *Siyeri Nebî*, (4. Baskı), Fazilet Neşriyat, İstanbul, 1999.
- Aydın, Hüseyin, *Yaratılış ve Gâyelilik*, (4. Baskı), D.İ.B. Yayınları, Ankara 1999.
- Aydın, Mahmut, *Tarihsel İsa*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.
- Aydın, Mehmet, *Hiristiyan Kaynaklarına Göre Hiristiyanlık*, (1. Baskı), Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Aynî, Bedreddîn, *Umdetü'l-Kârî* I-XVI, (1. Baskı), Dâr'ul-Fikr, Beyrut 1988.
- Bâcûrî, İbrahim b. Muhammed, *Fethu'l-Mecîd*, (1. Baskı), Mektebetü Dâri'l-Beyrûtî, Dımaşk 2002.
- Bağdâdî, Abdülkâhîr, *el-Fark Beyne'l-Firak*, Mektebe'tü Dâr'it-Türâs, Kâhire tsz.
- Bâkılânî, Muhammed b. Tayyib, *Temhîdü'l-Evâil ve Telhîsü'd-Delâil*, (3. Baskı), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut 1993.
- Baltaşı, M. Ali, *İlk Mesajlar*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Basrî, Hasan, *Tefsîru Haseni'l-Basrî* I-II, Dârul-Hadîs, Kâhire tsz.
- Beyhekî, Ebû Bekr Ahmed, *Kitâbü'l-Kazâ ve'l-Kader* I-III, (1. Baskı), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2005.
- Beyzâvî, Muhammed, *Tefsîru'l-Beyzâvî* I-IV, (1. Baskı), Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut 1990.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâ-i Âlî'si ve Tefsîri* I-VIII, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul tsz.
- Birişik, Abdülhamit (mad. yaz.), sûre maddesi, *DİA*, I-XL, T.D.V. İstanbul 2009.

- Bucaille, Maurice, *Müsbet İlimler Yönünden Tevrat İnciller ve Kur'ân*, (6. Baskı), (Terc.: Mehmet Ali Sönmez), D.İ.B. Yayınları, Ankara 1998.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahîhi Buhârî* I-IX, Dâru'l Erkâm, Beyrut, t.s.z.
- Bursalı, Mustafa Necati, *Peygamberler Tarihi*, Çelik Yayınevi, İstanbul 1999.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân* I-X, Halil Eser Neşriyat, İstanbul tsz.
- Carnegie, Dale, *Üzüntüyü bırak Yaşamaya Bak*, (Terc.: Ömer Rıza Doğrul), Tan Matbaası, İstanbul 1959.
- Cebeci, Lütfullah, *Kur'ân'da Şer Kavramı*, (1. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 1985.
..... *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Melekler*, İstışare Yayınları, Kayseri 1989.
- Cilacı, Osman, *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, (1.Baskı), Damla Yayınevi, İstanbul 2001.
- Cürcânî, Ali bin Muhammed, *Kitâbü't-Târîfât*, (2. Baskı), Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2007.
- Çakan, İsmail L, Solmaz, N. Mehmet, *Peygamberler ve Tevhid Mücâdelesini*, (3. Baskı), Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.
- Çelik, Ahmet, *Cennet ve Cehennem'in Sonsuzluğu*, EKEV Yayınevi, Erzurum 2002.
.....*Kur'ân ve Sünnet Işığında Kelime-i Tevhîdin Amelî Boyutu*, EKEV Yayınevi, Erzurum 2002.
- Demirci, Kürşat, *Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Ortodoksluğun Teolojisi*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2005.
- Ebû Hakâ, Ahmed, *Mu'cemü'n-Nefâis*, (1. Baskı), Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2007.
- Elik, Hasan, *Kur'ân'ın Korunmuşluğu Üzerine*, İFAV Yayınları, İstanbul 1998.
- Eroğlu, Ali, *Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimleri Üzerine*, EKEV Yayınevi, Erzurum, 2002.
- Firüzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît* I, (2.Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1987.
- Gazâlî, Muhammed, *Kitâbü'l-Erbeîn fi Usûli'd-Dîn*, (1. Baskı), Dâru'l-Minhâc, Beyrut 2006.
- Güllüce, Veysel, *Kur'ân-ı Kerîm'de Ahiret İnançının Temelleri*, EKEV, Erzurum 2001.
- Gümüştanevî, Ahmed Ziyaüddin, *Ehl-i Sünnet İtikadı*, (Terc.: Abdülkadir Kabakçı, Fuad Günel), Bedir Yayınevi, İstanbul tsz.
- Haccâc, Müslim b., *Sahîhi Müslim* I-V, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye tsz.
- Hakkı, İbrahim, *Ma'rifetnâme*, Âlem Yayınları, İstanbul tsz.
- Halebî, Semîn, *Dürrü'l-Mesûn* I-XI, (1. Baskı), Dâru'l-Kalem, Beyrut 1994.
- Hallâf, Abdülvehhâb, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, (1. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2011.

- Harman, Ömer Faruk (mad. yaz.), “İncil” mad., *DİA*, I-XL, T.D.V., İstanbul 2000.
- Heyet, *İslâm Tarihi* I-IV, Osmanlı Yayınevi, İstanbul, tsz.
- Heyet, *İlmihâl* I-II, (14. Baskı), T.D.V., İstanbul 1999.
- Heyet, *Kısâs’ı Enbiyâ ve Tevârîhi Hulefâ’dan Peygamber Efendimizin Hayâtı*, (2. Baskı), Çamlıca Yayınevi, İstanbul 2011.
- Heyet, *Mu’cemü’l-Vasît* I-II, Mektebetü’l-İslâmiyye, İstanbul tsz.
- Heyet, *Yaşayan Dünya Dinleri* I, (1. Baskı), D.İ.B. Yayınları, Ankara 2007.
- Hökekleli, Hayati, *Din Psikolojisi*, (2. Baskı), T.D.V. Yayınları, Ankara 1996.
- Humeyyis, Muhammed bin Abdurrahmân, *Usûli’-d-Dîn Inde’l-İmâm Ebî Hanîfe*, (1. Baskı), Dâr’u’s-Sumey’î, Riyâd 1996.
- İsfahânî, Râğıb, *Müfredât*, (1. Baskı), Dâru’l-Mârife, Beyrut 2005.
- İbni Ahmed, Hâfız, *Meâricü’l-Kabûl*, Dâr’ul-Hadîs, Kâhire 1999.
- İbni Arabî, Muhyiddîn, *Tefsîru İbni Arabî* I-II, (1. Baskı), Dâru Sâdir, Beyrut 2002.
- İbni Âşûr, Tâhir, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr* I-XV, Dâru Sehnûn, Tunus, tsz.
- İbni Hâim, *et-Tıbyân fî Tefsîri Garîbi’l-Kur’ân*, (1. Baskı), Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 2003.
- İbni Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmail, *Fusûsu’l-Enbiyâ*, (1. Baskı), Dâru İbni Kesîr, Beyrut 1992.
- *Tefsîru İbni Kesîr* I-IV, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1986.
- İbni Manzûr, *Lisânü’l-Arab* I-XV, (6. Baskı), Dâru Sâdir, Beyrut 1997.
- Îcî, Adududdîn, *el-Mevâkıf fî İlmi’l-Kelâm*, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut tsz.
- İslamoğlu, Mustafa, *Âlemlerin Rabbi Allah (c.c.) Bilmek Tanımak Anlamak*, (1. Baskı), Denge Yayınları, İstanbul 2006.
- *İman Bilinci*, (4. Baskı), Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011.
- İzutsu, Toshihiko, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, (2. Baskı), (Terc. :Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul 2000.
- *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, (Terc. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul tsz.
- Karagöz, İsmail ve Diğ. (yay. haz.), *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (5. Baskı), D. İ. B. Yayınları, Ankara, 2010.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur’ân’da İman Psikolojisi*, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul 1997.

- Kazvîni, Muhammed b. Yezîd, *Sünenü İbni Mâce* I-IV, (1. Baskı), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1998.
- Kesler, M. Fatih, *Kur'an'da Yahudiler ve Hıristiyanlar*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1993.
- Koçyiğit, Hikmet *Mekkî Ayetlerde Sosyolojik Unsurlar*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2010
- Köksal, M. Asım *İslâm Tarihi* I-XVIII, Şâmil Yayınevi, İstanbul, 1989.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an* I-XXII, (2. Baskı), Dâru'l- Hadîs, Kâhire 1996.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'an* I-V, (17. Baskı), Dâru's-Şurûk, Beyrut 1992.
-*Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, (Terc. : Mehmet Yolcu), Çizgi Yayınları, tsz.
- Kuzgun, Şaban, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, (2.Baskı), Ertem Matbaası, Ankara 1996.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Kitâbü't-Tevhîd*, Mektebetü'l-İrşâd, İstanbul tsz.
- *Te'vilâtü Ehli's-Sünne* I-V, (1. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004.
- Mekkî, Mecd, *el-Beyân fî Erkâni'l-İman*, (2. Baskı), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2003.
- Mevdûdî, Ebu'l Alâ, *Tefhîmü'l-Ku'rân* I-VII, (Tercüme Kurulu: Muhammed Hân Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnali, Ali Ünal, Hamdi Aktaş), İnsan Yayınları, İstanbul 1997.
- Nebhânî, Yûsuf, *Huccetullâhi ale'l-Âlemîn fî Mu'cizâti Seyyidi'l-Mürselîn*, Dâru'l-Fikr, tsz.
- Nebî, Mâlik b., *Kur'an-ı Kerîm Mucizesi*, (Terc. : Ergun Göze), T.D.V. Yayınları, Ankara 1991.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî* I-VIII, (5. Baskı), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1999.
- Nesefî, Abdullah b. Mahmûd, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil* I-II, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn, *Tabıratü'l-Edille*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1993.
- Nesefî, Ömer, *Metnü Akâid*, Fazilet Neşriyat, İstanbul tsz.

- Nişâbûrî, Muhammed b. Ebu'l-Hasen, *Vazhu'l-Kur'an fi Müşkilâti'l-Kur'an* I-II, (1. Baskı), Dâru'l-Kalem, Beyrut 1990.
- Öner, Necâti, *Stres ve Dînî İnanç*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1985.
- Önkâl, Ahmet (mad. yaz.) "Ahnef b. Kays" mad., *DİA*, I-XL, T.D.V., İstanbul 1989.
- Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966.
- Özkazancıgil, Hasan Hüseyin, *Kur'an Kelimeleri Sözlüğü*, Birleşik Dağıtım, Ankara tsz.
- Özerveralı, M. Sait (mad. yaz.), "Melek" mad., *DİA*, I-XL, T.D.V., Ankara 2004
- Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde Tevhîd*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005.
- Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Sönmez Yayınevi, Samsun 1993.
- Rağîm, Semîh, *Mevsûâtü Mustalahâti'l-Eş'ariyyi ve'l-Kâdi Abdilcebbâr* I-II, (1. Baskı), Mektebetü Lübnân, Beyrut 2002.
- Râzî, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l Ğayb* I-XXXII, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- Sa'lebî, Ahmed, *el-Keşf ve'l-Beyân* I-X, (1. Baskı), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2002.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Muhtasarü Tefsîri İbni Kesîr* I-III, (2. Baskı), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1999.
- *Safvetü't Tefâsîr* I-III, (1. Baskı), Dâru'l Fikr, Beyrut 1996.
- Sâbûnî, Nüreddîn, *el-Bidâye fi Usûdi'd-Dîn*, (1. Baskı), Muhammed Hâşim Matbaası, Dımaşk 1979.
- Sâlih, Subhi, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, (17. Baskı), Dâru'l-İlm lil-Melâyîn, Beyrut 1990.
- *Ölümden Sonra Diriliş*, (2. Baskı), (Terc. : şerafettin Gölcük), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1981
- Serhendî, İmâmı Rabbânî Ahmed Fârûk, *Mektûbât* I-II, Fazilet Neşriyat, İstanbul tsz.
- Sermârî, Ahmed b. Abdullâh, *Kitâbü'l-Bina*, Fazilet Neşriyat, İstanbul tsz.
- Sinanoglu, Mustafa (mad. yaz.), "Küfür" mad., *DİA*, I-XL, T.D.V. Ankara 2002.
- (mad. yaz.), "şirk" mad. *DİA*, I-XL, T.D.V., İstanbul 2010.
- Soysaldı, H. Mehmet, *Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan Yayınları, İzmir 1997.
- Surti, İsmail, *Kur'an'da şirk Kavramı*, Akabe Yayınları, İstanbul 1985.

- Suyûtî, Celalettin, *el-İtkân fî Ulûmi'l Kur'ân* I-II, (3. Baskı), Dâru İbni Kesîr, Dimeşk 2000.
- *ed-Dürrü'l-Mensûr* I-VIII, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1993.
- Süleyman, Mukâtil b., *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân* I-III,(1. Baskı),Dâru Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Şarkâvî, Cemâleddîn, *Hiristiyanlıkta Pavlus Gerçeği*, (1. Baskı), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Şevkânî, Muhammed bin Ali, *Fethu'l Kadîr* I-V, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1983.
- Taberî, İbni Cerîr, *Câmiu'l-Beyân* I-XXX,(1. Baskı), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2001.
- Taftâzânî, Sa'düddîn, *Şerhu'l-Mekâsîd* I-V, (2. Baskı), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1998.
-*Şerhu'l- Akâid*, Fazilet Neşriyat, , İstanbul tsz.
- Tanyu, Hikmet, *Yehova Şahitleri*, (2. Baskı), D.İ.B. Yayınları, Ankara 1980.
- Tirmizî, Muhammed bin İsbâ, *el-Câmiu's-Sahîh* I-V, Dâru'l-Hadîs, Kahire tsz.
- Topaloğlu, Bekir (mad. yaz.), "Allah" mad., *DİA*, I-XL, T.D.V. İstanbul 1989.
-(mad. yaz.), "Cennet" mad., *DİA*, I-XL, T.D.V., İstanbul 1993.
- *İslâm Kelamcıları ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı* I, (8. Baskı), D.İ.B. Yayınları, Ankara 1998.
- Tümer, Günay, *Birûnî'ye Göre Dinler ve İslâm Dîni*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1975.
- Ulutürk, Veli *Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, Nil Yayınları, İzmir 1988
- Üzüm, İlyas, (mad. yaz.), "Kirâmen Kâtibîn" mad., *DİA*, I-XL, T.D.V. Ankara 2002.
- Vehbi, Mehmet, *Hulâsatü'l-Beyân* I-XV, (4. Baskı), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1969.
- Yalçın, Mikdat, *İman ve Ahlâkın Hayâtî Değerleri*, Hikmet Yayınları, İstanbul 1981.
- Yavuz, Yusuf Şevki (mad. yaz.), "Peygamber" mad., *DİA*, I-XL, T.D.V., İstanbul 2007.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili* I-X, Zehrâveyn Yayınevi, İstanbul tsz.
- Yıldırım, Suat, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1987.
- Yılmaz, Hasan, *Kur'ân ve Muhtevâsı*, (1. Baskı), Fecr Yayınları, Ankara 2008.
- *Semantik Analiz Yönteminin Kur'ân'a Uygulanması*, (1. Baskı), Kurav Yayınları, Bursa 2007.
- Yüksel, Sadreddin, *Dînî ve İlmî İncelemeler*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1969.
- Zemahşerî, Ömer bin Mahmûd, *Tefsîru'l-Keşşâf* I-IV, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân* I-II, (2. Baskı), Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1996.

Zerkeşî, Bedreddîn, *el-Burhân Fî Ulûmil-Kur'ân* I-IV, (2. Baskı), Dâru'l Ma'rife, Beyrut 1994.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Cumhur DEMİREL
Doğum Yeri ve Tarihi	İstanbul 31. 10. 1973
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	cumhurdemirel@hotmail.com
Tarih	26. 06. 2012